Sociaal en Cultureel Planbureau

Naar een toekomst die jongeren toekomt

Naar een toekomst die jongeren toekomt

Ralf Maslowski

Monique Turkenburg

Ahmed Hamdi (Verwey-Jonker Instituut)

Inti Soeterik (Verwey-Jonker Instituut)

Mehmet Day (Verwey-Jonker Instituut)

Marit Verstappen (Verwey-Jonker Instituut)

Sociaal en Cultureel Planbureau

Den Haag, oktober 2025

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de 'Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus'.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2025
Opmaak binnenwerk: Xerox, Den Haag
Eindredactie en productiebegeleiding: Future Communication, Utrecht
Omslagontwerp: Xerox, Den Haag
Foto omslag: ANP | Patricia Rehe

Copyright
U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.
U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:
1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
2 u de bron vermeldt;
3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Contact
Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord 5

S Samenvatting en handelingsperspectieven 6
S.1 Grip op het eigen leven 6
S.2 Onderzoeksvragen 7
S.3 Methode 8
S.4 Bevindingen en handelingsperspectieven 8

1 Inleiding 15
1.1 Aanleiding voor de studie 15
1.2 Imperfecties en schaduwkanten van een meritocratische samenleving 17
1.3 Opgroeien in een geïndividualiseerde samenleving 19
1.4 Onderzoeksvraag 20
1.5 Aanpak 20
1.6 Inhoud van dit rapport 25

2 Tevreden en gelukkig, maar niet zonder zorgen 28
2.1 Jongeren zijn over het algemeen tevreden met hun leven 28
2.2 Zorgen over het welzijn van jongeren 32
2.3 Mentale gezondheid van jongeren onder druk 33
2.4 Factoren die samenhangen met de levenstevredenheid van jongeren 36
2.5 Beschouwing 39

3 Met elkaar samenleven 43
3.1 Samenleven met elkaar 43
3.2 Problemen rond het samenleven met elkaar 49
3.3 Beschouwing 52

4 Optimistisch gestemd een onzekere toekomst tegemoet 55
4.1 Toekomstbeelden van jongeren 55
4.2 Vertrouwen in eigen toekomst 57
4.3 Factoren van invloed op de toekomstverwachtingen van jongeren 62
4.4 Zorgen over de toekomstige samenleving 64
4.5 Beschouwing 69

Literatuur 71

Voorwoord

Het mentaal welbevinden van jongeren is de afgelopen jaren onder druk komen te staan. Deels vindt dat zijn oorsprong in de coronacrisis, die een grotere impact had op jongeren dan op andere leeftijdsgroepen. Een substantiële groep jongeren voelt hiervan nog steeds de nasleep. Langzamer dan ouderen vinden zij de balans terug in hun leven. Dat roept de vraag op hoe het met de veerkracht van jongeren staat, en hoe we jongeren beter kunnen ondersteunen voor mogelijke crises in de toekomst.

Tegelijkertijd waren er ook voor de coronacrisis al tekenen van toenemende mentale problemen onder jongeren. Het lijkt erop dat corona reeds bestaande problemen versterkt heeft, maar dat de oorzaken voor de daling in welbevinden onder jongeren ook elders gezocht moeten worden.

Dit rapport werpt licht op de onzekerheid die jongeren beleven in een samenleving die succes in belangrijke mate koppelt aan eigen verdienste en waarin zij grote druk ervaren om te presteren. Het rapport biedt een kader om na te denken over hoe we samen met jongeren beleid kunnen ontwikkelen om hun welbevinden te verbeteren. En de maatschappelijke problemen die zij in het nu en richting de toekomst ervaren, beter het hoofd te kunnen bieden.

Prof. dr. Karen van Oudenhoven-van der Zee (directeur)

Drs. Charlotte van Hees (adjunct-directeur)

S Samenvatting en handelingsperspectieven

> *(...) corona is wel echt zwaar geweest. Maar ik heb daar met mijn vrienden ook over gepraat en voor ons allen is dat wel echt zwaar geweest hoor. (...) Ik mag van geluk spreken dat ik geen depressie heb gehad maar wel extra eenzaamheid. Ik heb me wel oprecht eenzaam gevoeld in die periode. (Lieke, 21 jaar)*

Het citaat van Lieke is afkomstig uit een groot aantal gesprekken die we met jongeren tussen de 16 en 24 jaar voerden. Voor Lieke gold dat ze net voor het uitbreken van de coronapandemie op zichzelf was gaan wonen. Kort daarna vielen door de lockdown vrijwel alle sociale contacten weg. Dat dit leidde tot gevoelens van eenzaamheid gold niet alleen voor haar, maar werd door een brede groep jongeren ervaren. In onze gesprekken met jongeren kwam de grote impact die de coronacrisis op hen had regelmatig terug. De crisis lijkt ook bij jongeren, meer dan bij andere leeftijdsgroepen, de grootste sporen nagelaten te hebben. Dat is waarschijnlijk te verklaren doordat de leeftijdsfase waarin jongeren verkeren in het teken staat van verandering en zelfontplooiing. Het is een fase van identiteitsvorming en de overgang naar zelfstandigheid, van het opdoen van nieuwe ervaringen en het aangaan van sociale contacten. Door de lockdown, maar ook door andere maatregelen tijdens de coronapandemie, werd hun leefwereld echter verengd in plaats van verbreed, en het aangaan en onderhouden van sociale contacten beperkt. Voor Lieke geldt dat ze haar leven na de crisis weer opgepakt heeft, net als veel van haar leeftijdsgenoten, maar de impact van de crisis voelt ze nog steeds.

S.1 Grip op het eigen leven

Uit cijfers komt naar voren dat het aandeel jongeren dat met mentale problemen kampt, na een sterke stijging tijdens de pandemie, sinds kort weer afneemt (CBS 2024a). Dat neemt niet weg dat er nog steeds zorgen zijn over hoe het met jongeren gaat. De coronacrisis heeft op het mentale welbevinden van jongeren een grote impact gehad die zich niet eenvoudig laat uitwissen. Jongeren voelden zich tijdens de coronapandemie vaker eenzaam en somber dan volwassenen en gaven aan meer psychische klachten te ervaren dan in de jaren voor de coronapandemie. Tegelijkertijd laten studies zien dat de toename van mentale problemen bij jongeren ook in de jaren voor de coronacrisis al zichtbaar was (Dopmeijer et al. 2023; Van der Velden et al. 2022). De coronapandemie lijkt daarmee niet zozeer de oorzaak van de mentale problemen die een deel van de jongeren ondervindt, maar heeft deze problemen eerder, in de woorden van Kraak en Kleinjan (2021), onder het 'vergrootglas' geplaatst. Het effect op het mentale welzijn van jongeren en het moeizame herstel roepen tegelijkertijd de vraag op hoe het staat met de veerkracht onder jongeren, en of jongeren voldoende toegerust zijn om met crisissituaties om te gaan.

Sociologisch perspectief

Deze studie beoogt deze bevindingen in een breder, meer sociologisch perspectief te plaatsen. Jongeren groeien op in een samenleving waarin iedereen voor een groot deel als zelf verantwoordelijk wordt gezien voor de keuzes die zij maken en de mogelijkheden die zij benutten. Elchardus (2002) spreekt in dit verband over de meritocratische samenleving. In een meritocratie wordt de maatschappelijke positie van iemand bepaald door zijn of haar verdienste en niet op grond van iemands afkomst. Een samenleving gebaseerd op meritocratische principes wordt om die reden als rechtvaardiger gezien, aangezien de positie die men verwerft, is gebaseerd op de prestaties die men levert, en daarmee op iemands competenties en inzet. Het ideaal van een meritocratische samenleving is moeilijk, zo niet onmogelijk te verwezenlijken, maar in de laatste decennia is er steeds meer oog gekomen voor de schaduwkanten die aan meritocratische principes verbonden zijn (cf. De Beer en Van Pinxteren 2016; Elchardus 2002; Sandel 2020; Swierstra en Tonkens 2011).

Een van de hoofdpunten is dat een meritocratie de ene vorm van ongelijkheid, gebaseerd op sociale afkomst, vervangt door een andere, gebaseerd op opleidingsverschillen. Sandel (2020) stelt dat de nadruk op verdienste in onze samenleving ertoe leidt dat theoretisch opgeleiden hun succes vooral toeschrijven aan hun eigen inzet. De maatschappelijke positie die zij verwerven zien ze daarmee als legitieme uitkomst van hun eigen inspanningen. Zonder dat ze zich daarbij rekenschap geven van de vaak geprivilegieerde omstandigheden die hen in staat hebben gesteld om die positie te verwerven. De keerzijde hiervan is dat zij, veelal onbewust, ook de maatschappelijke positie van degenen die een meer praktische opleiding hebben genoten en geen werk of een minder 'goede' baan hebben, als legitiem beschouwen; als iets dat zij aan zichzelf te wijten hebben. Sandel betoogt dat statusverschillen in de samenleving daardoor toenemen en dat de solidariteit tussen mensen met een goede en een minder goede maatschappelijke positie daardoor erodeert en de gemeenschapszin vermindert. Dit heeft directe gevolgen voor de wijze waarop we met elkaar samenleven.

Naar een veerkrachtige samenleving

De sociale samenhang in gemeenschappen kan daardoor onder druk komen te staan. Juist een bredere sociale structuur is van belang waar het de opvoeding van jongeren betreft, zeker wanneer zich problemen daarin voordoen (Norris et al. 2008). Een bekend adagium in dit verband is: *'It takes a village to raise a child'*. Dat geldt voor de bredere gemeenschap waarin jongeren opgroeien, maar in nog sterkere mate voor de ondersteuning vanuit ouders en andere familieleden. Veerkracht van jongeren is sterk verbonden met het sociale netwerk waarover zij beschikken (De Roos et al. 2025). Sociale netwerken en sociale samenhang zijn daarmee van belang voor de mate waarin en wijze waarop jongeren met tegenslagen om kunnen gaan, maar ook voor de veerkracht van de gemeenschap en maatschappij. Maatschappelijke veerkracht heeft daarbij betrekking op het vermogen van de samenleving om 'terug te veren' van een crisis of ramp die zich voordoet. Een grotere maatschappelijke veerkracht is van belang, omdat de kans reëel is dat zich ook in de (nabije) toekomst crisissituaties voor zullen doen die het maatschappelijk leven ernstig kunnen ontwrichten (Boin et al. 2020; Gelton 2024). Door onderlinge solidariteit, het ondersteunen van anderen die vanwege persoonlijke eigenschappen of een gebrek aan hulpbronnen zelf niet in staat zijn om grote tegenslagen het hoofd te bieden, kan een dergelijke collectieve veerkracht gestalte krijgen.

S.2 Onderzoeksvragen

Het onderzoek richt zich in het verlengde daarvan op de vraag wat jongeren verwachten van de toekomst en in hoeverre zij voorbereid zijn op eventuele uitdagingen in de samenleving. Specifiek gaan we daarbij in op hoe jongeren denken over hoe we in de toekomst met elkaar zouden moeten samenleven. In deze studie ligt daarbij de focus op jongeren van 16-23 jaar. In deze levensfase maken jongeren keuzes die voor een belangrijk deel hun toekomst bepalen. Daarnaast vormen zij zich een beeld van de toekomst die zij voor ogen zien, en ervaren of voorzien mogelijk belemmeringen in het realiseren van het toekomstbeeld dat hen voor ogen staat.

De volgende onderzoeksvragen staan daarbij centraal:

1 In hoeverre zijn jongeren tevreden en gelukkig met hun leven, en in hoeverre dragen hulpbronnen waarover zij beschikken hieraan bij?
2 Hoe ervaren jongeren de manier waarop we in Nederland met elkaar samenleven?
3 Welke verwachtingen hebben jongeren van hun eigen toekomst, en van toekomstige maatschappelijke ontwikkelingen?

S.3 Methode

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, is gebruikgemaakt van gegevens die het SCP in de Periodieke Peiling Jongeren (PPJ) heeft verzameld, een kwalitatieve studie onder jongeren die het Verwey-Jonker Instituut in opdracht van het SCP heeft uitgevoerd, aangevuld met gegevens van het CBS en informatie uit andere onderzoeken naar jongeren. De gegevens voor de PPJ en de kwalitatieve gegevens uit de diepte-interviews van het Verwey-Jonker Instituut hebben betrekking op 2022. Op dat moment waren de gevolgen van de coronapandemie nog duidelijk merkbaar. Rusland was Oekraïne op dat moment al binnengevallen, maar er was nog niet sprake van de gewelddadigheden in het Midden-Oosten. De uitkomsten van zowel de PPJ als de diepte-interviews dienen in dit licht te worden gezien.

S.3.1 Periodieke Peiling Jongeren

Voor de PPJ is in het eerste halfjaar van 2022 onder 977 jongeren van 16-19 jaar een vragenlijst afgenomen. Jongeren zijn hierin bevraagd naar de tevredenheid over hun leven, de verwachtingen ten aanzien van hun eigen toekomst en de samenleving, de mate van ondersteuning die zij vanuit hun netwerk krijgen (familie, vrienden en school), hun sociaal en institutioneel vertrouwen, en hoe zij de wijze waarop we in Nederland met elkaar samenleven beoordelen. Daarnaast is een aantal psychosociale kenmerken, zoals doorzettingsvermogen, veerkracht, geloof in eigen kunnen en zelfvertrouwen in kaart gebracht. Ook is nagegaan hoe goed zij kunnen omgaan met conflicten en verschillen tussen mensen, en er zijn persoonlijkheidskenmerken van jongeren bevraagd. Deze gegevens zijn door het CBS aangevuld met onder meer het huishoudensinkomen, de stedelijkheid van de gemeente en de regio waarin zij wonen. Op die wijze zijn verschillende hulpbronnen waarover jongeren beschikken – zowel economisch als cultureel, sociaal en persoonlijk kapitaal – in kaart gebracht.

S.3.2 Diepte-interviews met jongeren

De uitkomsten van de PPJ zijn aangevuld met diepte-interviews onder 30 jongeren van 16-23 jaar in ons land. Deze interviews zijn in opdracht van het SCP door medewerkers van het Verwey-Jonker Instituut afgenomen in 2022. Bij de selectie van jongeren is rekening gehouden met variatie naar achtergrondkenmerken, zoals de opleiding die wordt gevolgd, migratieachtergrond, gender, seksuele oriëntatie, religie, sociaal-economische positie van ouders en regionale herkomst. In de interviews zijn dezelfde onderwerpen met jongeren besproken als in de PPJ aan bod komen: welbevinden, toekomstbeeld, oordeel over samenleven met elkaar, en maatschappelijke thema's en ontwikkelingen. De interviews vormen ook de basis voor de portretten die in dit rapport zijn opgenomen. Daarbij zijn fictieve namen voor de jongeren gebruikt, om herkenbaarheid tegen te gaan.

S.3.3 Literatuuronderzoek

Naast de gegevens die specifiek voor deze studie verzameld zijn, is gebruikgemaakt van de uitkomsten van andere recente rapporten over hoe jongeren in het leven staan, hoe zij nadenken over hun toekomst en over samenleven in ons land.

S.4 Bevindingen en handelingsperspectieven

Onderstaand wordt ingegaan op de bevindingen ten aanzien van elk van de drie onderzoeksvragen. Op basis van de bevindingen worden per vraag aansluitend handelingsperspectieven voor beleid geschetst.

S.4.1 Welzijn van jongeren

Ten aanzien van de vraag 'In hoeverre zijn jongeren tevreden en gelukkig met hun leven, en in hoeverre dragen hulpbronnen waarover zij beschikken hieraan bij?', laten de resultaten van de PPJ zien dat veel jongeren tevreden zijn over hun leven. Tegelijkertijd zijn er echter zorgen over hoe jongeren in het leven staan. Deze zorgen komen voort uit de afname van het aandeel jongeren dat over de afgelopen decennia aangeeft tevreden en gelukkig te zijn. Uit de Jeugdmonitor van het CBS komt naar voren dat mentale problemen onder jongeren zijn toegenomen, evenals gevoelens van stress en eenzaamheid (CBS 2023, 2024a).

Waar jongeren vijftien of twintig jaar geleden relatief het meest gelukkig en tevreden waren, behoren zij nu tot de leeftijdsgroep die het minst tevreden en gelukkig is. Dat heeft voor een deel met corona te maken, en de maatregelen die in dat kader zijn genomen. Deze hebben jongeren sterker geraakt dan oudere leeftijdsgroepen. Zorgelijk is bovendien dat de afname van tevredenheid en geluk zich na corona maar licht hersteld heeft.

Hoewel de daling in tevredenheid en geluk op een brede groep jongeren betrekking heeft, raakt het meisjes en jonge vrouwen beduidend sterker dan jongens en jonge mannen. Jonge vrouwen waarderen hun leven lager dan hun mannelijke leeftijdgenoten, rapporteren een lager welzijn, meer stress en een groter aantal mentale problemen. Deze verschillen doen zich echter niet pas in de late adolescentie of vroege volwassenheid voor, zoals met name de *Health Behaviour in School-aged Children* (HBSC) studie laat zien, maar zijn ook in de vroege adolescentie al zichtbaar (De Boer et al. 2022). Onder jongens spelen dergelijke problemen aanzienlijk minder, maar ook onder hen zijn deze de afgelopen jaren wel duidelijk toegenomen. De bevindingen van het HBSC-onderzoek laten zien dat er een duidelijk verband is tussen de ervaren schooldruk en mentaal bevinden onder adolescenten, en dat deze zich vooral in de theoretische onderwijstypen manifesteren. Stevens (2025) geeft aan dat onderzoek tegelijkertijd laat zien dat problemen met mentale gezondheid zich voor een belangrijk deel voordoen bij jongeren in gezinnen waarin sprake is van minder welvaart. Jongeren die een praktische opleiding volgen, worden hierdoor juist sterker geraakt. Deze paradoxale bevindingen maken duidelijk dat problemen rondom mentaal welzijn onder een brede groep jongeren spelen, en dat voor verschillende groepen jongeren hieraan verschillende redenen ten grondslag liggen.

Stevens (2025) benadrukt dat er niet een factor aangewezen kan worden die de mentale gezondheid beïnvloedt, maar dat het hierbij om een combinatie van factoren gaat, waarbij zowel individuele eigenschappen van de jongeren, hun gezinssituatie en schoolkenmerken als maatschappelijke ontwikkelingen een rol spelen. Hoe deze op elkaar inspelen, en daaraan gekoppeld op welke wijze we het mentaal welzijn van jongeren kunnen vergroten, is nog onduidelijk en vereist in de komende jaren nader onderzoek (Arslan et al. 2024; Stevens 2025). Dat neemt niet weg dat een belangrijke voorwaarde voor het welbevinden van jongeren sociaal contact en een veilige thuisbasis is. De PPJ onderstreept het belang van een ondersteunend sociaal netwerk voor jongeren. Jongeren hebben behoefte aan stabiliteit en betrokkenheid en vinden deze voornamelijk in het gezin en in vriendschappen. In de interviews kwam naar voren dat er op het vlak van sociale steun en een veilige basis voor sommige jongeren nog uitdagingen liggen. Een deel van de jongeren mist een gevoel van veiligheid, geborgenheid en steun. Sommigen van hen ervaren uitsluiting en discriminatie op bijvoorbeeld school of studie, op basis van hun achtergrondkenmerken of hun persoonlijke situatie. Juist voor hen lijkt ondersteuning vanuit andere sociale netwerken van belang.

Handelingsperspectief: zorg voor een krachtig netwerk rondom jongeren

Deze studie laat zien dat met name de sociale ondersteuning of het sociale netwerk van jongeren van groot belang is voor de mate waarin zij tevreden zijn met hun leven, zich gelukkig voelen en veerkracht tonen wanneer zij met tegenslagen te kampen hebben. Ouders of verzorgers nemen een centrale plaats in waar het gaat om het bieden van sociale ondersteuning aan hun kinderen. Maar ook andere familieleden, school, de wijk of buurt en verenigingen kunnen hierbij een belangrijke rol spelen. Dat geldt zeker wanneer ouders niet of minder goed in staat zijn steun en hulp aan hun kinderen te bieden. Wanneer een sociaal netwerk ontbreekt, kunnen ouders mogelijk ondersteund worden door in buurthuizen of bibliotheken cursussen aan te bieden die hen helpen steunend gedrag te tonen (De Roos et al. 2025).

S.4.2 Samenleven met anderen

Waar het de tweede onderzoeksvraag betreft, 'Hoe ervaren jongeren de manier waarop we in Nederland met elkaar samenleven?', komt in deze studie naar voren dat jongeren duidelijke opvattingen hebben over het samenleven in ons land en hoe dat beter zou kunnen in hun ogen. De PPJ laat zien dat het merendeel van de jongeren weliswaar een voldoende geeft aan hoe we met elkaar samenleven, maar velen geven hieraan een 6 of een 7. Het toegekende cijfer maakt duidelijk dat veel jongeren zich tegelijkertijd ook zorgen maken om hoe we met elkaar omgaan.

In de interviews met jongeren kwam naar voren dat zij in de samenleving onverdraagzaamheid en intolerantie naar anderen ervaren, en het gevoel hebben dat er sprake is van een verharding van onderlinge relaties. Zij uiten de wens dat de samenleving socialer, rechtvaardiger en duurzamer wordt en dat de sociale omgang tussen mensen vriendelijker en meer betrokken is. De jongeren missen gemeenschapszin. Solidariteit, acceptatie, vriendelijkheid en respect zijn waarden die de geïnterviewde jongeren terug zouden willen zien in het samenleven met elkaar.

Hoewel veel jongeren een nipte voldoende geven aan hoe we met elkaar samenleven, oordelen zij hierover positiever dan volwassenen. Als het gaat om de diversiteit in de buurt waar zij wonen, zijn zij ook meer dan volwassenen van mening dat verschillen in migratieachtergrond en geloofsovertuiging niet betekenen dat dit de buurt tot een minder prettige leefomgeving maakt. Dit sluit ook aan bij de waarden die jongeren aanhangen. Uit de PPJ komt naar voren dat een ruime meerderheid van de jongeren aangeeft dat ze het belangrijk vinden dat iedereen mag zijn zoals die wil, ook al wijkt dat erg af van anderen. Het weerspiegelt ook dat ze zelf niet te veel beperkt willen worden door sociale normen die hen door anderen opgelegd worden, maar willen kunnen bepalen wat zij doen en hoe zij dat doen. Tegelijkertijd geven velen ook blijk van een besef van collectieve verantwoordelijkheid. Een groot deel van de jongeren geeft aan dat het belangrijk is dat mensen die het minder goed hebben, worden ondersteund. Deze gevoelde collectieve verantwoordelijkheid lijkt voor jongeren, net als het belang dat ze aan solidariteit hechten, voort te komen uit de individuele vrijheid die ze voorstaan. Ieder heeft het recht om zijn of haar eigen leven te leiden, en wanneer anderen daartoe minder goed in staat zijn, verdienen zij om daarin ondersteund te worden.

Niet alle jongeren oordelen positief over het samenleven in ons land. Ongeveer een vijfde van de jongeren tussen de 16 en 18 jaar geeft een onvoldoende aan de wijze waarop we met elkaar in Nederland samenleven. Uit de PPJ komt naar voren dat deze jongeren niet noemenswaardig lijken te verschillen wat betreft achtergrond van jongeren die positiever oordelen over samenleven met elkaar. Het enige waarop beide groepen duidelijk van elkaar lijken te verschillen is in het vertrouwen dat zij in anderen hebben. Jongeren die negatiever denken over hoe we met elkaar samenleven in Nederland geven aan ook een lager sociaal vertrouwen te hebben.

Handelingsperspectief: stimuleer maatschappelijke betrokkenheid en inzet door vrijwilligerswerk
Een krachtige samenleving veronderstelt een gemeenschap waarin mensen elkaar ondersteunen en helpen wanneer dat nodig is. Sociale samenhang is niet eenvoudig tot stand te brengen, maar een relatief laagdrempelige manier om dit te stimuleren zijn vrijwilligersactiviteiten. Cijfers laten zien dat de deelname van jongeren aan vrijwilligersactiviteiten, na een afname in de afgelopen 15 jaar, weer toeneemt (NJR 2025). Activiteiten die jongeren stimuleerden om vrijwilligerswerk te doen of hen hiermee kennis lieten maken, zoals de maatschappelijke stage op school, zijn echter niet langer verplicht. Het gevolg hiervan is dat de meeste scholen sinds 2014-2015 niet langer de mogelijkheid bieden om een maatschappelijke stage te lopen. En waar deze mogelijkheid nog wel aanwezig is, is het aantal uren dat leerlingen stagelopen zeer beperkt. Het besluit van het huidige (demissionaire) kabinet om de maatschappelijke diensttijd te handhaven, lijkt dan ook van groot belang, omdat hiermee een stimulans aan jongeren wordt gegeven om vrijwilligerswerk te doen. Daarnaast zou nagegaan kunnen worden in hoeverre vanuit school vrijwilligerswerk van leerlingen bevorderd kan worden. Bijvoorbeeld als onderdeel van burgerschap in de bovenbouw van het basisonderwijs en in het voortgezet onderwijs.

S.4.3 Toekomstverwachtingen van jongeren

Met betrekking tot de onderzoeksvraag 'Welke verwachtingen hebben jongeren van hun eigen toekomst, en van toekomstige maatschappelijke ontwikkelingen?', blijkt dat de meeste jongeren in Nederland zijn positief gestemd over hun eigen toekomst. Uit de PPJ, maar ook uit de interviews die we met jongeren hielden, blijkt dat velen denken dat ze met hun opleiding een baan kunnen vinden en hun eigen leven op de rit kunnen brengen. Uit hun verwachtingen spreekt een zeker optimisme; het gevoel zelf voor een groot deel te kunnen bepalen hoe hun leven eruit gaat zien. Dat geldt ongeacht opleidingsverschillen of verschillen in sociaal-economische achtergrond. Alleen jongeren met een slechtere gezondheid zien hun eigen toekomst minder rooskleurig in dan hun leeftijdgenoten. Zij hebben ook minder zelfvertrouwen en een geringer geloof in eigen kunnen dan het merendeel van de jongeren die optimistisch is over

hun toekomst. Waar het hun toekomstverwachtingen betreft is daarnaast ook het sociaal kapitaal van jongeren van belang. Jongeren die opgroeien in een gezin dat hen steun biedt, vrienden hebben waarop zij kunnen steunen, en een groter sociaal vertrouwen hebben, zien hun toekomst over het algemeen ook met meer vertrouwen tegemoet.

Hoewel jongeren over vrijwel alle facetten van hun eigen toekomst positief gestemd zijn, maken velen zich wel zorgen of ze straks nog aan een zelfstandige woning kunnen komen. Jongeren geven in de interviews aan dat er te weinig huurwoningen zijn, en dat zowel de huurwoningen in de vrije sector als koopwoningen voor starters niet of nauwelijks betaalbaar zijn. Een studie van het SER Jongerenplatform (2025) laat zien dat een groot aantal jongeren verwacht uiteindelijk wel aan zelfstandige woonruimte te komen, maar inschat dat dit waarschijnlijk de eerstkomende jaren nog niet haalbaar zal zijn. Dat geldt niet alleen voor het vinden van zelfstandige woonruimte, maar ook voor het stichten van een gezin.

Waar jongeren over het algemeen positief over hun eigen toekomst zijn, zijn zij minder optimistisch voor het land als geheel. Daarbij spelen de hiervoor genoemde ontwikkelingen op de woningmarkt – die hen ook direct zelf raken – een rol, maar ook een naar verwachting afnemende welvaart en een onzeker wereldtoneel. Uit de interviews kwam naar voren dat jongeren zorgen hebben – in verschillende mate – over klimaatverandering en de gevolgen daarvan voor hun (nabije) toekomst en die van Nederland, maar ook over discriminatie en racisme, en de kansenongelijkheid die zij nog steeds terugzien in de samenleving. Veel jongeren constateren dat er een kloof is tussen hun gedroomde ideaal en de werkelijkheid (SER Jongerenplatform 2025). Zij verwachten dat veel van de maatschappelijke problemen die nu spelen in de toekomst nog steeds aanwezig zijn, en op zijn best gedeeltelijk opgelost zullen zijn.

Handelingsperspectief: Betrek jongeren expliciet bij beleidvorming

Veel jongeren maken zich zorgen over de toekomst. Voor een deel gaat het daarbij om zaken die direct met hun eigen toekomst te maken hebben, zoals zorgen over de woningmarkt, maar ook over het stichten van een eigen gezin en het opbouwen van zelfstandige bestaanszekerheid. Hoewel de meeste jongeren verwachten dat dit binnen hun bereik ligt, zien velen van hen dit niet op zeer korte termijn gerealiseerd. Het gevolg hiervan is dat het leven van deze jongeren – in ieder geval voor een deel – in 'pauzestand' komt te staan, en hun volledige participatie in de maatschappij in de weg staat. Om in het beleid goed aan te kunnen sluiten bij de behoeften van jongeren, is het van belang hen actief bij het proces van beleidsvorming te betrekken. Daarbij gaat het in de eerste plaats om wat Hoogenraad en Van Kampen (2025) eerder hebben omschreven als het democratisch perspectief op jongerenparticipatie, te weten "het recht van jeugdigen om hun stem gehoord te krijgen en om deel uit te mogen maken van besluitvorming als het gaat om zaken die hen aangaan" (2025: 27). Vanuit de Rijksoverheid is samen met de Nationale Jeugdraad (NJR) de afgelopen periode gewerkt aan de totstandkoming van een nationale jeugdstrategie. Om deze structureel te verankeren in de beleidscyclus zou deze, zoals bijvoorbeeld in Vlaanderen en het Duitstalig gebied van België is gedaan, in de wet kunnen worden opgenomen. Met een wettelijke verankering kan bepaald worden dat de jeugdstrategie bijvoorbeeld om de vijf jaar geëvalueerd wordt, en dat op basis hiervan door het parlement een strategie voor de daaropvolgende periode van vijf jaar wordt vastgesteld.

Handelingsperspectief: zorg voor een interdepartementale benadering van problematiek van jongeren

De thema's die relevant zijn voor jongeren zijn grotendeels thema's die voor burgers in het algemeen van belang zijn. Woningnood bijvoorbeeld speelt niet alleen bij jongeren, maar treft grote delen van de bevolking. Hetzelfde geldt ook voor maatschappelijke vraagstukken als werkzekerheid of mentale gezondheid. Het beleid is in grote lijnen geformeerd rond deze inhoudelijke thema's binnen veelal verschillende departementen. Tegelijkertijd raakt het beleid op deze vlakken jongeren soms sterker dan anderen. Dat maakt het van belang om bij beleidsmaatregelen goed te doordenken hoe dat voor verschillende groepen, en in het bijzonder ook jongeren, doorwerkt. En als beleidsmaatregelen jongeren onevenredig hard treffen, om daar beleid op aan te passen. Dat geldt des te meer wanneer verschillende beleidsmaatregelen gezamenlijk tot een stapeling van negatieve gevolgen bij jongeren leiden.

Bij beleidsontwikkeling is het van belang om niet alleen de gevolgen voor de komende jaren in ogenschouw te nemen, maar ook de lange termijn consequenties van beleid (20-30 jaar) te doordenken. Op die manier kan beter rekening worden gehouden met de gevolgen van het ingezette beleid, waarmee de huidige generatie jongeren geconfronteerd wordt. Het SER Jongerenplatform (2019, 2022) heeft met het oog hierop eerder op het instellen van een generatietoets gewezen. Daarbij is van belang om oog te hebben voor verschillen tussen jongeren. Zij verschillen in de mogelijkheden die zij hebben, de mensen waarop zij een beroep kunnen doen, en in de waarden en opvattingen die zij ontwikkelen. Dat staat naast hun eigen identiteit, gebaseerd op de regio waar zij vandaan komen, hun culturele achtergrond, of hun genderidentiteit. Het is van belang deze diversiteit ook zoveel mogelijk vertegenwoordigd te hebben in de jongeren die participeren in de beleidsvorming. Het streven moet zijn een zo representatieve, diverse en inclusieve groep jongeren hieraan deel te laten nemen.

‘Iedereen moet zich gewoon veilig voelen’

Interview met Marwa

De 17-jarige Marwa wil het onderwijs in en droomt van een mooi huis en een fijn gezin. ‘Heel standaard eigenlijk. Maar of dat later kan? Het is best moeilijk om een huis te krijgen.’

Leuke baan

‘Ik volg nu de opleiding dienstverlening en loop stage op een basisschool. Het is een hele brede opleiding, maar ik vind het maar niks. De stage vind ik wel heel leuk. Ik heb eerst getwijfeld of ik de zorg in wilde maar ik kan niet tegen bloed dus dat leek me niet helemaal de goede plek. Ik vind kinderen heel leuk. Ik heb het eerste half jaar in groep 1/2 gestaan, nu ga ik groep 8 doen.’

‘Het is wel heel druk. De komende jaren zit ik tussen de boeken, ik heb nog een lange weg te gaan. Ik loop nu drie dagen stage van acht tot vier uur, half vijf. En ik heb twee dagen school van half negen tot half vijf en dan heb ik nog een baantje bij de bouwmarkt. Ik vind school helemaal niet leuk, maar ik heb het wel nodig als ik een leuke baan wil vinden. Ik wil later niet in een doos wonen ofzo.’

Toekomst

‘Ik hoop dus dat ik een goede baan krijg, een mooi huis en een fijn gezin. Ik wil echt graag kinderen later. Familie is belangrijk voor me, maar eerst wil ik alles – ook financieel en zo – op orde hebben. Dat lijkt allemaal heel standaard, maar ik weet niet of dat tegen die tijd nog zo is. Misschien kun je dan niet meer iets huren of kopen met je vriend. Tegenwoordig is het best moeilijk om een huis te krijgen en een goed betaalde baan te vinden. Alles wordt enorm duur. Kijk, als je nu een dagje naar Walibi wilt met een gezin, 33 euro per kaartje en je bent met een gezin van vijf, dan tikt dat aan hoor. Weet je, ik hoor mensen over dit soort dingen praten, over de huizenprijzen, en dan denk ik: ik wil het niet horen, ik wil het niet horen.’

Zelf leven opbouwen

‘Ik wil alles zelf doen of misschien later met mijn man. Zodat ik trots kan zijn op wat we zelf hebben opgebouwd. Niet dat ik van Jan en alleman geld heb moeten lenen. Dat vind ik belangrijk. Ik hou er niet van om mensen om hulp te vragen.’

Samenleving vreselijk

‘Ik vind de samenleving echt vreselijk. Het gedrag naar elkaar, als je naar iemand kijkt word je soms al uitgescholden. Pas nog in de sportschool, een vrouw was heel luidruchtig en ik keek even naar haar, begon ze meteen tegen mij te schreeuwen: “Wat kijk je nou, bitch.” Dit soort dingen gebeuren heel vaak. Of je leest dat vijftienjarige jongetjes elkaar overhoop steken en een ander schiet iemand neer omdat hij betrapt wordt op stelen, doe even normaal. Ja, sorry hoor, in wat voor wereld leven we, denk ik dan.’

‘En dat *bodyshamen*. Op internet beledigt iedereen elkaar over hoe ze eruitzien. Ik vind dat vet zielig, sommige mensen hebben daar echt heel veel last van. Ik vind dat eigenlijk niet kunnen.’

‘Als je tegen mij liegt, dan ben ik gewoon per direct klaar met je’

Respect voor elkaar

‘Respect voor elkaar is belangrijk. Als je geen respect toont, of tegen mij liegt, dan ben ik gewoon per direct klaar met je. Daar kan ik echt heel boos om worden. Ik vind het ook erg dat mensen veel haat geven op homo’s. Ik snap dat niet. Twee vrouwen kan, maar twee mannen niet? Ik begrijp niet wat er mis is met homo’s. Soms praat ik wel eens met mensen hierover en dan hoor ik: ‘Ze moeten niet tegen mij praten’, dat begrijp ik echt niet.’

Veilig voelen

‘Iedereen moet zich gewoon veilig voelen. Natuurlijk eerst bij de mensen om je heen, maar ook daarbuiten. Stel er gebeurt wat op straat of er komt oorlog en er staat iemand op jouw deur te bonken, laat je hem dan niet binnen? Het is gewoon niet oké als iemand zich niet veilig voelt en niet weg kan.’

Gelijke kansen

‘Ik ben zelf half Nederlands, ik voel me heel erg geaccepteerd. Ik heb zelf nooit met discriminatie te maken gehad, ik ben ook wel *verkaasd,* zeg maar. Ik vind eigenlijk dat iedereen dezelfde kansen verdient, maar dat gebeurt natuurlijk niet altijd. En ik denk wel dat je daar zelf ook invloed op hebt. Als jij zegt: ik ga niet meer school, ik ga dit niet meer en dat niet meer. Hoe verwacht je dan later een goede baan te krijgen? Hoe wil je dan een huis gaan betalen? Het is misschien niet altijd even eerlijk, maar ik denk dat je daar zelf ook best een groot aandeel in hebt.’

1 Inleiding

Marwa staat op de drempel van de volwassenheid. Formeel, omdat ze bijna 18 jaar is, en daarmee voor de wet volwassen is. Dan mag ze gaan stemmen, zelfstandig een auto besturen, en bijvoorbeeld een eigen woning huren of kopen – naast diverse verplichtingen waaraan ze vanaf haar 18e moet voldoen. Maar ook informeel markeert de leeftijd van 18 jaar de overgang naar een grotere zelfstandigheid: het vinden van werk, een geschikte studie en zelfstandige woonruimte, en het aangaan van een relatie. Marwa geeft aan dat ze zelf graag een gezin wil stichten, maar verwacht tegelijkertijd dat dat nog wel een aantal jaren zal duren – eerst wil ze ervoor zorgen dat ze het 'financieel op orde heeft'. Dat ze die keuze uitstelt, geldt niet alleen voor haar. Jongvolwassenen gaan in vergelijking met hun ouders steeds later op zichzelf wonen, hebben minder vaak een vaste baan en stichten later een gezin. Dat heeft voor een deel te maken met het bewust uitstellen van keuzes, maar voor een belangrijk deel ook met het feit dat zij meer dan hun ouders worden geconfronteerd met onzekerheden waar het om het vinden van een vaste baan of zelfstandige woonruimte gaat.

In dit hoofdstuk schetsen we de context waarin jongeren – in de leeftijd van 16-23 jaar – hun leven vormgeven. In paragraaf 1.2 en 1.3 wordt ingegaan op kenmerken van de samenleving waarin jongeren opgroeien, die mogelijk van invloed zijn op hoe tevreden jongeren met hun leven zijn. De onderzoeksvraag en de onderzoeksaanpak worden in paragraaf 1.4 en 1.5 beschreven. Paragraaf 1.6 schetst kort wat in de hoofdstukken 2 tot en met 4 aan bod komt.

1.1 Aanleiding voor de studie

Tevredenheid onder jongeren staat onder druk

Veel jongeren zijn tevreden met hun leven, maar tegelijkertijd zijn er zorgen over hoe jongeren in het leven staan. Deze zorgen komen voort uit de afname van het aandeel jongeren dat aangeeft tevreden en gelukkig te zijn (CBS 2022a; Coumans 2024). Mentale problemen onder jongeren nemen toe, evenals gevoelens van stress en eenzaamheid. Waar jongeren vijftien of twintig jaar geleden relatief het meest gelukkig en tevreden waren, behoren zij nu tot de leeftijdsgroep die het minst tevreden is (Coumans 2024). Dat heeft voor een deel met corona te maken, en de maatregelen die in dat kader zijn genomen (Van den Berg et al. 2023a; Gezondheidsraad 2022). Deze hebben jongeren sterker geraakt dan oudere leeftijdsgroepen. Tegelijkertijd was er voor het uitbreken van de coronapandemie ook al sprake van een daling in tevredenheid over het leven onder jongeren, en een toename van mentale problemen (Van der Velden et al. 2022). Zorgelijk is bovendien dat de afname van tevredenheid en geluk zich na corona nog maar gedeeltelijk hersteld heeft, en de tevredenheid onder jongeren nog beduidend onder het peil ligt van tien jaar geleden (Coumans 2024).

Laag mentaal welzijn van met name meisjes en jonge vrouwen

Hoewel de daling in tevredenheid en geluk op een brede groep jongeren betrekking heeft, raakt deze meisjes en jonge vrouwen aanzienlijk sterker dan jongens en jonge mannen. Jonge vrouwen waarderen hun leven lager dan hun mannelijke leeftijdgenoten, rapporteren een lager welzijn, meer stress en een groter aantal mentale problemen. Deze verschillen zijn in de vroege adolescentie al zichtbaar, zoals onder meer het HBSC-onderzoek laat zien (Boer et al. 2022). In de onderbouw van het voortgezet onderwijs is er al sprake van een beduidend hogere prevalentie onder meisjes wat betreft mentale problemen. De geringere tevredenheid en een geringer mentaal welzijn onder late adolescenten en jongvolwassen zou voor een belangrijk deel zijn oorsprong vinden in het lagere welzijn op jongere leeftijd. De verklaringen hiervoor lopen uiteen. Vanuit de psychologie wordt onder meer geopperd dat meisjes anders met hun problemen omgaan dan jongens. Rose (2002) laat zien dat meisjes problemen vaker met een goede vriendin bespreken dan jongens dat onderling doen. Dat helpt hen emoties waarmee zij worstelen te uiten en te verwerken. Door voor problemen een luisterend oor te vinden, ontstaat verbondenheid.

Rose geeft aan dat het uitgebreid uitwisselen van zorgen en problemen met een goede vriendin echter ook tot een versterking van gevoelens van angst en somberheid kan leiden. Zij duidt dit verschijnsel aan als co-rumineren, waarbij meisjes 'elkaar de put in praten'. Wat in eerste instantie een geschikte strategie is om met de gevoelde emoties om te gaan, verandert zo gaandeweg in een situatie waarin problemen over en weer versterkt worden en waarin depressieve klachten niet afnemen, maar juist toenemen (Spendelow et al. 2017).

Vergelijken met anderen

Een andere mogelijke verklaring voor de toename van mentale problemen is dat de prestatiedruk op individuele jongeren steeds meer is toegenomen (Kraak en Kleinjan 2021). Meisjes en jonge vrouwen zouden ontvankelijker voor deze druk zijn, omdat zij meer dan jongens aan sociale normen zouden willen voldoen. Sociale vergelijking zou bij hen daardoor sterker spelen dan bij jongens. Dat houdt in dat meisjes zich sterker laten beïnvloeden door hoe andere meisjes en jonge vrouwen in hun directe omgeving presteren, en zich hieraan spiegelen in het verwachtingspatroon dat zij zichzelf opleggen. Vonden voorheen processen van sociale vergelijking vooral plaats in de context van de klas of de jaargroep in de opleiding die men volgde, tegenwoordig is dat breder geworden door met name het gebruik van sociale media (Berryman et al. 2018; Nesi en Prinstein 2015). Men houdt meer bij hoe het met anderen gaat via sociale media. Doordat veel jongeren via sociale media vooral de positieve kant van hun leven laten zien, ervaren anderen druk om daar niet voor onder te doen (Scully et al. 2023). Dat betekent dat het niet alleen gaat om het behalen van goede onderwijsresultaten, maar ook om zich op ander terreinen te laten gelden. Er is een druk om overal bij te zijn, en wanneer dat niet zo is, is er het gevoel dat men iets heeft gemist dat anderen wel hebben meegemaakt (Kloosterman en Van Beuningen 2015).

Overgangsfase tussen adolescentie en volwassenheid

Een ontwikkelingspsychologische verklaring die niet zozeer op het verschil tussen jongens en meisjes ingaat, maar betrekking heeft op de algehele daling van levenstevredenheid onder jongeren, is dat de ontwikkelingsfasen die jongeren en volwassenen doormaken door de jaren heen minder scherp omlijnd zijn geworden. Arnett (2004) schetst dat de overgang tussen adolescentie en vroege volwassenheid minder eenduidig is dan bij eerdere generaties het geval was. Hij betoogt dat deze ontwikkeling in een groot aantal (westerse) landen zichtbaar is, en kenmerken heeft op grond waarvan het als aparte ontwikkelingsfase in het leven van jongeren en jongvolwassenen kan worden aangeduid. Hij spreekt daarbij van '*emerging adulthood*', dat zich nog het beste laat vertalen als 'ontluikende volwassenheid'. De fase van ontluikende volwassenheid wordt volgens Arnett gekenmerkt door een zoektocht naar de eigen identiteit, doordat zij minder dan eerdere generaties terug kunnen vallen op vaste verwachtingspatronen en culturele normen. Dat gaat gepaard met instabiliteit, door een groter aantal veranderingen in werk en relaties. Arnett's werk heeft in brede kring navolging gekregen, maar tegelijkertijd is er ook de nodige kritiek op zijn theorie. Onder meer Du Bois-Reymond (2016) beargumenteert dat de overgangen in de latere levensfasen, zoals die eerder door bijvoorbeeld Erikson (1964) zijn geformuleerd, minder scherp afgebakend terug te vinden zijn in onze huidige samenleving. Daarbij gaat het niet alleen om de overgang tussen adolescentie naar volwassenheid, maar is het een breder fenomeen dat ook andere fasen in de levensloop kenmerkt. De wijze waarop de samenleving is ingericht, en de keuzes die in het overheidsbeleid worden gemaakt, zo betoogt Du Bois-Reymond, zijn daarbij van invloed op de mogelijkheden die mensen hebben; en daarmee op het moment en de wijze waarop zij de verschillende levensfasen doorlopen. De verkenning *Veelbelovend* die het Jongerenplatform van de SER begin 2022 uitbracht, laat zien dat jongeren steeds later 'vaste grond onder de voeten krijgen' (SER Jongerenplatform 2022). De gemiddelde opleidingsduur neemt toe, jongeren verlaten op latere leeftijd het ouderlijk huis, vormen later een gezin dan tien jaar geleden, en krijgen later een vaste baan. Dat zorgt voor een relatief langere periode waarin jongeren nog geen zelfstandig bestaan kunnen opbouwen. De effecten van de maatschappelijke onzekerheid waarmee jongeren in het bijzonder geconfronteerd worden, worden daarbij mogelijk versterkt door de individualisering en het feit dat mensen zelf verantwoordelijk worden gehouden voor hun eigen succes of falen. In de komende paragrafen worden deze nader uitgediept.

1.2 Imperfecties en schaduwkanten van een meritocratische samenleving

Jongeren groeien op in een samenleving waarin iedereen zelf verantwoordelijk wordt gehouden voor de keuzes die zij maken en de mogelijkheden die zij benutten. En daarmee dus verantwoordelijk voor hun eigen succes of voor hun eigen falen. De ontwikkeling waarin men zelf in hoge mate verantwoordelijk is voor zijn eigen succes is nauw verbonden met het meritocratisch gedachtengoed (Elchardus 2002). Dit gedachtengoed heeft breed ingang gevonden in de moderne samenleving, omdat het volgens De Beer (2016) twee belangrijke doelstellingen verenigd: doelmatigheid en rechtvaardigheid. In een meritocratie, een term die door Michael Young in 1958 voor het eerst gebruikt is, wordt de maatschappelijke positie van iemand bepaald door zijn of haar verdienste en niet op grond van iemands afkomst. Een samenleving gebaseerd op meritocratische principes wordt om die reden als rechtvaardiger gezien, aangezien de positie die men verwerft, is gebaseerd op de prestaties die men levert, en daarmee op iemands competenties en inzet. Iedereen heeft in een dergelijke samenleving gelijke kansen om zijn of haar talenten te ontplooien. Daarnaast is een samenleving die op meritocratische principes is gebaseerd doelmatig, omdat ieders talenten en capaciteiten zo optimaal mogelijk ten goede komen aan de samenleving, doordat iedereen op een plek terecht komt die het beste aansluit bij diens vermogen (De Beer 2016).

Meritocratie vervangt de ene ongelijkheid door de andere

Het ideaal van een meritocratische samenleving is moeilijk, zo niet onmogelijk, te verwezenlijken. Bovendien is er de laatste decennia steeds meer oog gekomen voor de schaduwkanten die aan meritocratische principes verbonden zijn (cf. De Beer en Van Pinxteren 2016; Elchardus 2002; Sandel 2020; Swierstra en Tonkens 2011). Een van de kritiekpunten is dat een meritocratie de ene vorm van ongelijkheid, gebaseerd op sociale afkomst, vervangt door een andere, gebaseerd op opleidingsverschillen. Hooge (2020) geeft aan dat er onderscheid wordt gemaakt naar kinderen die over de juiste vaardigheden beschikken en gemotiveerd zijn om te leren, en kinderen voor wie dat niet of minder geldt. De eerste groep stroomt door naar theoretische onderwijssoorten. De bijbehorende diploma's geven deze kinderen vervolgens toegang tot de betere vervolgopleidingen of beter betaalde banen. Selectie vindt daarbij plaats op voornamelijk cognitieve vaardigheden. Kinderen die minder over deze vaardigheden beschikken, maar wel andere talenten hebben, komen in praktische onderwijssoorten terecht. Voor de vaardigheden van deze jongeren en de diploma's die zij behalen is er vanuit maatschappelijk oogpunt minder aandacht en minder waardering en erkenning (Hooge 2020). Daarmee wordt de maatschappelijk lagere positie die deze jongeren bereiken, gelegitimeerd.

Toegang tot onderwijs niet gelijk voor iedereen

Het meritocratische ideaal is in de praktijk ook om een andere reden moeilijk te verwezenlijken. Niet iedereen heeft in gelijke mate toegang tot onderwijs. Deelname aan de hogere schoolsoorten is niet alleen afhankelijk van het cognitieve vermogen en de inzet, maar ook van andere factoren. Kinderen verschillen al op jonge leeftijd in hun ontwikkeling, hetgeen voor een deel samenhangt met het gezin waarin zij opgroeien (Zumbuehl en Dillingh 2020). Zo hebben kinderen uit gezinnen met praktisch opgeleide ouders op 2-jarige leeftijd een veel beperktere woordenschat dan kinderen van ouders met een hogere opleiding (Paas 2015; Verhagen et al. 2016). De achterstand in taalontwikkeling is nog groter voor kinderen met een niet-westerse migratieachtergrond, en in het bijzonder voor kinderen van praktisch opgeleide ouders die thuis niet of slechts gedeeltelijk Nederlands spreken. Gedurende de voorschool en het begin van de basisschool lopen kinderen met leerachterstanden deze weliswaar iets in, maar er blijven verschillen in onderwijsprestaties bestaan. En deze verschillen blijven gedurende het basisonderwijs min of meer even groot (Kloprogge en De Wit 2015). Dit heeft gevolgen voor het niveau waarop zij in het voortgezet onderwijs hun schoolloopbaan vervolgen, en voor het vervolgonderwijs na de middelbare school (Herweijer et al. 2021). Ongelijke schoolloopbanen van jongeren met verschillende sociaal-economische achtergronden zijn hiervan, ondanks gelijke cognitieve geschiktheid, het gevolg.

Ook bij hbo- of wo-opleiding blijven verschillen naar sociale klasse bestaan

Hoewel er nog steeds een groep jongeren is die het onderwijs voortijdig verlaat, en uiteindelijk geen startkwalificatie behaalt, ronden verreweg de meeste jongeren een opleiding in het middelbaar beroepsonderwijs, hoger beroepsonderwijs of universitair onderwijs af (Maslowski 2020).
De huidige generatie Nederlandse jongeren heeft bovendien vaker een hbo- of wo-opleiding afgerond dan de generaties voor haar. Weliswaar zijn jongeren uit de lagere sociale klassen relatief ondervertegenwoordigd in het hoger onderwijs, maar dat laat onverlet dat ze, in vergelijking met hun ouders, vaker een opleiding in het hoger onderwijs volgen (Herweijer et al. 2025). Van de Werfhorst en Dronkers (2016) laten zien dat er in behaald opleidingsniveau weliswaar sprake is van opwaartse mobiliteit, en dat dit ook leidt tot een hogere beroepsstatus, maar dat in positioneel opzicht het verschil tussen klassen blijft bestaan. Wat betreft de relatieve status die jongeren behalen ten opzichte van hun ouders, doen zich geen grote veranderingen voor. Een verklaring hiervoor ligt volgens Van de Werfhorst en Dronkers in het zoeken van hogere klassen om zich van anderen te onderscheiden, en hun positie te behouden. De aantrekkelijkheid van selectieve, kleinschalige opleidingen in het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs, zoals *honours*-programma's en *university colleges* worden door hen in dat kader verklaard. Andere manieren om zich te onderscheiden, zijn het afronden van een extra masteropleiding, het volgen van een bachelor- of masteropleiding in het buitenland of het cum laude afronden van een opleiding in het hoger onderwijs.

Prestatiedruk bij jongeren

De gevoelde noodzaak zich van anderen te onderscheiden zorgt voor een toenemende mentale druk bij jongeren. Deze doet zich voor onder een grote groep jongeren, maar is relatief het sterkst onder degenen die een meer theoretische opleiding volgen, en onder meisjes en jonge vrouwen. Dat begint al in het voortgezet onderwijs, en voor een deel zelfs al in de bovenbouw van het basisonderwijs. Uit de in 2022 verschenen internationale HBSC-studie blijkt dat emotionele problemen bij jongeren, en vooral bij meisjes, in ons land groot zijn (Boer et al. 2022) (zie ook hoofdstuk 2). Problemen met de mentale gezondheid doen zich echter niet alleen voor in het voortgezet onderwijs, maar ook in het middelbaar beroepsonderwijs (Kleinjan et al. 2020) en het hoger onderwijs (Dopmeijer et al. 2022; Nuijen et al. 2023). Veel jongeren in het hoger onderwijs ervaren stress, en meer dan de helft van de studenten voelt een grote prestatiedruk. Voor het belangrijkste deel gaat het daarbij om een prestatiedruk die studenten zichzelf opleggen (zie ook De Roos et al. 2025).

Legitimatie en versterking van maatschappelijke ongelijkheid

De meritocratische principes hebben niet alleen, zoals Elchardus (2002) eerder aangaf, gevolgen voor het individu, maar hebben ook bredere maatschappelijke consequenties. Sandel (2020) heeft deze maatschappelijke gevolgen in zijn boek *De tirannie van verdienste* verder uitgediept. Hij stelt dat de nadruk op verdienste in onze samenleving ertoe leidt dat theoretisch opgeleiden hun succes vooral toeschrijven aan hun eigen inzet. De maatschappelijke positie die zij verwerven zien ze daarmee als legitieme uitkomst van de inspanningen die zij zich getroost hebben – zonder zich daarbij rekenschap te geven van de vaak geprivilegieerde omstandigheden die hen in staat hebben gesteld om die positie te verwerven. De keerzijde hiervan is dat zij, veelal onbewust, ook de maatschappelijke positie van degenen die een meer praktische opleiding hebben genoten en geen werk of een minder goede baan hebben, als legitiem beschouwen; als iets dat zij aan zichzelf te wijten hebben. Dat geldt niet alleen voor hen die een hogere positie hebben verworven, maar ook voor degenen waarvoor dat niet geldt. Zij hebben het gevoel dat ze hebben gefaald en dat ze er maatschappelijk minder toe doen. Sandel betoogt dat statusverschillen in de samenleving daardoor toenemen en dat de solidariteit tussen mensen met een goede en een minder goede maatschappelijke positie daardoor erodeert en de gemeenschapszin vermindert. Dit heeft directe gevolgen voor de wijze waarop we met elkaar samenleven.

1.3 Opgroeien in een geïndividualiseerde samenleving

Het meritocratisch gedachtengoed is verweven met een meer geïndividualiseerde samenleving. Van Tubergen (2020) laat zien dat er over de afgelopen decennia in ons land een trend waarneembaar is in de richting van meer individualistische waarden. Daarbij gaat het om waarden als persoonlijke autonomie, vrijheid van bijzondere keuzes en gelijke kansen voor iedereen. De huidige generatie jongeren groeit op in een maatschappij met een groter aantal mogelijkheden om hun leven zelf in te richten dan veel van de generaties voor hen. Du Bois-Reymond et al. (1998) hebben in dit kader eerder onderscheid gemaakt naar een standaardbiografie en een keuzebiografie om te typeren hoe jongeren hun leven vormgeven. In de standaardbiografie maken jongeren keuzes op grond van de sociale klasse waartoe zij behoren. Normen en waarden en bijbehorende verwachtingen spelen daarbij een grote rol. In de keuzebiografie daarentegen worden de keuzes niet bepaald door verwachtingen die gekoppeld zijn aan de sociale groep van de jongere, maar is er sprake van een individuele keuze, op grond van wat het beste bij hem of haar past. Welzel (2013) heeft deze waarden om die reden ook wel aangeduid als emancipatoire waarden. Ze staan tegenover meer collectivistische waarden, die betrekking hebben op het lidmaatschap van en de loyaliteit aan de groep waartoe men behoort. Centraal hierin staan gehoorzaamheid en onderschikking aan de collectieve normen van de groep (Scheepers en Sieben 2022).

Erosie van maatschappelijke samenhang als mogelijk gevolg

Poortman en Dijkman (2025) geven aan dat individualisme vanwege het emancipatoire karakter ook als verworvenheid wordt gezien. Mensen hebben het recht verworven om autonome keuzes te maken over de inrichting van hun leven. De moderne vrijheid is gerealiseerd door los te breken uit oude morele structuren, die in de vorige eeuw sterk gedomineerd werden door religieuze en levensbeschouwelijke stromingen. De ontwikkeling naar een meer geïndividualiseerde samenleving heeft echter ook nadelen, zo betogen Poortman en Dijkman. Zij baseren zich daarbij op het werk van Taylor (1991), die aangeeft dat vroegere maatschappelijke structuren individuele mensen weliswaar in hun persoonlijke vrijheid beperkten, maar tegelijkertijd ook zin en betekenis aan de wereld gaven. Taylor laat in zijn analyse zien dat de focus op het individuele zelf het leven versmalt en betoogt dat dit uiteindelijk tot een verlies aan interesse in de ander en de gemeenschap kan leiden.

Naar een veerkrachtige samenleving

De sociale samenhang in gemeenschappen kan bij een toenemende individualisering in de samenleving onder druk komen te staan. Juist een bredere sociale structuur is van belang waar het de opvoeding van jongeren betreft, zeker wanneer zich daarin problemen voordoen (Norris et al. 2008). Sociale netwerken en sociale samenhang zijn van belang voor de mate waarin en wijze waarop jongeren met tegenslagen om kunnen gaan (De Roos et al. 2025), maar ook voor de veerkracht van de gemeenschap en maatschappij. Maatschappelijke veerkracht heeft daarbij betrekking op het vermogen van de samenleving om 'terug te veren' van een crisis of ramp die zich voordoet. Een grotere maatschappelijke veerkracht lijkt daarbij van belang, omdat de kans groot is dat er ook in de toekomst crisissituaties zullen plaatsvinden die het maatschappelijk leven ernstig kunnen ontwrichten (Boin et al. 2020; Gelton 2024). Daarbij kan gedacht worden aan levensbedreigende situaties, zoals de coronapandemie, maar ook ingrijpende gebeurtenissen die bijvoorbeeld het gevolg zijn van klimaatverandering, migratiestromen, sociaal-culturele diversiteit of geopolitieke verschuivingen (NWO 2024).

Maatschappelijke veerkracht veronderstelt veerkracht van individuele burgers, maar daarnaast ook veerkracht van de overheid, bedrijven en maatschappelijke organisaties bij crises of rampen. Van de landelijke overheid wordt verwacht dat zij voor oplossingen zorgt die niet alleen crises aanpakt door het wegnemen van acute problemen, maar zorgt voor aanpassing of transformatie van bestaande systemen (Van Oudenhoven-van der Zee 2025). Daarnaast ligt er voor de overheid – de landelijke overheid, maar misschien in nog sterkere mate de lokale overheid – een taak in het versterken van burgers. Via het maatschappelijk middenveld – de '*civil society*' – kunnen burgers, naast hun individuele vermogen om crises te boven te komen, ook collectief bijdragen aan een grotere maatschappelijke veerkracht; in hun eigen buurt of wijk, hun eigen gemeente of zelfs regionaal of landelijk (Dekker 2009).

Door onderlinge solidariteit – het ondersteunen van anderen die vanwege persoonlijke eigenschappen of een gebrek aan hulpbronnen zelf niet in staat zijn om grote tegenslagen het hoofd te bieden – kan een dergelijke collectieve veerkracht gestalte krijgen.

1.4 Onderzoeksvraag

Hoe we op een goede manier met elkaar kunnen samenleven, nu en in de toekomst, is een belangrijke maatschappelijke opgave voor alle burgers. Het onderzoek richt zich op de vraag in hoeverre hiervoor genoemde ontwikkelingen van invloed zijn op jongeren. Daarbij gaat het om de kwaliteit van hun leven en om de verwachtingen die zij van de toekomst hebben. Specifiek gaan we daarbij in op hoe jongeren denken over hoe we in de toekomst met elkaar zouden moeten samenleven. In deze studie ligt daarbij de focus op jongeren van 16-23 jaar[1]. In deze levensfase maken jongeren keuzes die voor een belangrijk deel hun toekomst bepalen, vormen zij zich een beeld van de toekomst die zij voor ogen hebben, en ervaren of voorzien zij mogelijk belemmeringen in het realiseren van dat gewenste toekomstbeeld.

De volgende onderzoeksvragen staan daarbij centraal:

1 In hoeverre zijn jongeren tevreden en gelukkig met hun leven, en in hoeverre dragen hulpbronnen waarover zij beschikken hieraan bij?
2 Hoe ervaren jongeren de manier waarop we in Nederland met elkaar samenleven?
3 Welke verwachtingen hebben jongeren van hun eigen toekomst, en van toekomstige maatschappelijke ontwikkelingen?

1.5 Aanpak

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden wordt gebruikgemaakt van gegevens uit de PPJ, die het SCP in het eerste halfjaar van 2022 heeft uitgevoerd. De uitkomsten van deze onderzoeken zijn aangevuld met recente rapporten over hoe jongeren in het leven staan, en hoe zij nadenken over hun toekomst en over samenleven met elkaar in ons land. Om zicht te krijgen op hoe jongeren over deze onderwerpen denken, zijn daarnaast door het Verwey-Jonker Instituut interviews gehouden met 30 jongeren in ons land.

De gegevens voor de PPJ en de kwalitatieve gegevens uit de diepte-interviews hebben betrekking op 2022. Op dat moment waren de gevolgen van de coronapandemie nog duidelijk merkbaar. Rusland was Oekraïne op dat moment al binnengevallen, maar er was nog niet sprake van de gewelddadigheden in het Midden-Oosten. De uitkomsten van zowel de PPJ als de diepte-interviews dienen in dit licht te worden gezien.

1.5.1 *Periodieke Peiling Jongeren*

Onder jongeren van 12-18 jaar heeft het SCP in samenwerking met het CBS een online vragenlijst afgenomen. Deze afname vond plaats van begin mei tot half juni 2022. Voor deze studie is gebruikgemaakt van de gegevens van jongeren van 16 jaar en ouder uit de PPJ.

Werving en selectie van jongeren

Voor de PPJ zijn door het CBS aselect 11.200 jongeren geselecteerd van 12-18 jaar. Deze jongeren zijn aangeschreven met het verzoek deel te nemen aan het onderzoek. Halverwege de afnameperiode hebben jongeren die de vragenlijst nog niet hadden ingevuld een herinnering ontvangen. Om de respons te verhogen zijn onder de deelnemende jongeren vijf smartphones verloot. In totaal hebben

[1] In rapportages over jongeren worden verschillende leeftijdsgroepen gehanteerd. Het CBS hanteert de term voor mensen tot 25 jaar, waarbij in enkele gevallen (bijvoorbeeld waar het arbeidsdeelname betreft) een bovengrens van 27 jaar wordt gehanteerd. Het Nederlands Jeugdinstituut (NJi) hanteert als leeftijdsgrens voor jongeren iedereen tussen 16 en 27 jaar. De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) definieert jongeren als mensen tussen 15 en 24 jaar. Voor deze studie is gekozen voor 16 tot en met 23 jaar, dat in de verschillende classificaties als gemeenschappelijke kern kan worden aangeduid.

2.092 jongeren (19%) de vragenlijst volledig ingevuld. Hiervan bestond iets minder dan de helft (977 respondenten) uit jongeren van 16-19 jaar[2]. Relatief hebben meer 16- en 17-jarigen (respectievelijk 348 en 347 jongeren) dan 18-jarigen (260 jongeren) aan het onderzoek deelgenomen. Daarnaast is er onder de 16-18-jarigen een oververtegenwoordiging van vrouwen (56%) ten opzichte van mannen (44%) en hebben verhoudingsgewijs meer jongeren met een havo-/vwo-/hbo-/wo-opleiding dan jongeren in het praktijkonderwijs of met een vmbo-/mavo-/mbo-opleiding de vragenlijst ingevuld.

Vragenlijst

De gehele vragenlijst bestond uit 37 vragen, grotendeels bestaande uit meerdere items (variërend van 3 tot en met 20 items per vraag). Jongeren zijn bevraagd naar de tevredenheid met hun leven, de verwachtingen ten aanzien van hun eigen toekomst en de samenleving, de mate van ondersteuning die zij vanuit hun netwerk krijgen (familie, vrienden en school), hun sociaal en institutioneel vertrouwen, en naar hun beoordeling van hoe we in Nederland met elkaar samenleven. Daarnaast is een aantal psycho-sociale kenmerken, zoals doorzettingsvermogen, veerkracht, geloof in eigen kunnen en zelfvertrouwen in kaart gebracht. Een overzicht van de voor deze studie gebruikte items en schalen is te vinden in bijlage A (te raadplegen via www.scp.nl bij deze publicatie).

Analyse

Om een beeld te kunnen schetsen dat representatief is voor jongeren van 16-18 jaar in ons land, is in de analyses gewogen naar achtergrondkenmerken. Deze wegingsfactor is door het CBS berekend[3] op basis van populatiegegevens.

1.5.2 Interviews met jongeren en portretten van jongeren

Om een verdiepend beeld te krijgen van hoe jongeren denken over de onderwerpen die in deze studie centraal staan, zijn 30 interviews gehouden met jongeren in de leeftijdscategorie 16-23 jaar. Deze interviews zijn in het najaar van 2022 door onderzoekers van het onderzoeksbureau Verwey-Jonker Instituut uitgevoerd en geanalyseerd. Op basis van de interviews zijn tien jongeren geselecteerd voor het maken van een portret. Hierna wordt kort ingegaan op de werving en selectie van jongeren, de thema's die aan bod kwamen en de wijze waarop de gegevens zijn geanalyseerd. Een meer uitgebreide verantwoording is te vinden in bijlage B.

Werving en selectie van jongeren

Uitgangspunt bij de werving was om jongeren met diverse achtergronden te bevragen naar hun ervaringen en opvattingen. Het spreken met een divers palet aan jongeren stond daarbij voorop, en niet zozeer het streven naar een min of meer representatieve afspiegeling van jongeren in ons land.

Bij de selectie van jongeren is rekening gehouden met variatie naar achtergrondkenmerken, zoals a) opleidingsniveau; b) migratieachtergrond; c) gender; d) seksuele oriëntatie; e) religie; f) sociaal-economische positie van ouders en; h) regionale herkomst. Aangezien jongeren verschillen ten aanzien van elk van deze kenmerken is bijzondere aandacht gegeven aan intersectionaliteit. Daarnaast is rekening gehouden met inclusie van een of enkele jongeren met verschillende uitgangsposities in het leven: jongeren met een beperking, jongeren die niet in een gezinssituatie zijn opgegroeid, jongeren die gevlucht zijn en jongeren die voortijdig gestopt zijn met school.

---

[2] Doordat jongeren door het CBS zijn geselecteerd die op 1 april 2022 12-18 jaar waren, en de gegevensverzameling van mei tot half juni 2022 heeft plaatsgevonden, bestaat de groep respondenten voor een klein deel uit jongeren die (net) 19 jaar zijn (22 respondenten).

[3] De wegingsfactor (het zogenoemde eindgewicht) is opgebouwd uit een insluitgewicht en twee correctiegewichten. Het insluitgewicht heeft betrekking op de kans dat een jongere getrokken wordt om deel te nemen aan het onderzoek.

[?] Het eerste correctiegewicht corrigeert voor de totale uitval door non-respons. Deze is gelijk aan de verhouding van het aantal jongeren in de steekproef en het aantal jongeren dat de vragenlijst heeft ingevuld. Het tweede correctiegewicht corrigeert voor selectieve non-respons. Daartoe is gewogen op: (leeftijd x geslacht), herkomst, besteedbaar inkomen van het huishouden, en huidige opleiding.

In de groep respondenten komen alle eerdergenoemde achtergrondmerken in verschillende combinaties voor. De combinatie van het aantal (30 respondenten) en de diverse samenstelling van de groep maakt dat generiek gedeelde zaken duidelijk naar voren komen. Met het aantal van 30 respondenten dekken we echter niet alle mogelijk combinaties van achtergrondkenmerken af en kan het ook zijn dat bepaalde inzichten en meningen niet of slechts beperkt aan bod komen. In de rapportage besteden we aandacht aan zowel de meer generiek gedeelde ervaringen en beelden van jongeren als de ervaringen die door een enkeling worden genoemd.

In hoofdstuk 2 tot en met 4 maken we gebruik van citaten uit de interviews met jongeren. We hebben letterlijke citaten opgenomen. Daarbij zijn fictieve namen voor de jongeren gebruikt om herkenbaarheid tegen te gaan. Om diezelfde reden zijn namen van plaatsen, onderwijsinstellingen en dergelijke weggelaten of veralgemeniseerd.

Interviews

Voorafgaand aan de interviews is aan elke jongere gevraagd om met behulp van een foto antwoord te geven op de vraag 'Wat is jouw belangrijkste droom/doel in de toekomst?' De door de jongere gemaakte foto vormde het startpunt van het kwalitatieve interview. De onderzoeker maakte hiernaast gebruik van een topiclijst. Gedurende de interviews werd er echter nadrukkelijk ruimte gemaakt voor het verhaal van de jongeren. Om te waarborgen dat de regie bij de jongere lag en de interviewer hierin niet overheersend was, legden we bij twee onderwerpen (waarden en maatschappelijke thema's) themakaartjes voor. We vroegen de jongere de kaart te kiezen met het thema waar die het eerst over wilde praten. Op de achterkant van de kaart stonden de te bespreken subthema's. Wanneer ook deze subthema's besproken waren, koos de jongere een nieuwe kaart.

Analyse

De transcripten zijn geanalyseerd door middel van een thematische analyse (Braun en Clarke 2006). Thematische analyse is geschikt voor het analyseren van diepte-interviews, omdat de eigen ervaring en beleving van respondenten in de analyse centraal blijft staan. Door deze analysemethodiek kunnen patronen worden vastgesteld in kwalitatief onderzoek. Met behulp van het kwalitatieve analyseprogramma Atlas.ti hebben we vervolgens de analyse uitgevoerd. Atlas.ti biedt de mogelijkheid memo's te schrijven tijdens de verschillende fases en op een systematische manier de analyse uit te voeren.

Portretten van jongeren

Tijdens het interview is jongeren om toestemming gevraagd om van hen een portret te maken ten behoeve van de studie. Zes jongeren gaven hiervoor geen toestemming en een jongere gaf aan dat dit mocht, maar dat zij het liever niet had. Uit de overige 23 jongeren zijn aan de hand van korte typeringen van de geïnterviewde jongeren 10 jongeren geselecteerd die onderling verschilden naar achtergrond en ervaringen. Op basis van de transcripten van de interviews zijn vervolgens door freelancejournalist Jessica Maas portretten van jongeren gemaakt. Door haar is in enkele gevallen nader contact met een jongere gezocht om aanvullende vragen te stellen waar dat nodig was om een levendig portret te kunnen schetsen. De geschreven portretten zijn teruggekoppeld aan de jongeren, waarbij zij de mogelijkheid hadden om hierin correcties aan te brengen. Een van de jongeren heeft daarbij aangegeven haar toestemming voor het portret in te trekken.

Vier portretten zijn in dit rapport opgenomen. De in totaal negen portretten die van jongeren zijn gemaakt, verschijnen in een aparte publicatie als bijlage bij dit rapport.

1.5.3 *Review van recente onderzoeksrapporten over jongeren*

Recent zijn verschillende onderzoeksrapporten verschenen over de tevredenheid van jongeren met hun leven, hun mentale welzijn, hun zorgen en verwachtingen van de toekomst, en de waarden die zij nastreven in hun leven. Er zijn rapporten geselecteerd waarin het onderzoek betrekking had op een of meer van de onderwerpen die in deze studie centraal staan, en waarin verslag wordt gedaan van (kwantitatieve of kwalitatieve) onderzoeksgegevens uitgevoerd in de periode 2018-2024. Gekozen is voor 2018 als beginpunt om ook een vergelijking met de periode voor de coronapandemie te kunnen maken. Met het oog hierop is voor een deel teruggegrepen op gegevens van eerdere metingen van monitors of terugkerende onderzoeken die deels – zoals voor het HBSC-onderzoek – voor de genoemde tijdsperiode liggen.

Een overzicht van de onderzoeken waarvan voor dit rapport gebruik is gemaakt, is opgenomen in tabel 1.1. Elk van deze onderzoeken richt zich op een andere leeftijdsfase, die in de meeste gevallen slechts gedeeltelijk overlapt met de leeftijdscategorie 16-23 jaar, die in deze studie centraal staat. Waar dat mogelijk was, is uit de onderzoeksrapporten alleen informatie gebruikt die betrekking heeft op jongeren binnen de voor deze studie gekozen leeftijdscategorie. Vaak was dat niet mogelijk. In die gevallen is dat in de tekst steeds aangegeven. In tabel 1.1 is vermeld hoe de doelgroep in de gebruikte onderzoeksrapporten zich verhoudt tot deze studie. Een meer uitgebreide typering van de onderzoeken is opgenomen in kader 1.1.

Tabel 1.1 Overzicht gebruikte onderzoeksrapporten

organisatie/studie	gegevensbron	doelgroep	periode van onderzoek
HBSC 2022 (Universiteit Utrecht, Trimbos-instituut en SCP)	kwantitatief: survey onder leerlingen	groep 8 basisonderwijs en klas 1 t/m 6 voortgezet onderwijs	oktober 2021-januari 2022
Unicef (Trimbos-instituut, Universiteit Utrecht en Stichting Alexander)	kwantitatief: (secundaire analyses) HBSC 2017; (extra vragen in) Peilstationsonderzoek en mbo-/hbo-monitor kwalitatief: diepte-interviews, panelonderzoek en actie-onderzoek	10-23 jaar	december 2018-mei 2020
SER Jongerenplatform 2019	kwantitatief: enquête onder jongeren kwalitatief: gesprekken met mbo-, hbo- en wo-studenten, jonge ondernemers, en extra jongeren met een Wajong-uitkering en een niet-westerse migratieachtergrond	16-34 jaar	2019
SER Jongerenplatform 2022	kwantitatief: enquête onder jongeren kwalitatief: gesprekken met jongeren	16-34 jaar	2021
RIVM/Trimbos-instituut/ GGD GHOR Nederland	kwantitatief: survey onder studenten hoger onderwijs	16-plus	maart tot half mei 2021
CBS Jeugdmonitor 2022/2023/2024	kwantitatief: Survey Sociale Samenhang en Welzijn (SSW)	18-25 jaar	2021-2023
Gezamenlijke adviesraden 2022	kwalitatief: gesprekken met jongeren	variabel	niet gespecificeerd

Kader 1.1 Gebruikte onderzoeken naar jongeren

Health Behaviour in School-aged Children (HBSC)

Het HBSC-onderzoek richt zich op groep 8 van het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs. In het rapport worden voor het voortgezet onderwijs gegevens gepresenteerd per leeftijdsjaar tot en met 16-jarigen. De vermelde cijfers voor de 16-jarigen[4] zijn voor dit rapport meegenomen. Daarbij dient aangetekend te worden dat de cijfers niet representatief zijn voor alle 16-jarigen, aangezien ten minste een vijfde van deze jongeren het voortgezet onderwijs heeft verlaten, en veelal een mbo-opleiding volgt (Boer et al. 2022). De cijfers hebben om die reden betrekking op een oververtegenwoordiging van havo- en vwo-scholieren.

Unicef: 'Geluk onder druk?'

Het rapport 'Geluk onder druk?' dat in opdracht van Unicef is uitgevoerd, bevat gegevens over vragen die aan 12-16-jarigen in het Peilstationsonderzoek in oktober-november 2019 zijn voorgelegd (Kleinjan et al. 2020). Deze vragen hebben betrekking op de levenstevredenheid van jongeren, zoals hun oordeel over in hoeverre zij hun leven als zinvol ervaren, tevreden zijn over de kwaliteit van leven en blijdschap ervaren. Daarnaast zijn jongeren gevraagd naar de ervaren prestatiedruk, veerkracht, sociale steun, de mate waarin zij een sterke eigenwaarde hebben, en in hoeverre hun eigenwaarde afhankelijk is van anderen. In de rapportage worden uitkomsten niet nader uitgesplitst naar leeftijd, zodat de gegevens betrekking hebben op de gehele leeftijdsrange van 12-16 jaar. In het rapport wordt daarnaast gebruikgemaakt van aanvullende vragen die via de mbo-/hbo-monitor 2019 onder 2576 mbo-studenten en 1592 hbo-studenten van 16-18 jaar zijn afgenomen. Het ging hierbij om vragen naar hun mentaal welbevinden, ervaren druk door schoolwerk en levenstevredenheid. Tot slot is er een groot aantal diepte-interviews afgenomen, waaronder zes interviews met jongeren van 16-18 jaar, en drie interviews met jongvolwassenen van 19-22 jaar. Tien jongeren tussen 16 en 18 jaar en een jongere tussen 19 en 22 jaar namen daarnaast deel aan de panelgesprekken die met jongeren werden gehouden.

SER Jongerenplatform 2019 en 2022

In 2019 verscheen de verkenning 'Hoge verwachtingen' van het SER Jongerenplatform. Het SER Jongerenplatform heeft ten behoeve van deze verkenning door het onderzoeksbureau Kantar Public een enquête laten afnemen onder 2905 jongeren tussen 16 en 34 jaar. Daarnaast is gebruikgemaakt van gesprekken die het SER Jongerenplatform heeft gevoerd met mbo-, hbo-, en wo-studenten, jonge ondernemers en jonge werkenden (SER Jongerenplatform 2019). Begin 2022 verscheen het vervolg op deze verkenning, genaamd 'Veelbelovend': hiervoor zijn 1550 jongeren van 16-34 jaar gevraagd naar de door hen ervaren druk en stress, hun toekomstplannen en de hulp en belemmeringen bij het realiseren van die toekomstplannen (SER Jongerenplatform 2022). Evenals in 2019 heeft het SER Jongerenplatform daarnaast in 2021 ook een aantal gesprekken met groepen jongeren gevoerd.

Monitor mentale gezondheid en middelengebruik studenten hoger onderwijs 2021

De monitor mentale gezondheid is door het RIVM samen met het Trimbos-instituut en de GGD GHOR Nederland uitgevoerd (Dopmeijer et al. 2022). In de monitor is het mentaal welbevinden van studenten onderzocht aan de hand van hun levenstevredenheid, hun positieve mentale gezondheid en hun veerkracht. De monitor is in het voorjaar van 2021 afgenomen onder 28.442 studenten van 16 jaar en ouder in het hoger beroepsonderwijs en universitair onderwijs. Bijna de helft van de studenten heeft de leeftijd van 16-21 jaar (49,5%) en ruim een derde valt binnen de leeftijdscategorie 22-25 jaar (35,6%). Resultaten zijn in het rapport naar deze leeftijdscategorieën uitgesplitst.

Jeugdmonitor 2022/2023/2024

Gegevens over het welzijn van jongeren in de Jeugdmonitor 2022 zijn ontleend aan het onderzoek Sociale Samenhang en Welzijn (SSW) van het CBS. Dit onderzoek vindt jaarlijks plaats onder ongeveer 7500 inwoners van 15 jaar en ouder (CBS 2022a, 2023, 2024a). Voor het rapport zijn cijfers van jongeren in de leeftijdscategorie 18-24 jaar gebruikt.

[4] Het gaat daarbij om 658 16-jarigen die aan het onderzoek hebben deelgenomen (11,5% van de 5733 deelnemende jongeren uit het voortgezet onderwijs). Daarnaast hebben 376 17-jarigen (5,2%), 102 18-jarigen (1,4%) en 12 19- en 20-jarigen (0,2%) aan HBSC 2022 deelgenomen. Hierover wordt niet gerapporteerd, aangezien deze jongeren buiten het internationale steekproefkader vallen en hierin sprake is van een (zeer sterke) oververtegenwoordiging van havisten en vwo'ers.

Jongeren en het zorgen voor hun morgen

De gezamenlijk adviesraden brachten in 2022 het rapport 'Jongeren en het zorgen voor hun morgen' uit, waarin elk van de adviesraden ingaat op de zorgen van jongeren en de bijdrage die zij kunnen vervullen om op de verschillende maatschappelijke terreinen verbeteringen te realiseren. Een deel van de adviesraden baseert zich daarbij op een jongerenpanel of gesprekken met jongeren. De Onderwijsraad laat in haar plaats jongeren van het LAKS (Landelijk Aktie Komitee Scholieren), JOB (Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs), Lsvb (Landelijke studentenvakbond) en ISO (Interstedelijk Studenten Overleg) aan het woord.

Andere rapporten om effecten van corona in kaart te brengen

Aangezien de coronapandemie van grote invloed is geweest op hoe jongeren in het leven staan, is aanvullend gebruikgemaakt van een literatuurreview van het Nederlands Jeugdinstituut (NJi) om de effecten van corona op het mentaal welzijn van jongeren te beschrijven. Om na te gaan in hoeverre deze effecten al dan niet verdwenen zijn na afschaffing van de coronabeperkingen, zijn gegevens uit de CBS Jeugdmonitor van de afgelopen jaren gebruikt.

1.6 Inhoud van dit rapport

In hoofdstuk 2 wordt allereerst ingegaan op de mate waarin jongeren tevreden zijn met hun leven, wat ze waarderen in hun leven en wat hun leven juist minder fijn of prettig maakt. Het mentaal welzijn van jongeren speelt daarbij een belangrijke rol. In het hoofdstuk wordt ingegaan op de vraag in hoeverre dit voor jongeren verschilt, en wat daarbij mogelijk onderliggende oorzaken zijn.

In hoofdstuk 3 staat centraal hoe jongeren denken over het samenleven in Nederland, zowel in het heden als in de toekomst, en wat jongeren belangrijk vinden in het leven. Daarbij komt aan bod wat zij waarderen aan de omgang met elkaar in ons land en wat zij als tekortkomingen ervaren. Daarnaast wordt in het hoofdstuk aandacht gegeven aan welke zorgen jongeren hebben als het gaat om goed met elkaar samenleven in de toekomst en welke ideaalbeelden ze op dit gebied hebben.

Tot slot gaat hoofdstuk 4 in op hoe jongeren denken over hun eigen toekomst en wat hun wensen en verwachtingen daarbij zijn. Uit de interviews komen verschillende dromen en ideeën over en wensen voor de eigen toekomst naar voren. Tegelijkertijd is er het besef dat deze wensbeelden niet vanzelfsprekend zijn, en maken zij zich zorgen over een aantal maatschappelijke problemen en – in het verlengde hiervan – over hun eigen toekomst. In dat kader komt ook een aantal actuele maatschappelijke thema's aan de orde, zoals kansenongelijkheid en discriminatie.

‘Wie heeft oorlog eigenlijk bedacht?’

Interview met Aisha

De 16-jarige Aisha denkt veel na over het leven, over haar familie en soms ook over Nietzsche. ‘Veel mensen durven hun mening niet te uiten.’

Familie

‘Ik heb veel vrijheid gekregen in mijn opvoeding, daar ben ik mijn ouders dankbaar voor. Als ik met een Mega Mindy pakje naar de Appie wilde om boodschappen te doen dan was dat prima. Daar zat geen schaamte bij ofzo. Mijn familie heeft me wel gemaakt tot wie ik nu ben.’

‘We zijn thuis met z’n vieren, met mijn ouders en mijn zus, en we zijn als vluchtelingen naar Nederland gekomen. Mijn oma is daar gebleven. Heel iconisch en grappig vind ik haar. Waar mijn ouders vandaan komen is het heel gewoon dat je voor oudere familieleden zorgt, je stopt ze niet zomaar weg in een verzorgingstehuis. Ik hoop dat mijn kinderen later voor mij en misschien ook voor mijn ouders willen zorgen. Dat ik een goede band heb met mijn kinderen en kleinkinderen, lekker dichtbij elkaar, dat lijkt me geweldig.’

Manieren

‘Ik ben echt wel goed opgevoed. Met manieren. Als ik met vrienden ben dan zie ik soms dat zij geen manieren hebben en dan schaam ik me daar wel een beetje voor. Ik heb altijd veel respect naar andere families toe. Ik vraag bijvoorbeeld eerst of ik mijn schoenen uit moet doen. Ik probeer respectvol en een beetje *open minded* te zijn.’

‘Het is soms allemaal zo oppervlakkig’

‘Ook diepgang heb ik wel van mijn ouders meegekregen. Met mijn ouders ben ik steeds dieper en dieper gaan praten. Ik had een vriendin en zij was echt zo diep als een dode vis in het water... zo oppervlakkig. Ik kon op een gegeven moment echt niet meer met haar omgaan.’

‘Op school merk ik dat ook. Het is soms zo oppervlakkig. Er wordt veel geroddeld en dan denk ik: dat zijn jullie zaken toch niet? Waar praten jullie over? Jullie kunnen het letterlijk over heel veel andere dingen hebben die veel interessanter zijn. Over de wereld, over bepaalde meningen?’

Waarheid

‘Wat ik ook heel vaak zie is dat mensen hun mening niet durven te uiten of dat ze heel erg beïnvloed worden door anderen. Bijvoorbeeld over Rusland en Oekraïne. Iedereen ziet alles maar vanaf een punt, ik ben snel geneigd om ook naar de andere kant van het verhaal te kijken. Maar veel mensen nemen alles aan wat hen wordt voorgeschoteld. Maar is dat wel de waarheid? Misschien word ik wel voorgelogen?’

‘Ik denk echt dat veel mensen bang zijn. Of dat ze eigenlijk helemaal niet blij zijn met de vrienden die ze hebben, maar uit angst om alleen te zijn bij hen blijven. Maar je moet leren dat zelfstandig zijn oké is. School demotiveert die zelfstandigheid. Het is de hele tijd: ga in een groepje werken, ga dit samen doen. Terwijl je juist moet leren dat je in je eentje heel krachtig kan staan.’

Leraar

‘Ik wil basisschooljuf worden, dat lijkt me geweldig. Ik ga volgend jaar naar havo 5 en mijn plan is om daarna naar de pabo te gaan. En als de pabo niet goed uitpakt dan zou ik misschien ook wel filosofie- of klassieke kunstlerares willen worden. Dat lijkt me ook heel interessant. Gewoon kinderen een beetje na laten denken. Wat denk je dat de dood is? En waarom?’

‘Ik weet wel wat mijn doelen zijn, maar het pad daarnaartoe laat ik vrij. Het is ook niet goed om het allemaal uit te stippelen en vast te willen leggen. Maar je moet wel een bepaald doel in je leven hebben. Hoe je daar dan komt, zwemmend of wandelend, dat maakt niet uit. Je gaat er gewoon voor.’

Ideale samenleving

‘Hoe mijn ideale samenleving eruitziet? Ik vind sowieso dat er heel veel corruptie in de politiek is. Een ideale samenleving is een samenleving zonder corrupte mensen en minder kapitalisme. Ik had dat laatst geleerd, je hebt de centrumlanden die zijn heel rijk en welvarend, je hebt de semi-periferie landen en de allerarmste landen. En mijn leraar zei ook echt: wij helpen die landen niet. We doen wel of we ze helpen, maar we geven ze vaak alleen meer schulden.’

Politiek

‘Iemand zei een keer: moet je niet in de politiek? Maar nee, ik zou echt een gevaar zijn, ik zou mijn schoen naar iedereen gooien. Als ik al zou mogen stemmen zou ik misschien op Thierry Baudet of zo stemmen. Maar in hoeverre is hij wel te vertrouwen? Ik weet ook niets van hem. Maar hij kwam met corona ineens en zei: ik ga het verschil maken. Dat vond ik interessant en toen dacht ik: ik ga jou in de gaten houden.’

‘Ik maak me wel zorgen over de oorlog tussen Oekraïne en Rusland. Waarom geweld gebruiken? Maar dan heb je ook mensen die zich tegen de Russen in Nederland keren, dat vind ik heel heftig. Zij hebben er niets mee te maken. Ik stoor me ook aan Rutte. Nederland is zo’n piepklein erwtje vergeleken met Rusland.’

‘Wie heeft überhaupt oorlog verzonnen? Dat mijn ouders zijn gevlucht heeft mijn kijk daarop zeker veranderd. Toen er daar oorlog was kwam Nederland zogenaamd te hulp met hun VN-troepen. Maar die hebben uiteindelijk meer schade aangericht dan geholpen. Dat was heel heftig en ik denk dat heel veel mensen niet eens weten hoe heftig. Mensen willen helemaal niet naar een ander land met een andere cultuur. We moeten gewoon een einde maken aan alle oorlogen, aan het gebruik van alle wapens en bommen. Het is toch walgelijk eigenlijk?’

‘Liefde, familie en eerlijkheid, dat zijn mijn belangrijkste waarden’

Tevreden

‘Ik ben nu echt wel tevreden met mijn leven. Je moet wel tevreden zijn. Ik ben het heel erg eens met die *Amor fati* waar Friedrich Nietzsche het over had. We zeggen wel “niemand is perfect”, maar eigenlijk is iedereen perfect voor zichzelf. Je moet nooit denken “ik ben niet goed genoeg”. Je moet gewoon van jezelf houden, dat is wie je bent. Liefde, familie en eerlijkheid, dat zijn mijn belangrijkste waarden.’

Stress

‘Ik zie op het moment veel mensen op een verkeerde manier aandacht vragen. Ze zeggen: ik ben depressief, ik zie het leven niet meer zitten. Natuurlijk moet je hulp krijgen wanneer je echt depressief bent. Ik ben nu wel heel eerlijk, maar met de komst van de LGBTQ+-community, is het wel heel *toxic* geworden. Je mag niet zeggen dat iemand niet aardig is, want dan ben je meteen homofoob. Het is nu een soort trend en mensen willen heel graag bij die community horen. En dat brengt ook weer veel stress met zich mee, want sommige ouders vinden het dan niet goed. We zijn wel de depressieve generatie. Het is echt zo’n groot onderdeel geworden van het leven van tieners. Mensen willen zo graag een labeltje, dat maakt ze speciaal. Maar je hebt geen label nodig om speciaal te zijn.’

2 Tevreden en gelukkig, maar niet zonder zorgen

Aisha heeft over verschillende onderwerpen uitgesproken gedachten. Over oorlog en de positie van vluchtelingen, over de oppervlakkigheid op school, over LHBTIQ+, en over hoe ze in het leven staat. Ze typeert haar levenshouding aan de hand van Nietzsche's adagium 'amor fati': liefde voor het lot, of liefhebben wat onvermijdelijk is. Niet alles hoeft perfect te zijn. Of zoals ze zelf zegt: 'je moet gewoon van jezelf houden, dat is wie je bent.' In hoe Aisha naar zichzelf en naar het leven kijkt hebben haar ouders een belangrijke rol gespeeld. Haar ouders hebben haar de ruimte gegeven om haar eigen opvattingen te vormen en steunen haar in de keuzes die ze maakt. Dit heeft haar, zo geeft ze aan, voor een belangrijk deel gevormd. Aisha's getuigenis is aan de ene kant een heel persoonlijk verhaal, maar staat tegelijkertijd ook symbool voor hoe veel andere jongeren – op hun eigen wijze – op zoek zijn naar wat ze met hun leven willen.

In dit hoofdstuk gaan we in op de vraag hoe jongeren in het leven staan. In paragraaf 2.1 laten we zien dat veel jongeren, net als Aisha, tevreden en gelukkig zijn, maar dat het aandeel jongeren waarvoor dit geldt in de afgelopen jaren wel lijkt af te nemen. We beschrijven deze ontwikkelingen aan de hand van recent onderzoek naar de tevredenheid en het welzijn van jongeren. Daaruit blijkt dat niet iedereen tevreden en gelukkig is. Een deel van de jongeren worstelt met een mentale gemoedstoestand die diens dagelijkse functioneren ernstig belemmeren. Daarnaast is er ook een groep die weliswaar zonder grote problemen deelneemt aan school of werk, en hun sociale leven, maar wel mentale problemen ervaart. In paragraaf 2.2 gaan we hierop in. In paragraaf 2.3 verkennen we vervolgens wat ertoe bijdraagt dat jongeren tevreden en gelukkig zijn, of waardoor ze dat juist niet zijn. Naast gegevens uit de PPJ maken we daarbij gebruik van de interviews die met jongeren gehouden zijn om mogelijk onderliggende oorzaken te identificeren. We sluiten het hoofdstuk af met een beschouwing, waarin we ook ingaan op verschillen tussen jongeren wat betreft de tevredenheid met hun leven.

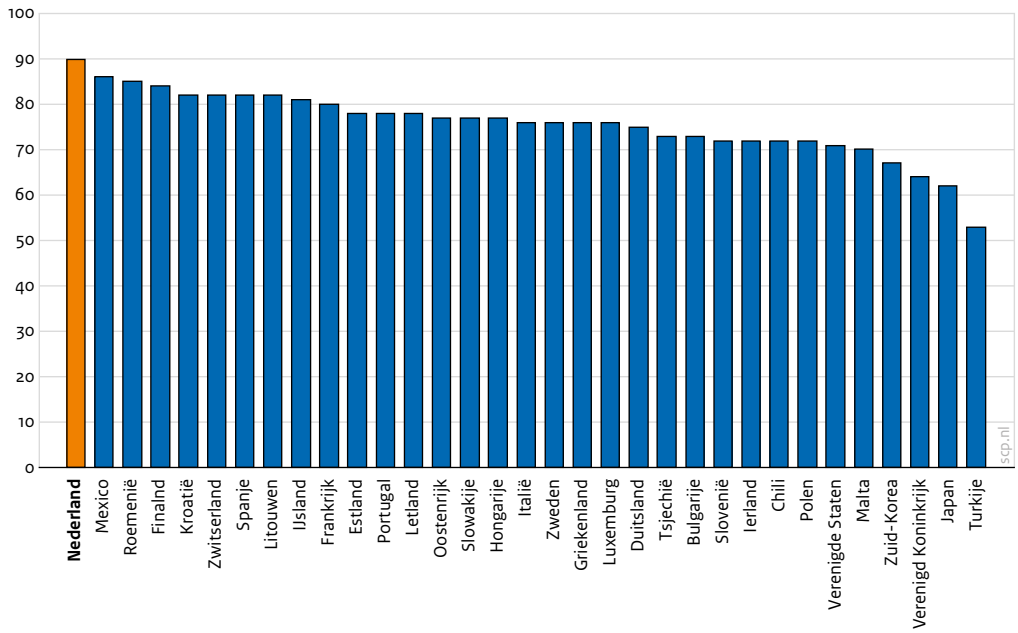
2.1 Jongeren zijn over het algemeen tevreden met hun leven

In de media worden Nederlandse jongeren regelmatig getypeerd als de gelukkigste en meest tevreden jongeren in de wereld. Daarbij wordt veelal verwezen naar het rapport *Worlds of Influence* van Unicef. Nederlandse 15-jarigen geven hun leven daarin vaker een voldoende dan in andere landen. Dat bleek bovendien niet alleen in 2018 het geval, maar ook in eerdere jaren waarin Unicef de tevredenheid van jongeren in verschillende landen in kaart bracht (zie kader 2.1).

Kader 2.1 Hoge score in tevredenheid onder Nederlandse jongeren

Nederlandse jongeren behoren tot de meest gelukkige en meest tevreden jongeren in de wereld (Unicef 2020). Unicef baseert zich daarbij op gegevens uit het *Programme for International Student Assessment* (PISA) onderzoek dat in 2018 onder 15-jarige jongeren in een groot aantal landen is uitgevoerd (zie figuur 2.1). Jongeren werden daarin gevraagd aan te geven hoe tevreden ze zich voelden met hun leven als geheel op een schaal van 0 (slechtst mogelijke leven) tot en met 10 (best mogelijke leven). In ons land gaf 90% van de jongeren een cijfer van 5 of hoger aan hun leven. In andere landen als Finland en Zwitserland was dat respectievelijk 84 en 82%, en in landen als Zweden, Luxemburg en Duitsland lag dit aandeel rond 75%.

Figuur 2.1 Aandeel 15-jarige jongeren in diverse landen dat tevreden is met hun leven, 2018 (in procenten)[1]

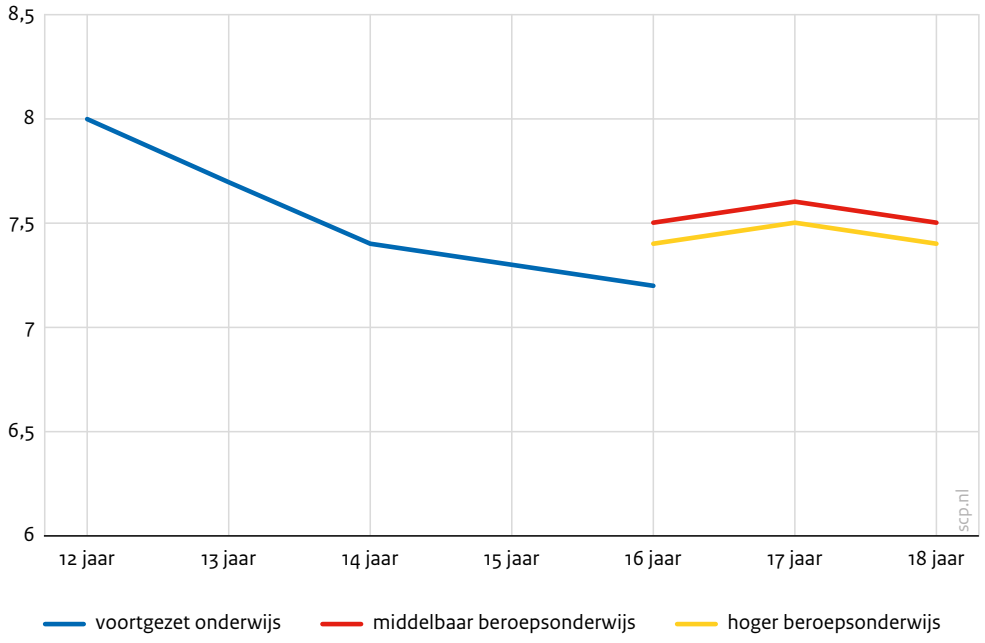
Bron: Unicef 2020 (OESO, PISA 2018), p. 12

[1] Percentage 15-jarige jongeren dat een cijfer hoger dan 5 scoort op de Cantril-ladder van 0-10 voor tevredenheid met het leven als geheel (0 = 'slechtste leven dat ik me kan voorstellen'; 10 = 'beste leven dat ik me kan voorstellen'). Er zijn geen gegevens beschikbaar voor Australië, België, Canada, Cyprus, Denemarken, Israël, Nieuw-Zeeland en Noorwegen.

Bovendien zijn niet alleen 15-jarigen in ons land tevreden – de doelgroep waarop Unicef zich baseert – maar zien we dit ook bij 16-18-jarigen terug. 16-jarigen waardeerden hun leven eind 2019 gemiddeld met een 7,2 (zie figuur 2.2) (Kleinjan et al. 2020). Jongeren van 16-18 jaar in het mbo en het hbo geven hun leven, met respectievelijk een 7,5 en 7,4, gemiddeld een ruime voldoende. Bovendien lijkt de mbo-/hbo-monitor uit 2019 te laten zien dat de tevredenheid van jongeren in de late adolescentie redelijk stabiel is, en dat er geen grote verschillen naar opleiding bestaan.

De tevredenheid van late adolescenten lijkt wel lager dan onder jongere adolescenten. In figuur 2.2 zijn de gemiddelde cijfers van 16-18-jarigen afgezet tegen jongeren van 12-16 jaar. Daaruit komt naar voren dat de tevredenheid afneemt gedurende het voortgezet onderwijs. Dat geldt nog sterker wanneer de tevredenheid van 16-18-jarigen wordt afgezet tegen de tevredenheid van leerlingen aan het eind van het basisonderwijs, waar kinderen gemiddeld een 8,3 aan hun leven geven (Kleinjan et al. 2020) (niet terug te zien in de figuur).

Figuur 2.2 Levenstevredenheid[1] van jongeren in het voortgezet onderwijs, mbo en hbo, 2019 (in rapportcijfers)

Bron: Peilstationsonderzoek 2019 (voortgezet onderwijs) en mbo-/hbo-monitor 2019 (zie Kleinjan et al. 2020: 99, tabel 1.7 en 1.12), bewerking SCP

[1] Levenstevredenheid is in zowel het Peilstationsonderzoek (blauwe lijn) als in de mbo-/hbo-monitor (rode en gele lijn) gemeten aan de hand van de Cantril-ladder. Daarbij werd aan jongeren gevraagd hoe zij zich voelen over hun leven (0 = 'slechtste leven dat ik me kan voorstellen'; 10 = 'beste leven dat ik me kan voorstellen').

Kader 2.2 Tevredenheid met het leven en geluk

Voor de mate van tevredenheid met het leven en geluk wordt vaak gebruikgemaakt van cijfers van het CBS. Het CBS onderscheidt tevredenheid van geluk. Geluk heeft betrekking op het gevoel van mensen, waar tevredenheid mede gebaseerd is op de omstandigheden waarin men leeft. Doordat omstandigheden minder vaak veranderen, wordt tevredenheid ook gezien als een minder veranderlijke maat dan geluk, waar het gaat om het sociaal welzijn van mensen (Diener et al. 1999). Voor de metingen van geluk en levenstevredenheid maakt het CBS gebruik van gegevens uit de enquête SSW. Daarin wordt mensen gevraagd in welke mate ze zichzelf een gelukkig mens vinden en in welke mate ze tevreden zijn met het leven dat ze nu leiden (CBS 2022f). Ze kunnen dit aangeven op een schaal van 1 tot 10. Wanneer iemand een 7 of hoger aangeeft, wordt deze beschouwd als gelukkig of tevreden, een score van 5 of 6 betekent 'niet gelukkig, niet ongelukkig' respectievelijk 'niet tevreden, niet ontevreden' en wanneer iemand 1-4 scoort, wordt deze persoon als ongelukkig of ontevreden gezien.

In andere studies, waaronder het internationale PISA-onderzoek, het Peilstationsonderzoek en de mbo-/hbo-monitor, wordt een licht gewijzigde vraagstelling gehanteerd (hoe jongeren zich voelen over hun leven) aan de hand van de Cantril-ladder lopend van 0 tot en met 10. In het PISA-onderzoek en de rapportages van Unicef wordt een score van hoger dan 5 geïnterpreteerd als 'tevreden'. Deze percentages zijn daarmee niet vergelijkbaar met de percentages die door het CBS worden gerapporteerd.

Ruime meerderheid jongeren 16 tot 25 jaar ook na corona tevreden met hun leven

De hiervoor genoemde cijfers hebben betrekking op de tevredenheid van jongeren vóór het uitbreken van grootschalige coronabesmettingen in Nederland en in omringende landen. De landelijke jeugdmonitor van het CBS laat zien dat ook na de coronapandemie de tevredenheid onder jongeren

echter nog steeds redelijk hoog is (CBS 2023). Ongeveer 75% van 18- tot 25-jarigen gaf het leven in 2022 een rapportcijfer van 7 of hoger. Datzelfde geldt ook voor het gevoel gelukkig te zijn. Van de jongeren is 79% naar eigen zeggen gelukkig (CBS 2023). Uit de PPJ, afgenomen in het voorjaar van 2022, komt voor jongeren van 16-18 jaar een vergelijkbaar beeld naar voren. Van de jongeren geeft 79% aan redelijk tot zeer tevreden te zijn met diens eigen leven. Bijna 13% is matig tevreden, en ruim 8% geeft aan niet of weinig tevreden te zijn met hun leven. Dit verschilt ook niet sterk naar de mate van stedelijkheid of landsdeel, maar wel naar geslacht (zie tabel 2.1). De peiling laat zien dat jonge vrouwen van 16-18 jaar over het algemeen minder tevreden zijn dan jonge mannen. Van de vrouwen is 76% redelijk tot zeer tevreden met haar eigen leven. Dat aandeel ligt bij mannen 6 procentpunten hoger, op 82%.

Tabel 2.1 Tevredenheid met het eigen leven van 16-18-jarigen naar achtergrondkenmerken weergegeven, in 2022 (in procenten)

		tevredenheid met het eigen leven		
		(redelijk) laag	matig	(redelijk) hoog
geslacht	jongens/mannen #	7,1	11,0	81,9
	meisjes/vrouwen *	9,9	14,3	75,9
leeftijd	16 jaar #	10,1	11,3	78,6
	17 jaar	7,6	10,6	81,8
	18 jaar	7,8	15,9	76,3
stedelijkheid van gemeente	zeer sterk #	14,0	11,4	74,6
	sterk	5,9	12,2	81,9
	matig	4,6	16,2	79,2
	weinig	8,7	12,8	78,6
	niet	9,9	9,7	80,4
landsdeel	Noord-Nederland #	8,2	19,8	72,1
	Oost-Nederland	8,5	10,1	81,5
	West-Nederland	9,1	12,8	78,2
	Zuid-Nederland	7,2	12,4	80,4

Kenmerken met een asterisk (*) wijken significant ($p < 0{,}05$) af van het referentiekenmerk (#).

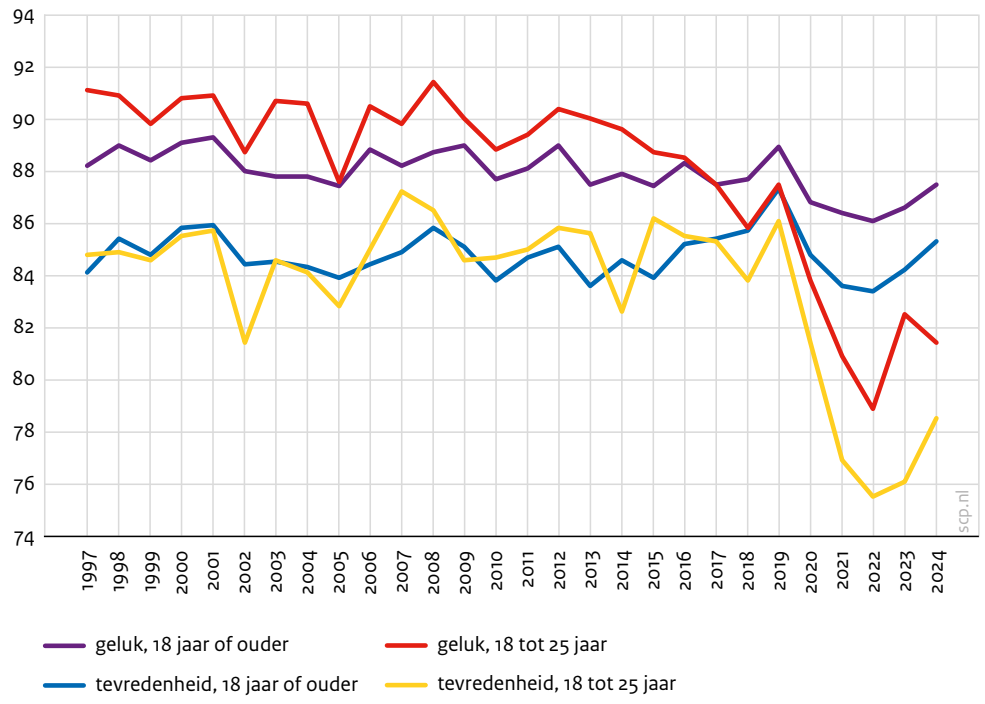
Bron: SCP, PPJ, 2022

[1] Tevredenheid met het eigen leven is in kaart gebracht aan de hand van zes items (bijvoorbeeld: 'Ik ben over het algemeen tevreden met mijn leven' en 'Ik kan mezelf zijn') op een 5-punts Likertschaal. Jongeren met een gemiddelde score van 1 tot en met 2,5 zijn geclassificeerd als '(redelijk) laag tevreden', een score hoger dan 2,5 en lager dan 3,5 als 'matig tevreden', en met een score van 3,5 tot en met 5 als '(redelijk) hoog tevreden'.

2.2 Zorgen over het welzijn van jongeren

Hoewel nog steeds een groot aandeel van de jongeren gelukkig en tevreden is, is dit in de afgelopen 25 jaar echter duidelijk afgenomen (zie figuur 2.3). Waar in 1997 nog 85% van de jongeren tussen 18 en 25 jaar aangaf tevreden met diens leven te zijn, en zelfs 91% aangaf zich gelukkig te voelen, was dit in 2022 met respectievelijk tien en twaalf procentpunten gedaald. Deze daling was het sterkst tussen 2019 en 2021. Het lijkt aannemelijk dat de coronapandemie, en de maatregelen die in dat kader genomen zijn, hierop van invloed zijn geweest. De tevredenheid van jongeren tussen 18 en 25 jaar heeft zich over de afgelopen twee jaar weliswaar enigszins hersteld, maar ligt nog beduidend lager dan in de jaren voor 2019.

Figuur 2.3 Geluk en tevredenheid van jongeren tussen 18 en 25 jaar afgezet tegen alle volwassenen van 18 jaar en ouder, in 1997-2024 (in procenten)

Bron: CBS (StatLine), SSW, 2025

Dat geldt niet alleen voor de tevredenheid van jongeren, maar ook voor hun gevoel gelukkig te zijn. Dat gevoel is in de coronajaren scherp gedaald, en er lijkt slechts gedeeltelijk sprake van herstel. Bovendien lijkt de daling in tevredenheid en geluk niet alleen aan de coronapandemie te liggen. Ook voor het uitbreken van de coronapandemie was er al een ruim aantal jaren sprake van een afname in vergelijking met de jaren daarvoor. Aan het eind van de jaren negentig en het begin van deze eeuw lag het aandeel jongeren dat zich gelukkig voelde vrijwel elk jaar op of boven de 90%, maar deze bovengrens is sinds 2014 niet meer bereikt.

Daling tevredenheid en geluk het sterkst onder jongeren

Niet alleen is de tevredenheid en het geluk onder de 18- tot 25-jarigen de afgelopen jaren sterk gedaald, deze afname is ook nog eens veel groter dan bij andere leeftijdsgroepen. Jongeren tussen de 18 en 25 jaar waren in 2024 relatief het minst gelukkig van alle volwassenen – terwijl zij in 1997 nog tot de meest gelukkigen behoorden (Coumans 2024).

De tevredenheid onder jongeren week in de afgelopen twee decennia niet sterk af van de tevredenheid onder alle volwassenen, maar heeft tussen 2020 en 2022 wel een aanmerkelijk sterkere daling gekend. In het eerste jaar van de coronapandemie nam binnen alle leeftijdsgroepen de tevredenheid met het leven af, maar verhoudingsgewijs het sterkst onder 18- tot 25-jarigen[5]. Over de jaren 2021 en 2022 zette deze daling zich voort, waar deze voor andere leeftijdsgroepen – zowel wat betreft tevredenheid met het leven als het gevoel gelukkig te zijn – juist afvlakte. In de afgelopen jaren namen de tevredenheid en het geluk onder jongeren weer toe, maar blijven vooralsnog achter bij de tevredenheid en het geluk binnen andere leeftijdsgroepen.

Persoonlijk welzijn van jongeren ook sterk afgenomen

De landelijke jeugdmonitor van het CBS laat zien dat deze afname niet alleen het geval is voor de tevredenheid en het gevoel gelukkig te zijn, maar dat ook het persoonlijk welzijn onder 18- tot 25-jarigen tussen 2020 en 2023 is gedaald (CBS 2022a; Coumans 2024). Persoonlijk welzijn verwijst daarbij naar indicatoren als tevredenheid over onder meer de materiële levenstandaard, gezondheid, sociale relaties en het gevoel van veiligheid[6]. Het aandeel jongeren met een hoog persoonlijk welzijn lag in 2021 op 59%, tegenover 70% twee jaar eerder. Het aandeel jongeren met een hoog persoonlijk welzijn was tot enkele jaren geleden steeds groter of net zo groot als onder andere leeftijdsgroepen. In 2021 rapporteerden jongeren tot 25 jaar voor het eerst een geringer persoonlijk welzijn dan 25-plussers (Coumans 2022). Dat verschil is in 2023 weliswaar iets kleiner geworden, maar nog steeds substantieel (Coumans 2024).

2.3 Mentale gezondheid van jongeren onder druk

Adolescenten ervaren meer mentale problemen

Tegelijkertijd zijn er al enkele jaren zorgen over de mentale gezondheid van jongeren. Uit de internationale HBSC-studie uit 2017 blijkt dat jongeren in het voortgezet onderwijs steeds meer schooldruk ervaren, en dat hun mentale gezondheid onder druk staat (Stevens et al. 2018). Dat geldt vooral voor jongeren die een havo-/vwo-opleiding volgen, en in sterkere mate voor jongeren in de hogere leerjaren. Uit de meest recente HBSC-peiling komt naar voren dat de emotionele problemen sindsdien in omvang verder zijn toegenomen (Boer et al. 2022). Met name het percentage meisjes in het voortgezet onderwijs met emotionele problemen is sterk gestegen: van 28% naar 43%. Bij jongens was de toename van emotionele problemen minder groot, maar ook bij hen is er sprake van een duidelijke toename tussen 2017 en 2021.

Mentale gezondheid van jongvolwassenen is tijdens corona verslechterd

Problemen met de mentale gezondheid doen zich ook in het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs voor (Kleinjan et al. 2020; Dopmeijer et al. 2022). Dat was al voor het begin van de coronapandemie het geval, maar deze problemen lijken, in de twee jaar met beperkende maatregelen als gevolg van corona, alleen maar groter te zijn geworden (Gezondheidsraad 2022). Het aandeel jongvolwassenen met een goede psychische gezondheid nam af van 74% in 2020 naar 68% in 2021 (Coumans 2022). In de interviews met jongeren kwam hun mentale gesteldheid ook vaak aan de orde. Jongeren die aangaven mentale problemen te hebben of eerder te hebben ervaren, gaven aan dat de coronapandemie deze verergerde.

---

[5] Stevens et al. (2021) constateren in een onderzoek onder 400 eerstejaars mbo-studenten in Utrecht een soortgelijke daling. Waar tijdens de eerste lockdown (voorjaar 2020) met een score op de Cantrilladder van 7,01 (van 0 t/m 10) sprake was van een lichte daling ten opzichte van eind 2019 (score op de Cantrilladder van 7,12), daalde de levenstevredenheid tussen het voorjaar en najaar van 2020 aanzienlijk van 7,01 naar 6,76.

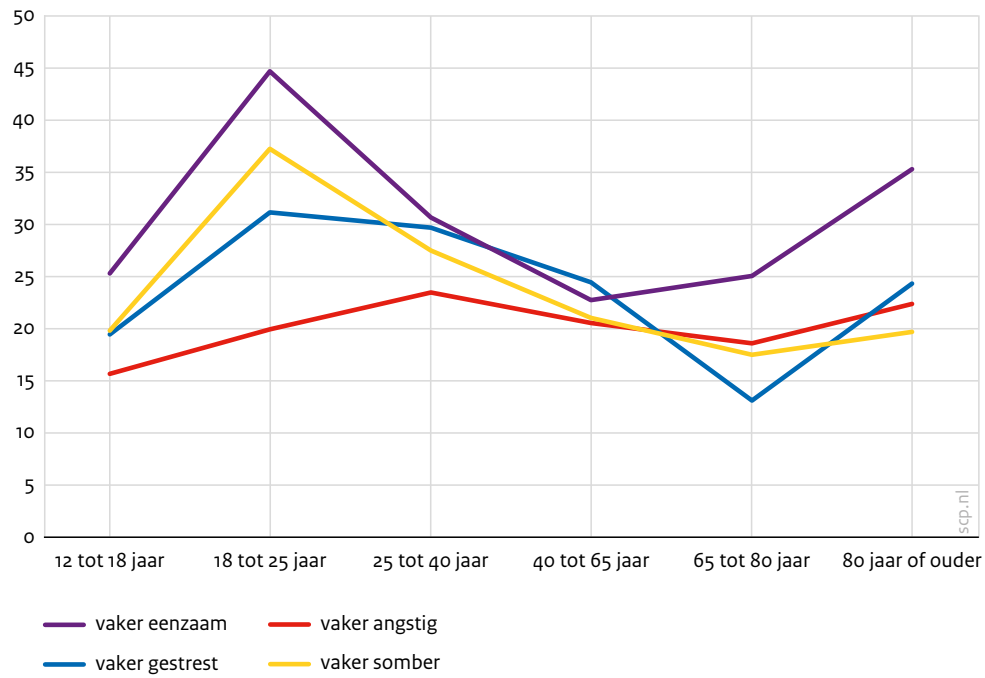
[6] Het persoonlijke welzijn is in kaart gebracht met behulp van de Persoonlijke Welzijnsindex (PWI). Deze index bestaat uit twaalf indicatoren: (a) tevredenheid over de financiële situatie; (b) zorgen over de financiële toekomst; (c) tevredenheid met de opleidingskansen; (d) tevredenheid met het werk (indien iemand een betaalde baan heeft van 12 uur of meer per week) dan wel de dagelijkse bezigheden (indien iemand geen betaalde baan heeft of minder dan 12 uur per week werkt); (e) tevredenheid met de fysieke gezondheid; (f) tevredenheid met de psychische gezondheid; (g) tevredenheid met het sociale leven; (h) vertrouwen in de Tweede Kamer, (i) vertrouwen in rechters; (j) vertrouwen in de politie; (k) gevoel van (on)veiligheid; en (l) tevredenheid met de woonbuurt.

Met name de afzondering van vrienden en het wegvallen van sociale activiteiten werden door jongeren als psychisch belastend ervaren. Zoals Bram, een jonge man van 17 jaar, het verwoordt:

> *Corona, de lockdown heeft ook echt wel wat impact gehad op mijn mentale gezondheid. Want ik ben gewoon heel sociaal en als ik met mezelf, want ik heb toen, een paar keer heb ik twee weken thuisgezeten omdat mijn moeder corona had en daarna ik corona had en dan zat ik dus echt afgezonderd op mijn kamer de hele dag. En ik ben een ontzettende piekeraar. Zeg maar, er komt hier iets binnen en het komt er hier uit als honderden scenario's hoe het fout kan gaan. Daar kijk ik meestal langs maar als je dan toch twee weken thuiszit, dan ga je toch wel heel veel twijfelen en dat had best wat impact.*

Dat de mentale gezondheid van jongvolwassenen tussen 2020 en 2021 is verslechterd, komt ook uit de Gezondheidsenquête naar voren (CBS 2022b). Reep en Hupkens (2021) concluderen in het verlengde hiervan dat de coronapandemie, en de maatregelen die daarmee gepaard gingen, een grote impact hebben gehad op de mentale gezondheid en de leefstijl van jongvolwassenen. Bijna twee op de vijf 18- tot 25-jarigen voelde zich vaker somber (37%) en iets meer dan drie op de tien (31%) was vaker gestrest (zie figuur 2.4) (Reep en Hupkens 2021).

Figuur 2.4 Mate waarin Nederlanders van 12 jaar en ouder zich door de coronacrisis vaker eenzaam, angstig, somber of gestrest voelen, augustus-december 2020[1] (in procenten)

Bron: CBS, Gezondheidsenquête, 2021a

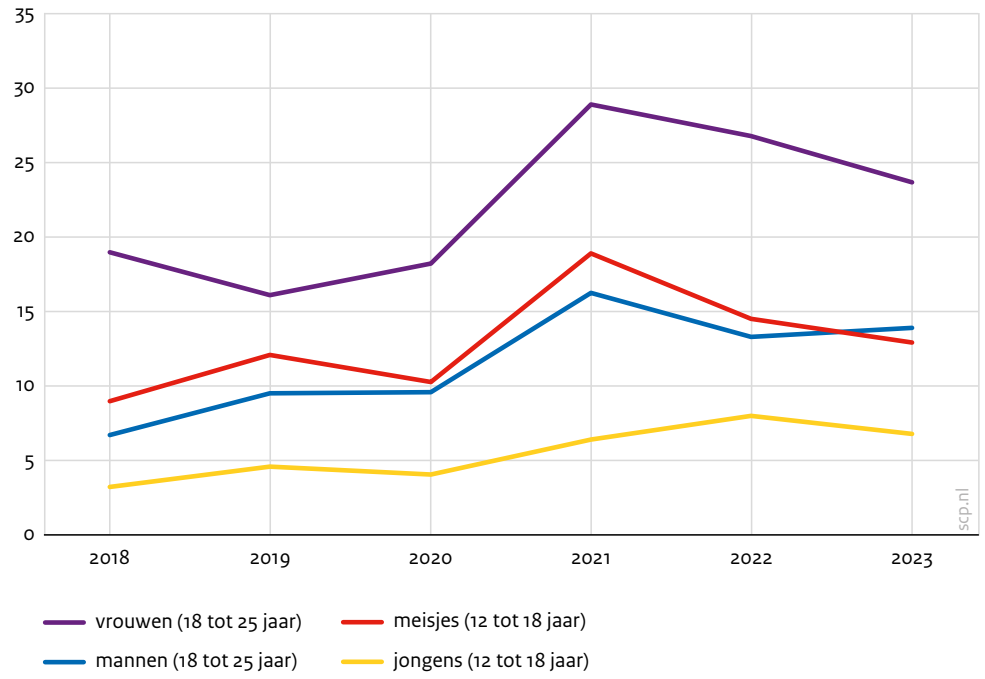
[1] De vragen zijn in de periode augustus-december 2020 gesteld; er werd gevraagd naar veranderingen tijdens de coronacrisis in vergelijking met de periode ervoor.

Van der Velden et al. (2022) geven aan dat corona een negatieve invloed op de mentale gezondheid van jongeren heeft gehad, maar dat deze eerder een al bestaande ontwikkeling versterkt heeft dan in gang heeft gezet. Zij vergeleken de mentale problematiek van 16-20-jarigen aan het eind van 2020 met eerdere metingen in 2012 en 2016. Uit hun onderzoek komt naar voren dat milde klachten, die gerelateerd waren aan angstklachten en depressies, onder jongeren weliswaar toegenomen waren van 24% in 2012 naar 32% aan het eind van 2020, maar dat deze toename onder corona niet noemenswaardig sterker was dan in de jaren daarvoor.

Coronapandemie heeft met name emotionele eenzaamheid vergroot

Wat betreft gevoelens van eenzaamheid lijkt de coronacrisis sterk van invloed te zijn geweest op jongeren (CBS 2022c). Reep en Hupkens (2021) gaven aan dat rond de 45% van de 18-24-jarigen zich in 2020 vaker eenzaam voelde, tegenover 31% van de 25-39-jarigen, en 23% van de 40-64-jarigen (zie figuur 2.4). Hetzelfde gold voor gevoelens van sterke emotionele eenzaamheid, verwijzend naar het missen van een hechte band met anderen. Onder 15-24-jarigen nam dit tussen 2019 en 2021 toe van 8% naar 14%. In alle leeftijdsgroepen samen steeg de sterke eenzaamheid van 8% naar 11%. Jongeren tussen de 18 en 25 jaar waren bovendien vaker somber dan voor corona (37%) en vaker gestrest (31%), terwijl dit bijvoorbeeld voor de 65-80-jarigen respectievelijk 18% en 13% was[7]. Jongeren lijken daarmee meer dan andere leeftijdsgroepen negatieve consequenties van de pandemie te hebben ervaren.

Figuur 2.5 Mate waarin jongens/mannen en meisjes/vrouwen aangeven psychische klachten te ervaren naar leeftijdscategorie, 2018-2023 (in procenten)

Bron: CBS, 2024c

[7] Hoewel de toename van negatieve gevoelens het sterkst was bleek tegelijkertijd ook het omgekeerde. Het aandeel van de 18- tot 25-jarigen dat aangaf juist minder vaak gevoelens van eenzaamheid en stress te ervaren tijdens de coronapandemie was met 7% respectievelijk 13% eveneens hoger dan bij andere leeftijdscategorieën het geval was (CBS 2022c).

2.4 Factoren die samenhangen met de levenstevredenheid van jongeren

Aan de hand van de PPJ 2022 van het SCP is nagegaan welke hulpbronnen mogelijk van invloed zijn op de tevredenheid die jongeren ervaren. Daarbij is onderscheid gemaakt naar het economisch, cultureel, sociaal en persoonskapitaal waarover 16-18-jarigen beschikken. In de interviews met jongeren zijn zij ook bevraagd naar achtergronden waarom zij wel of niet tevreden met hun leven waren. De redenen die door jongeren werden aangegeven zijn gebruikt om de gevonden uitkomsten van de PPJ te duiden, en om deze verder aan te vullen.

Een ondersteunend sociaal netwerk is van belang

Jongeren die op meer steun van hun gezin, familie en/of vriendenkring kunnen rekenen, zijn over het algemeen ook meer tevreden met hun leven (tabel 2.2). Vooral de steun die jongeren vanuit hun ouders krijgen, lijkt een belangrijke rol te spelen in de mate waarin zij tevreden met hun leven zijn. De relatie met ouders is voor veel jongeren van belang, zo komt ook uit onze interviews met jongeren naar voren, omdat ze op hun ouders terug kunnen vallen wanneer dat nodig is. Raymond, een 19-jarige jonge man, vertelt dat hij tevreden is met zijn leven, mede omdat hij zich realiseert dat hij in een veilig en stabiel gezin is opgegroeid:

> *Ik heb eigenlijk een hele liefdevolle jeugd gehad vind ik en nog steeds, omdat mijn ouders ook gewoon met elkaar goed zijn. We zijn op verschillende vakanties geweest en ik heb heel lang gevoetbald en mijn vader was er elk weekend bij, gewoon heel betrokken. Ik kan eigenlijk over alles praten met mijn ouders. En verder met de familie is het ook allemaal goed. Dus daar ben ik heel blij mee (...) Een veilige omgeving, ja dat verschilt natuurlijk van anderen. Wat ik van vrienden dan hoor dat ze gescheiden ouders hebben en heftige dingen hebben meegemaakt dan [denk ik] zelf altijd weer terug van dat ik dat eigenlijk nooit heb gehad en dat ik daar echt heel blij mee moet zijn.*

Uit zijn verhaal komt naar voren dat de situatie waarin hij is opgegroeid zorgde voor stabiliteit, betrokkenheid en veiligheid in zijn leven. Als hij ergens mee zit, kan hij dit met zijn ouders bespreken. Andere jongeren schetsen een vergelijkbaar beeld, waarin hun ouders raad en hulp geven, en een luisterend oor bieden als dat nodig is.

Tabel 2.2 Tevredenheid met het eigen leven van 16-18-jarigen naar het economisch, cultureel, sociaal en persoonskapitaal van jongeren, 2022 (in ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)

		tevredenheid met het eigen leven[1]		
		coëfficiënt[2]	(standaard-afwijking)	sign.
economisch kapitaal				
besteedbaar inkomen huishouden	1-20e percentiel	ref.	ref.	
	21-40e percentiel	0,06	(0,10)	
	41-60e percentiel	0,06	(0,08)	
	61-80e percentiel	0,05	(0,08)	
	81-100e percentiel	-0,00	(0,08)	
(verwacht te bereiken) opleiding	niet of niet meer in onderwijs	ref.	ref.	
	praktijkonderwijs of mbo-1	-0,04	(0,14)	
	vmbo of mbo-2-4	0,12	(0,08)	
	havo of hbo	0,15	(0,08)	
	vwo of wo	0,14	(0,09)	
aantal computers, laptops of tablets thuis		-0,02	(0,02)	
aantal badkamers thuis		0,08	(0,04)	*
cultureel kapitaal				
deelname aan culturele activiteiten tijdens vakantie		0,01	(0,01)	
ontplooiing van culturele en creatieve activiteiten		-0,01	(0,01)	
aantal boeken thuis		-0,01	(0,01)	
sociaal kapitaal				
sociaal netwerk gezin		0,18	(0,03)	***
sociaal netwerk vrienden		0,05	(0,03)	*
sociaal netwerk school		0,09	(0,03)	**
algemeen sociaal vertrouwen		0,08	(0,03)	**
persoonskapitaal				
gezondheid		0,09	(0,03)	**
negatief (psychisch) zelfbeeld		-0,05	(0,03)	
veerkracht		0,13	(0,03)	***
zelfdiscipline		0,01	(0,02)	
doorzettingsvermogen		-0,03	(0,03)	
jezelf ertoe zetten ergens aan te beginnen		-0,02	(0,02)	
zelfvertrouwen		0,23	(0,03)	***
voor eigen mening durven opkomen		-0,05	(0,03)	
geloof in eigen kunnen		0,06	(0,04)	
tevreden met eigen uiterlijk		0,02	(0,04)	
ontevreden met eigen uiterlijk		0,01	(0,03)	

Kenmerken met een asterisk hebben een significant effect: * (p < 0,05), ** (p < 0,01), *** (p < 0,001)

Bron: SCP, PPJ, 2022

[1] Tevredenheid met het eigen leven is in kaart gebracht aan de hand van zes items (bijvoorbeeld: 'Ik ben over het algemeen tevreden met mijn leven' en 'Ik kan mezelf zijn') op een 5-punts Likertschaal.

[2] De coëfficiënten zijn gecorrigeerd voor verschillen naar geslacht, leeftijd, stedelijkheid, landsdeel en migratieachtergrond.

Vrienden zijn naast het gezin van groot belang voor jongeren

Naast het gezin of de familie is vooral ook de steun die jongeren krijgen van belang als het gaat om de tevredenheid met hun leven (zie tabel 2.2). Daarbij gaat het, zo kwam in de interviews met jongeren naar voren, om ontspanning en plezier. Maar ook gaat het om het krijgen van steun, acceptatie, vertrouwen en geborgenheid. Tirza, een jonge vrouw uit het midden van het land, benadrukt bijvoorbeeld het belang van sociale steun die zij ervaart bij haar vrienden:

> *En als er iets is, zeg maar, dan kan ik het ook altijd kwijt bij een van mijn vrienden of, er is altijd wel iemand als ik ergens mee zit, met wie ik kan praten.*

Jongeren die juist minder sociaal contact met vrienden ervaren of daar moeite mee hebben, gaven in de gesprekken aan dat dat aspecten zijn die maken dat zij soms minder tevreden zijn met hun leven. Van deze jongeren horen we dat ze zich niet altijd geaccepteerd voelen door anderen, dat ze merken dat er vooroordelen spelen of dat ze discriminatie hebben ervaren. Dan gaat het om vrouw zijn of van kleur zijn, het hebben van een andere gezinssituatie of om een fysieke beperking, psychische aandoening of LHBTIQ+-identiteit. Bram, een jonge man die zelf in het verleden veel gepest is in het voortgezet onderwijs en nu een mbo-studie doet, vertelt hoe het gevoel er niet bij te horen op de middelbare school toen een negatieve invloed had en soms nog steeds heeft op zijn mentale welzijn:

> *(...) in de derde, tweede, derde van de middelbare, ik heb mavo gedaan, heb ik ook wel echt een tijdje met een depressie gezeten. Maar dat was meer omdat ik toen mezelf kwijt was. Omdat ik natuurlijk, ja, ik werd daar ook wel, niet per se gepest maar ik had daar niet veel vrienden en ik zat wel een beetje onderaan, zeg maar, je had de populaire mensen en dan had je mij onderaan de, ja, gewoon ik zeg maar. En vanuit daar ben ik eigenlijk best wel met mezelf in de knoei gekomen. Ook van ja, op zich ben ik wel blij hoe ik ben maar andere mensen vinden dat schijnbaar niet leuk hoe ik ben.*

Vroeger gepest zijn, komt vaker terug als iets wat nog steeds een negatieve invloed heeft op hoe jongeren in het leven staan. Uit de gesprekken komt naar voren dat een deel van de jongeren het in de omgang met anderen soms moeilijk heeft met het gevoel ‘anders te zijn’. Onder andere vanwege gezondheid, psychische beperking of de situatie waarin ze opgegroeid zijn, hebben zij soms het gevoel er niet bij te horen.

Veerkracht en zelfvertrouwen typeren tevreden jongeren

Jongeren die meer tevreden zijn dan anderen, hebben over het algemeen ook minder gezondheidsklachten, zijn veerkrachtig en hebben meer zelfvertrouwen (zie tabel 2.2). Dat beeld komt ook uit de interviews naar voren die we met jongeren hielden. Enkele jongeren gaven aan fysieke of mentale gezondheidsklachten te hebben of te hebben gehad, en dat zij daardoor ook minder tevreden over hun leven waren. Allen gaven aan, ieder op zijn of haar eigen wijze, daar mee om te gaan; door zelfreflectie, door in therapie te gaan of door kracht in het geloof te vinden. In de interviews kwam daarnaast naar voren dat ook het veranderen van omstandigheden in de levens van jongeren hen soms helpt om zich mentaal beter te voelen. Zo vertelden jongeren over het beginnen van een studie of het hebben van een nieuwe baan als aspecten in hun leven die hun mentaal welzijn goed hebben gedaan. Het hielp hen bestaande omstandigheden waarin zij zich minder goed voelden achter zich te laten, en een nieuw begin te maken.

2.5 Beschouwing

Tevredenheid onder jongeren staat onder druk

Veel jongeren zijn tevreden met hun leven, maar tegelijkertijd zijn er zorgen over hoe jongeren in het leven staan. Deze zorgen komen voort uit de afname van het aandeel jongeren dat aangeeft tevreden te zijn en gelukkig te zijn. Mentale problemen onder jongeren nemen toe, evenals gevoelens van stress en eenzaamheid. Waar jongeren vijftien of twintig jaar geleden relatief het meest gelukkig waren, behoren zij nu tot de leeftijdsgroep die het minst gelukkig en tevreden is.

Hoewel de daling in tevredenheid en geluk op een brede groep jongeren betrekking heeft, raakt deze meisjes en jonge vrouwen beduidend sterker dan jongens en jonge mannen. Jonge vrouwen waarderen hun leven lager dan hun mannelijke leeftijdgenoten, rapporteren een lager welzijn, meer stress en een groter aantal mentale problemen. Deze verschillen doen zich echter niet pas in de late adolescentie of vroege volwassenheid voor, maar zijn ook in de vroege adolescentie al zichtbaar. Het HBSC-onderzoek laat zien dat in de onderbouw van het voortgezet onderwijs al sprake is van een aanmerkelijk hogere prevalentie onder meisjes wat betreft mentale problemen (Boer et al. 2022). De verklaringen hiervoor lopen uiteen. Vanuit de psychologie wordt onder meer geopperd dat meisjes hun problemen vaker met een goede vriendin bespreken dan dat jongens onderling over hun problemen praten. Rose (2002) heeft aangegeven dat het praten over mentale problemen tot een versterking ervan kan leiden. Zij duidt dit verschijnsel aan als co-rumineren, hetgeen verwijst naar het uitgebreid uitwisselen van zorgen en problemen, en gevoelens van angst en somberheid met een goede vriendin.

Vergelijken met anderen

Een andere verklaring is dat door de toegenomen individualisering in de maatschappij en het feit dat de samenleving voor een belangrijk deel op meritocratische principes is gebaseerd, de prestatiedruk op individuele jongeren steeds meer is toegenomen (Kraak en Kleinjan 2021). Meisjes en jonge vrouwen zouden ontvankelijker voor deze druk zijn, omdat zij zich meer dan jongens naar sociale normen zouden willen voegen en sociale vergelijking bij hen sterker zou spelen dan bij jongens. Het laatste houdt in dat zij zich sterker laten beïnvloeden door hoe andere meisjes en jonge vrouwen in hun directe omgeving presteren, en zich aan het verwachtingspatroon dat zij zichzelf opleggen, spiegelen. Vonden voorheen processen van sociale vergelijking vooral plaats in de context van de klas, of de jaargroep in de opleiding die men volgde, tegenwoordig is dat breder geworden door met name het gebruik van sociale media (Berryman et al. 2018; Nesi en Prinstein 2015). Men houdt meer bij hoe het met anderen gaat via sociale media. Doordat veel jongeren hier vooral de positieve kant van hun leven laten zien, ervaren anderen druk om daar niet voor onder te doen. Dat betekent dat het niet alleen gaat om het behalen van goede onderwijsresultaten, maar ook om zich op ander terrein te laten gelden. Er is een druk om overal bij te zijn, en wanneer dat niet zo is, ontstaat het gevoel dat men iets heeft gemist dat anderen wel hebben meegemaakt (Kloosterman en Van Beuningen 2015).

Belang van een sociaal netwerk

Hoewel er voor de genoemde verklaringen empirische ondersteuning is, lijken ze tegelijkertijd onvoldoende in staat om te verklaren waarom in een vrij korte tijdspanne een sterke toename van mentale problemen onder jongeren zichtbaar is. En waarom dit niet alleen bij meisjes en vrouwen speelt, maar ook bij jongens en jonge mannen naar voren komt. Onder jongens spelen dergelijke problemen beduidend minder, maar ook onder hen zijn deze de afgelopen jaren wel duidelijk toegenomen.

Belangrijke voorwaarden voor het welbevinden van jongeren blijken sociaal contact en een veilige basis. Jongeren hebben behoefte aan stabiliteit en betrokkenheid en zij vinden dat voornamelijk in het gezin en in vriendschappen. Een steunend sociaal netwerk blijkt van groot belang voor het omgaan met mentale problemen die jongeren ervaren. In de interviews kwam naar voren dat er echter op het vlak van sociale steun en een veilige basis voor sommige jongeren nog uitdagingen liggen. Een deel van de jongeren mist in bepaalde contexten een gevoel van veiligheid, geborgenheid en steun. Een deel van hen ervaart uitsluiting en discriminatie op bijvoorbeeld school of studie, op basis van diens achtergrondkenmerken of persoonlijke situatie. Met name voor jongeren die zelf over onvoldoende veerkracht beschikken om hier goed mee om te gaan, is ondersteuning van belang. Waar dit niet vanuit ouders of vrienden gegeven kan worden, kunnen de school en leraren hierbij een belangrijke rol vervullen.

‘Ik vind wel dat de maatschappij achteruitgaat’

Interview met Duco

Duco (21) werd onlangs afgekeurd voor defensie en wil nu vrachtwagenchauffeur worden. ‘Ik zie dat laagopgeleide mensen steeds minder geaccepteerd worden.’

Defensie

Ik was met mijn vader een keer met de vrachtwagen mee geweest naar een Engelse militaire basis. Dat vond ik mooi en toen ben ik een beetje onderzoek gaan doen. Wat zijn de mogelijkheden? Zes jaar heb ik alles op alles gezet om naar defensie te gaan. Mb03, mb04. De opleiding Veiligheid en Vakmanschap, dat is een soort snuffelstage van defensie.’

‘Maar in april kreeg ik te horen dat mijn oren niet goed zijn. Op mijn vijftiende heb ik een ongeluk gehad en dat was een iets te harde klap. Het zal wel loslopen, dacht ik, maar het kwam dus niet goed. Ik ben voor heel defensie afgekeurd. In een keer was alles weg. Zes jaar. Maar ik ben er uiteindelijk alleen maar beter van geworden, dus wat heb ik ermee verloren? Eigenlijk niets. Natuurlijk had ik het liefst nu op de opleiding gezeten en op de schietbaan gelegen, al die bordjes eruit geknald. Op uitzending gaan, overal heen, de wereld zien en verkennen.’

Vrachtwagenchauffeur

‘Maar dat gaat niet. Nu wil ik vrachtwagenchauffeur worden, ik ga mijn vrachtwagenrijbewijs halen. Mijn vader is al 33 jaar chauffeur. Ik ga al zestien jaar met hem mee. Als klein jochie stapte ik al bij hem in de vrachtwagen. Ik had dit altijd in mijn hoofd ergens. Ik hou heel erg van rijden, ik hou ervan als het groot, zwaar en lomp is. Ook bij het bedrijf waar ik nu werk doe ik de vrachtwagenladers, kranen erop, shovels, trekkers, dat zet ik allemaal vast. Ik ga ook wel eens een weekje met mijn vader mee. Naar Duitsland, naar Frankrijk.’

Gebroken

‘We waren vroeger een gewoon normaal gezin, mijn vader was aan het werk, mijn moeder was huisvrouw en we hadden een paar paarden. Toen zijn mijn ouders - ik was negen - gaan scheiden. Ik denk daar niet zo graag aan terug. Het is een moment dat je hele leven uit elkaar valt. Je gezin is gebroken. Je veilige omgeving is gewoon in één keer weg, in tweeën gedeeld. Ik heb er soms nog steeds wel moeite mee, laatst had ik een verjaardag en zag mijn ouders bij elkaar en dan voel ik toch spanning.’

Niet goed

‘In het begin zei ik dat alles wel goed ging, maar het ging niet goed. Ik ben later ook naar een psycholoog gegaan en nu gaat het weer goed met me. Ik heb toch ADHD en zat ook aan medicatie, ik denk dat dat ook heeft meegespeeld. Ik ben door de scheiding wel anders over dingen gaan denken, ik vertrouw mensen minder snel. Ik heb toch zoiets van: als ik me nu ga binden, dan ga je toch weer weg en dan zit ik met de gebakken peren.’

Werk

‘Maar het gaat nu wel goed met me. Ik heb veel mensen om me heen. Gewoon goede mensen om mee heen om mee te stappen. Lekker gamen, bier drinken, gewoon lekker muziekje erbij, geweldig. Ik heb nu twee banen en heb net een opleiding mbo niveau-4 afgerond, zodat ik ooit nog een keer een hbo-opleiding zou kunnen doen. Of ik dat ga doen, ik weet het niet.’

Basis

‘In de toekomst hoop ik een appartementje te kopen en dat steeds te verhuren en dat dan weer uitbreiden, zodat ik alleen maar hoef te werken wanneer ik het leuk vind of zin heb. Een basis opstellen, zodat ik vanuit die basis alles kan betalen. Ik ben wel iemand die aan het werk moet blijven, anders word ik gek. Ik moet mezelf moe maken anders ga ik lopen malen. Ik merk ook gewoon dat ik veel blijer ben nu ik werk dan dat ik ooit op school ben geweest. Dat zegt wel genoeg.’

Knallen

‘*Live a life you will remember,* zegt Avicii in het nummer *The Nights*. Dat is precies wat ik wil, dat is mijn doel in mijn leven. Het is natuurlijk heel erg wat er met hem is gebeurd. Tijdens Koningsdag kwam hij op het scherm voorbij en toen dacht ik van *fuck*. Ik heb me ook een tijd heel slecht gevoeld, maar nu gaat het gewoon goed met me. Je moet niet opgeven, gewoon doorgaan, gewoon knallen. Dat is ook wat ze bij Defensie doen, ze gaan door, ze hebben elkaar als groep.’

‘Maar in mijn eentje vind ik het ook wel prettig hoor, er lopen heel veel klojo’s rond op deze wereld. Over tien jaar hoop ik het leven wat beter te hebben uitgedokterd. Op de vrachtwagen naar het buitenland en een paar appartementjes. Maar je weet natuurlijk nooit hoe het loopt. Voor hetzelfde geld breek ik morgen mijn been en kan ik nooit op de vrachtwagen.’

Minder geaccepteerd

‘Ik vind wel dat laagopgeleide mensen minder geaccepteerd worden. Iedereen denkt: die domme vrachtwagenchauffeur. Iedereen heeft tegenwoordig zowat hbo en gaat daarna de hele dag met de computer werken. Dat is allemaal leuk, maar je hebt nog steeds mensen nodig die met die vrachtwagen even dat rondje rijden om jou een pakketje af te leveren.’

Agressief

‘Waar ik me zorgen over maak? Ik vind wel dat de maatschappij achteruitgaat. Mensen zijn veel minder liefhebbend naar elkaar. Als je iets verkeerd zegt, is het meteen van: ik steek je neer. Het gevoel is er niet meer. Jochies van twaalf die met kapmessen rondlopen. Dat is toch niet meer normaal? Er is veel agressiviteit.’

‘Er is alleen maar haat en nijd’

‘Ik voel me niet snel onveilig, daar ben ik heel eerlijk in. Maar voor mijn moeder, voor mijn zussen, dat is een heel ander verhaal. Hoe vaak hoor je niet dat een meisje verkracht is?’

Tegenover elkaar

‘Er is alleen maar haat en nijd. Tussen veel bevolkingsgroepen. In Amerika is het natuurlijk tien keer erger. In Afghanistan is de Taliban weer aan de macht. Er zijn ik weet niet hoeveel militairen voor gestorven. Gezinnen uit elkaar gerukt en waarvoor? Het gaat nergens over. Maar in Nederland ook, kijk naar de boeren die staan ook tegenover andere mensen. Het is heel cru wat ze nu doen, alle boeren weg uit Nederland. Waar wil je dan alles vandaan halen? Dat kost toch ook weer stikstof? Ze zijn gek daar in Den Haag. Ze hebben vast veel geleerd maar weten niet hoe het is om in de sloot of op het land te staan. Ze weten niet hoe het is om met je handen te werken. Nederland is gewoon een boerenland, maar tegenwoordig wil iedereen heel veel leren.’

Panel

‘Eigenlijk zou je daar een panel moeten hebben met mensen uit elke laag van de samenleving. Iemand die weet wat het is om hard te werken, misschien zelfs een vluchteling. Om hun belangen te behartigen, en dat het gewoon breder wordt. Want ik bedoel, we zijn multicultureel maar ik zie, misschien heel cru gezegd, alleen maar blanken daar zitten. Iedereen kan hartstikke goed met elkaar samenleven alleen moeten ze bepaalde vooroordelen laten gaan. En gewoon een keer een pilsje met elkaar drinken.’

Iedereen is gelijk

‘Mensen vinden elkaar helemaal niet lief meer of zo denk ik. Ik zou het een goed idee vinden als de dienstplicht weer ingevoerd zou worden. Al is het maar een half jaar. Discipline, daar gaat het uiteindelijk om in het leven. Je leert daar ook samenwerken. Het maakt niet uit wie je bent, welke gender of hoe je het ook wilt noemen. Of je vader nu een miljoen verdient of duizend euro. Iedereen is gelijk. Je hebt allemaal dezelfde kleding aan, je zit allemaal in dezelfde zooi. Als je zulke belangrijke dingen meekrijgt in je leven, dan bepaalt dat wel je levensweg.

3 Met elkaar samenleven

Volgens Duco kan iedereen met elkaar samenleven als mensen hun vooroordelen maar aan de kant kunnen zetten. Hij constateert dat de samenleving verhard is. Het is wel belangrijk in zijn ogen dat we weer nader tot elkaar komen. Het lijkt wel, zo geeft hij aan, alsof mensen elkaar niet meer aardig vinden. Hij staat daarin niet alleen. Veel jongeren ervaren dat er steeds meer tegenstellingen lijken te komen, terwijl ze juist benadrukken dat groepen weer nader tot elkaar moeten komen. Mensen moeten weer respect voor elkaar krijgen, en tolerant zijn naar anderen die van hen afwijken. Niet naar elkaar schelden, of snel geprikkeld reageren, maar naar elkaar luisteren en de ander in diens waarde laten.

In dit hoofdstuk gaan we in op wat jongeren belangrijk vinden in het samenleven met elkaar. In de PPJ zijn jongeren gevraagd welke waarden zij belangrijk vinden. In de interviews hebben we de jongeren laten reflecteren op deze waarden en op wat deze concreet voor hen betekenen. In paragraaf 3.1 gaan we in op hoe jongeren denken over de wijze waarop we met elkaar samenleven in ons land en welke waarden onder hun opvattingen liggen. In paragraaf 3.2 gaan we in op de gevolgen die jongeren ervaren door het langs elkaar heen leven. In paragraaf 3.3 maken we hiervan de balans op.

3.1 Samenleven met elkaar

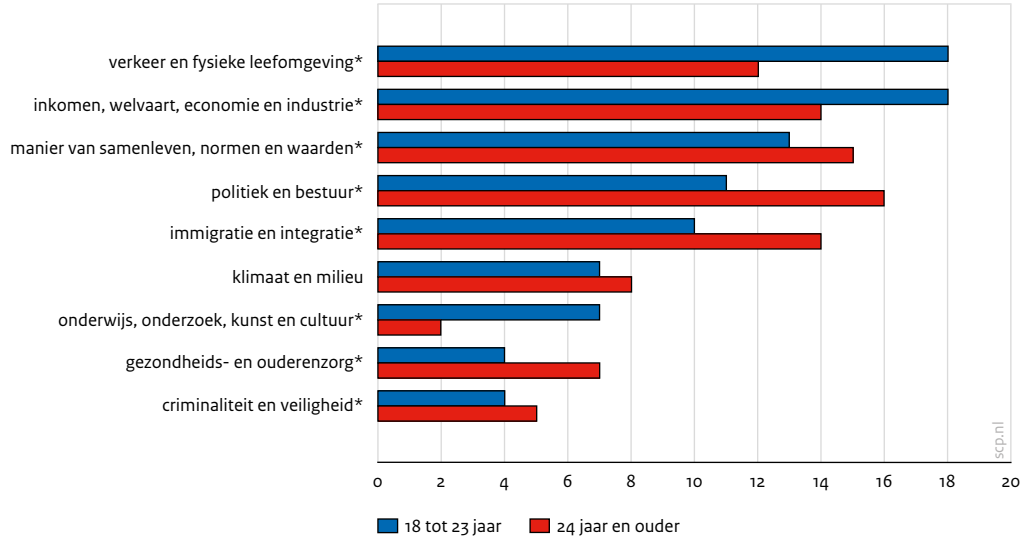
De getuigenis van Duco is kenmerkend voor hoe jongeren denken over hoe we samenleven in Nederland. Gevraagd naar wat een ideale manier van samenleven voor hen kenmerkt, is dat voor bijna alle jongeren die we spraken: iedereen accepteert de ander, mensen worden respectvol behandeld en mensen zoeken meer de verbinding met elkaar. Enkele jongeren verbinden deze waarden met de grote maatschappelijke problemen die we ervaren, zoals racisme en discriminatie, kansenongelijkheid en oorlogen. Wanneer er sprake zou zijn van respect voor en acceptatie van de ander, dan zouden deze problemen tot het verleden behoren. Daarbij valt op dat vrijwel alle jongeren in de gesprekken regelmatig de woorden ‘gewoon’ en ‘normaal’ gebruiken in hun formuleringen, wanneer ze doelen op samenleven. Het zou volgens hen vanzelfsprekend moeten zijn.

Samenleven voor veel jongvolwassenen een zorg

Tegelijkertijd geven zij daarmee ook aan dat respect en acceptatie in de praktijk allerminst vanzelfsprekend zijn. De manier waarop we met elkaar samenleven, wordt door jongvolwassenen, net als door andere volwassenen, vaak als een van de meest belangrijke problemen genoemd (zie figuur 3.1)[8].

[8] Op basis van de gegevens uit het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB). In het COB peilt het SCP viermaandelijks welke maatschappelijke zorgen onder volwassenen leven.

Figuur 3.1 De belangrijkste maatschappelijke problemen naar leeftijdsgroep, rekening houdend met het aantal problemen dat genoemd wordt, bevolking 18-plus, maart 2023-februari 2025 (in procenten)[ab]

Een asterisk (*) geeft aan dat het genoemde maatschappelijk probleem significant (bij $p < 0{,}05$) vaker of minder vaak genoemd wordt door 18-23-jarigen in vergelijking met volwassenen van 24 jaar en ouder.

Bron: SCP, NIB maart 2021-februari 2022

[a] De indeling in maatschappelijke problemen is gemaakt op basis van open antwoorden van 13946 respondenten, waarvan 7% tussen de 18 en de 23 jaar.

Een gebrek aan normen en waarden en de wijze waarop we met elkaar omgaan, behoren tot de maatschappelijke problemen die het vaakst door jongeren worden genoemd. Daarbij gaat het onder meer om onverdraagzaamheid en intolerantie tegenover anderen, het gebrek aan respect voor anderen, een verharding van onderlinge relaties, toenemend egoïsme en een 'ik-cultuur', en een mentaliteit van weinig voor anderen over hebben.

Jongeren geven het samenleven in Nederland een nipte voldoende

In 2022 zijn ook jongeren tussen de 16 en 19 jaar gevraagd naar hoe ze de wijze waarop we in Nederland met elkaar samenleven, waarderen. Het rapportcijfer dat zij gemiddeld gaven, was een nipte voldoende: een 6,4. Hoewel het gemiddelde cijfer niet hoog is, gaven vier op de vijf jongeren niettemin een voldoende aan hoe we in ons land met elkaar samenleven. Dat is vaak een 6 (28%) of een 7 (33%), maar bijna een vijfde van de jongeren waardeerde het samenleven met een 8 of hoger. Bovendien lijken jongeren van 16-18 jaar gemiddeld positiever te oordelen over samenleven met elkaar dan volwassenen (5,9)[9]. Waar rond de 80% van de jongeren het samenleven in ons land een voldoende geeft, is dat onder volwassenen beduidend lager (67%) (Den Ridder et al. 2021). Hoewel jongeren kritisch zijn op de manier waarop we in Nederland met elkaar samenleven, geldt dat dus niet voor iedereen en is het aandeel jongeren dat de omgang met elkaar onder de maat vindt aanmerkelijk geringer dan onder volwassenen.

[9] Gebaseerd op het oordeel van volwassenen van 18 jaar en ouder in oktober 2022 (LISS-panel) (Den Ridder et al. 2021).

Tabel 3.1 Waardering voor het samenleven in Nederland, naar persoonskenmerken, 16-18-jarigen, 2022 (in gemiddelde rapportcijfers)

		cijfer voor samenleven in Nederland
geslacht	jongens/mannen	6,45
	meisjes/vrouwen #	6,29
leeftijd	16 jaar	6,41
	17 jaar	6,40
	18 jaar #	6,29
stedelijkheid van gemeente	zeer sterk	6,36
	sterk #	6,23
	matig	6,35
	weinig *	6,50
	niet	6,52
landsdeel	Noord-Nederland #	6,15
	Oost-Nederland	6,36
	West-Nederland	6,36
	Zuid-Nederland	6,50

Bron: SCP, PPJ, 2022

* Score wijkt significant af van de referentiecategorie # ($p < 0{,}05$, t-toets, gecontroleerd voor andere variabelen in het model).

In hun waardering over hoe we met elkaar in Nederland samenleven, verschillen groepen jongeren niet sterk. Wat betreft verschillen tussen groepen jongeren naar de stedelijkheid van hun woonplaats is er niet sprake van een eenduidige relatie, maar lijken jongeren in meer rurale gebieden over het algemeen wel iets positiever te zijn over het samenleven met elkaar dan jongeren in meer stedelijke gemeenten. In de gesprekken die we met jongeren hadden, kwam dat ook naar voren. Jongeren die zowel in een dorp als in een stad hebben gewoond en het verschil daartussen goed kennen, zeggen dat het samenleven in een dorpse of (groot)stedelijke context tot verschillende ervaringen in het samenleven leiden. Zo geven zij aan dat in het dorp de meeste mensen elkaar kennen en het gemeenschapsgevoel daar vaak sterk aanwezig is. Elkaar groeten en aan de praat raken is vanzelfsprekend, of zoals Isra (18 jaar) het in het gesprek dat we met haar hadden, verwoordde:

> *Het maakt ook wel uit waar je woont. Er is een verschil tussen dorp en stad. Ik heb een tijdje in de stad hier iets verderop in een winkel gewerkt en daar merkte ik meteen meer afstandelijkheid. Mensen keken elkaar niet aan, zeiden geen gedag. Waar ik nu werk, daar [...] helpen mensen elkaar, bijvoorbeeld als iemand zijn boodschappen ingeladen moeten worden.*

In de stad zien deze jongeren dergelijke vluchtige contactmomenten nauwelijks terug. Hun ervaringen sluiten aan bij de bevindingen van onder meer het CBS over verschillen tussen stad en platteland. Mensen in plattelandsregio's hebben vaker contact met de buurt dan in de (grote) steden; zij ervaren een meer hulpvaardige houding bij anderen in hun buurt, geven aan in de buurt vaker dingen samen te doen en vinden, meer dan mensen in de stad, dat men in hun buurt op een prettige manier met elkaar omgaat (Akkermans et al. 2024). Hoewel veel jongeren de aandacht voor een ander in een dorp positief waarderen, benoemt een aantal ook wel de keerzijde van het wonen in een dorp: het dorp is vaak minder cultureel divers en de acceptatie van diversiteit is niet vanzelfsprekend, met name als het gaat om mensen van kleur, vrouwen of meisjes die een hoofddoek dragen, of mensen die zich identificeren als LHBTIQ+ (zie ook hoofdstuk 4).

Samenleven in verscheidenheid

Voor veel jongeren behelst acceptatie van anderen en respect voor anderen de kern van het samenleven met elkaar. Uit de PPJ komt naar voren dat jongeren het belangrijk vinden dat iedereen in zijn waarde wordt gelaten (zie figuur 3.2). Zij hechten minder aan tradities, maar gaan uit van de eigenheid van ieder individu. Acceptatie van leeftijdgenoten met een andere herkomst of met een andere seksuele geaardheid is voor velen van hen vanzelfsprekender dan voor oudere generaties.

Figuur 3.2 Waardenvoorkeuren van jongeren[a], 16-18 jaar, 2022 (in percentielen)

A	A is veel belangrijker voor mij dan B			B is veel belangrijker voor mij dan A		B
Ik vind het belangrijk om helemaal zelf te bepalen wat ik doe en hoe ik dat doe.	▲ p25		▲ p50	▲ p75		Ik vind het belangrijk om rekening te houden met anderen bij alles wat ik doe.
Ik vind persoonlijke innerlijke groei heel belangrijk.	▲ p25		▲ p50	▲ p75		Ik vind het belangrijk om veel geld te hebben, en te kunnen kopen wat ik graag wil hebben.
Ik vind het belangrijk dat mensen die meer kunnen ook meer kunnen bereiken.		▲ p25		▲ p50	▲ p75	Ik vind het belangrijk dat de zwakkeren in de samenleving beschermd worden.
Ik vind het belangrijk dat iedereen mag zijn zoals hij of zij dat wil, ook al wijkt dat erg af van anderen.	▲ p25	▲ p50		▲ p75		Ik vind het belangrijk dat tradities blijven bestaan, en dat mensen zich aan anderen aanpassen.
Ik vind het belangrijk om van het leven te genieten, en om me niet te veel zorgen te maken over later.		▲ p25	▲ p50		▲ p75	Ik vind het belangrijk om aandacht te hebben voor de natuur en het klimaat, zodat de wereld ook in de toekomst leefbaar blijft.

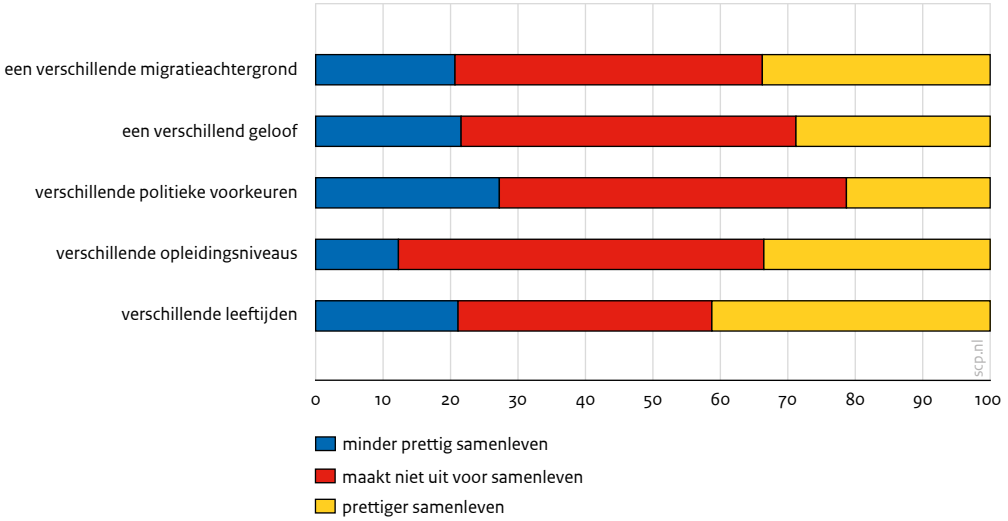
Bron: SCP, Periodieke Peiling Jongeren, 2022

[a] Vraagstelling: 'Hieronder staan zaken die mensen belangrijk vinden in hun leven. Geef voor elk paar waarden hieronder aan welke van de twee voor jou het meest belangrijk is.' Jongeren konden op het continuüm van de in de figuur weergegeven twee waarden aangeven welke waarde zij relatief belangrijker vonden.

Dat betekent dat bestaande sociale normen voor hen ook minder bepalend zijn in de omgang met anderen dan dat voor de generaties boven hen het geval is. Jongeren staan over het algemeen eerder positief dan negatief tegenover het samenleven met mensen van verschillende herkomst en religieuze overtuigingen. Rond een vijfde van de jongeren van 16-18 jaar meent dat verschillende migratieachtergronden (21%) en verschillende geloven (22%) het samenleven in de buurt minder prettig maken, tegenover 34% respectievelijk 29% die vindt dat het met elkaar samenleven daardoor juist prettiger wordt (zie figuur 3.3). Jongeren lijken daarmee positiever tegenover diversiteit naar religieuze overtuiging en met name herkomst te staan dan volwassenen. In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) gaven een jaar eerder bijna twee keer zoveel volwassenen aan dat diversiteit naar migratieachtergrond samenleven in de buurt minder prettig maakt (42%) en ruim een kwart vond dit wat betreft verschillen in religie (27%) (Den Ridder et al. 2021).

Daarentegen zijn jongeren negatiever dan volwassenen over het samenleven in de buurt met een verscheidenheid aan leeftijden en politieke voorkeuren. Waar slechts een klein aandeel van de volwassenen (5%) aangeeft dat diversiteit in leeftijd negatief uitwerkt op het samenleven met buurtgenoten (Den Ridder et al. 2021), meent ongeveer een op de vijf jongeren (21%) dat het samenleven daardoor minder prettig wordt. Voor verschillen in politieke voorkeur zijn deze verschillen iets minder groot, maar vindt 27% van de jongeren tegenover 17% van de volwassenen dat dit het samenleven negatief beïnvloedt.

Figuur 3.3 Relatie tussen diversiteit en samenleven in de buurt volgens jongeren, 16-18 jaar, 2022 (in procenten)[a]

Bron: SCP, Periodieke Peiling Jongeren, 2022

[a] Vraagstelling: 'In Nederland leven we samen met veel verschillende soorten mensen. Sommige mensen vinden het positief wanneer verschillende soorten mensen bij elkaar in de buurt wonen, anderen kijken hier juist negatief tegenaan. Vind jij dat het samenleven prettiger of minder prettig is als de volgende groepen mensen in dezelfde buurt wonen?' 'Wanneer mensen met (...) door elkaar wonen, is het samenleven in een buurt...', met een 5-puntsschaal. Voor de figuur zijn de eerste twee antwoordmogelijkheden ('veel minder prettig' en 'een beetje minder prettig') en de laatste twee antwoordmogelijkheden ('een beetje prettiger' en 'veel prettiger') samengenomen.

In hoe jongeren oordelen over de omgang met elkaar in ons land zijn er geen grote verschillen zichtbaar als het gaat om de hulpbronnen waarover jongeren beschikken (zie tabel 3.2). Slechts waar het het algemeen sociaal vertrouwen van jongeren betreft, is een duidelijke relatie met de waardering van samenleven aanwezig. Jongeren met een groter vertrouwen in de ander hebben ook een positiever beeld van hoe we met elkaar samenleven.

Tabel 3.2 Waardering voor het samenleven in Nederland van 16-18-jarigen naar het economisch, cultureel, sociaal en persoonskapitaal van jongeren, 2022 (in ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)

		tevredenheid met het eigen leven[1]		
		coëfficiënt[2]	(standaard-afwijking)	sign.
economisch kapitaal				
besteedbaar inkomen huishouden	1-20e percentiel	ref.	ref.	
	21-40e percentiel	0,17	(0,35)	
	41-60e percentiel	-0,08	(0,31)	
	61-80e percentiel	0,02	(0,29)	
	81-100e percentiel	-0,02	(0,29)	
(verwacht te bereiken) opleiding	niet of niet meer in onderwijs	ref.	ref.	
	praktijkonderwijs of mbo-1	-0,04	(0,35)	
	vmbo of mbo-niveau 2-4	-0,27	(0,30)	
	havo of hbo	-0,01	(0,30)	
	vwo of wo	0,12	(0,29)	
aantal computers, laptops of tablets thuis		0,14	(0,07)	
aantal badkamers thuis		0,02	(0,09)	
cultureel kapitaal				
deelname aan culturele activiteiten tijdens vakantie		-0,04	(0,03)	
ontplooiing van culturele en creatieve activiteiten		0,00	(0,04)	
aantal boeken thuis		-0,03	(0,04)	
sociaal kapitaal				
sociaal netwerk gezin		0,10	(0,08)	
sociaal netwerk vrienden		0,02	(0,07)	
sociaal netwerk school		0,15	(0,08)	
algemeen sociaal vertrouwen		0,65	(0,09)	***
persoonskapitaal				
gezondheid		0,12	(0,08)	
negatief (psychisch) zelfbeeld		-0,02	(0,07)	
veerkracht		-0,02	(0,09)	
zelfdiscipline		0,01	(0,07)	
doorzettingsvermogen		-0,13	(0,08)	
jezelf ertoe zetten ergens aan te beginnen		0,07	(0,07)	
zelfvertrouwen		0,12	(0,10)	
voor eigen mening durven opkomen		-0,04	(0,08)	
geloof in eigen kunnen		0,01	(0,11)	
tevreden met eigen uiterlijk		0,18	(0,11)	
ontevreden met eigen uiterlijk		-0,04	(0,08)	

Kenmerken met een asterisk hebben een significant effect: * (p < 0,05), ** (p < 0,01), *** (p < 0,001).
Bron: SCP, Peiling Jongeren, 2022

[1] Jongeren konden hun waardering voor de wijze waarop we met elkaar samenleven in Nederland uitdrukken aan de hand van een rapportcijfer van 1 tot en met 10.
[2] De coëfficiënten zijn gecorrigeerd voor verschillen naar geslacht, leeftijd, stedelijkheid, landsdeel en migratieachtergrond.

Uitkomen voor wie je bent niet voor iedereen vanzelfsprekend

Hoewel jongeren over het algemeen een grotere acceptatie hebben van anderen met een migratieachtergrond of andere seksuele geaardheid of genderidentiteit, is dit zeker niet voor iedereen het geval. Vooral jongeren die aangeven gelijkheid en tolerantie het belangrijkst te vinden, beschrijven dat er in hun wijdere omgeving wel mensen zijn die duidelijk andere waarden vooropstellen of in ieder geval deze waarden niet met hen delen. Het gaat dan met name om mensen in hun omgeving die niet of minder tolerant zijn naar de LHBTIQ+-gemeenschap of richting mensen van kleur en/of met een migratieachtergrond. Dat acceptatie, gelijkheid en tolerantie in de omgeving niet worden gedeeld, komt natuurlijk niet alleen voor bij LHBTIQ+-jongeren en jongeren van kleur en/of migratieachtergrond. Zo wijst Erik (21 jaar), een man uit een kleine gemeente in het oosten van het land, op het gebrek aan acceptatie van anderen en op racisme. In zijn omgeving ziet hij juist veel discriminatie, vooral naar gekleurde mensen:

> *Ik ken natuurlijk best wel wat mensen, die zijn wel, best wel racistisch. Zo ben ik zelf niet. Natuurlijk maak je er een keer een grapje over onder vrienden, onder elkaar, maar dat is ook niet meer dan dat. Maar ik vind wel dat het bij sommigen wel erge vormen aanneemt. Dat er gewoon mensen echt haat tegen ze hebben, terwijl die kerel heeft ook gewoon een vrouw, die heeft ook kinderen, ook een moeder, die werkt ook gewoon hard. (...) Kijk, vrienden van mij zeggen van ja, als ik een zwarte zie, als ik het zo grof mag zeggen dan, die zeggen van die hoef ik niet. Die zou ik ook niet helpen. (...) Ja, ik denk dat sommige mensen gewoon een klein beetje verdorven zijn.*

Uit zijn woorden komt niet alleen naar voren dat het accepteren van anderen ongeacht hun achtergrond, ook onder jongeren, allerminst vanzelfsprekend is, maar dat uitsluiting van anderen diep in het denken van velen verankerd is. Ook de woordkeuze van Erik zelf, het relativerende oordeel dat hij over het gedrag van zijn vrienden en zijn eigen handelen heeft, en de criteria om te legitimeren waarom discriminatie in dit geval niet op zijn plaats is, getuigen van uitsluiting van anderen omwille van hun huidskleur. Daar tegenover staan andere jongeren met wie we spraken die zich juist zeer sterk bewust zijn van de mate waarin hun woordkeuze en handelen – waar het gaat over zowel herkomst als huidskleur als genderidentiteit – al dan niet inclusief zijn en uiting geven aan respect voor en acceptatie van anderen.

3.2 Problemen rond het samenleven met elkaar

Samenleven is sterk geïndividualiseerd

De problemen die jongeren zien in hoe we met elkaar omgaan, verbinden zij aan verschillende maatschappelijke ontwikkelingen. In de interviews die we met jongeren hielden, gaf een aantal van hen aan dat de gemeenschapszin lijkt te zijn verdwenen, en dat de samenleving in sterke mate geïndividualiseerd is. Op de vraag hoe jongeren denken over hoe mensen vandaag de dag met elkaar samenleven, gaven zij aan dat de maatschappij *'self-centered'* is ingericht. Uit hun reacties spreekt dat zij een duidelijk dilemma ervaren. Aan de ene kant hechten zij veel waarde aan de eigenheid van ieder individu, en vinden zij dat iedereen 'zichzelf' moet kunnen zijn. In de gesprekken klinkt door dat jongeren vandaag de dag worden gestimuleerd om hun eigen pad te volgen, zelf keuzes te maken, naar hun gevoel te luisteren en waar nodig ook eigen grenzen aan te geven. Aan de andere kant zien de geïnterviewde jongeren juist in deze manier van denken een valkuil. Het wakkert volgens hen ook egoïsme onder mensen aan en leidt tot een samenleving waarin men zich onvoldoende rekenschap geeft van de verbondenheid met anderen.

Segregatie belemmert elkaar ontmoeten

Een groot aantal jongeren geeft aan dat mensen te veel in een eigen bubbel zitten. Dit komt volgens enkelen door social media, waardoor je steeds meer met gelijkgestemden omgaat:

> *Dat mensen zo makkelijk toegang hebben tot informatie die wel of niet kan kloppen en dat je heel snel in je eigen bubbel gaat zitten en dat het ongelooflijk makkelijk is om je bij een kant aan te sluiten, in plaats van je een [meer] diverse mening op te bouwen. Want het is natuurlijk veel makkelijker om gewoon te zeggen: ik hoor bij groep A, dat doet iedereen volgens mij wel. (Erik, 21 jaar)*

Jongeren geven aan dat deze bubbels vroeg ontstaan, doordat er op school al sprake is van gescheiden groepen. Deze zijn volgens sommige jongeren een afspiegeling van ongelijkheid binnen de samenleving. Groepen leven van elkaar gescheiden in afzonderlijke wijken, ze gaan naar andere scholen en doen boodschappen bij andere winkels. Jongeren benoemen in dat verband vaak de kloof tussen arm en rijk, hoge SES en lage SES, en het al dan niet hebben van een migratieachtergrond als scheidslijnen. In de gesprekken die we met jongeren hadden, gaven meerdere jongeren aan zich zorgen te maken over de segregatie die zij in de samenleving zien. Een van hen noemde dit zelfs gevaarlijk:

> *Ik vind wel dat er ontmoetingsplekken moeten zijn voor specifieke groepen waarin ze met elkaar kunnen vinden en van elkaar kunnen leren en ontwikkelen. Dat vind ik belangrijk. Maar ik vind niet dat we gescheiden moeten leven van elkaar. Dat vind ik heel gevaarlijk. Dat vind ik echt gevaarlijk voor, want ik geloof erin dat multiculturele samenleving een verrijking is. (Jolien, 21 jaar)*

Tegelijkertijd geven veel jongeren aan het begrijpelijk te vinden dat mensen met meer geld in mooiere wijken gaan wonen dan mensen met minder geld. Dit is volgens sommigen van hen een heel natuurlijk proces, dat ook niet negatief hoeft te zijn. Wel benadrukken de meeste jongeren die we spraken dat het daarbij wel van belang is dat mensen elkaar blijven ontmoeten en spreken.

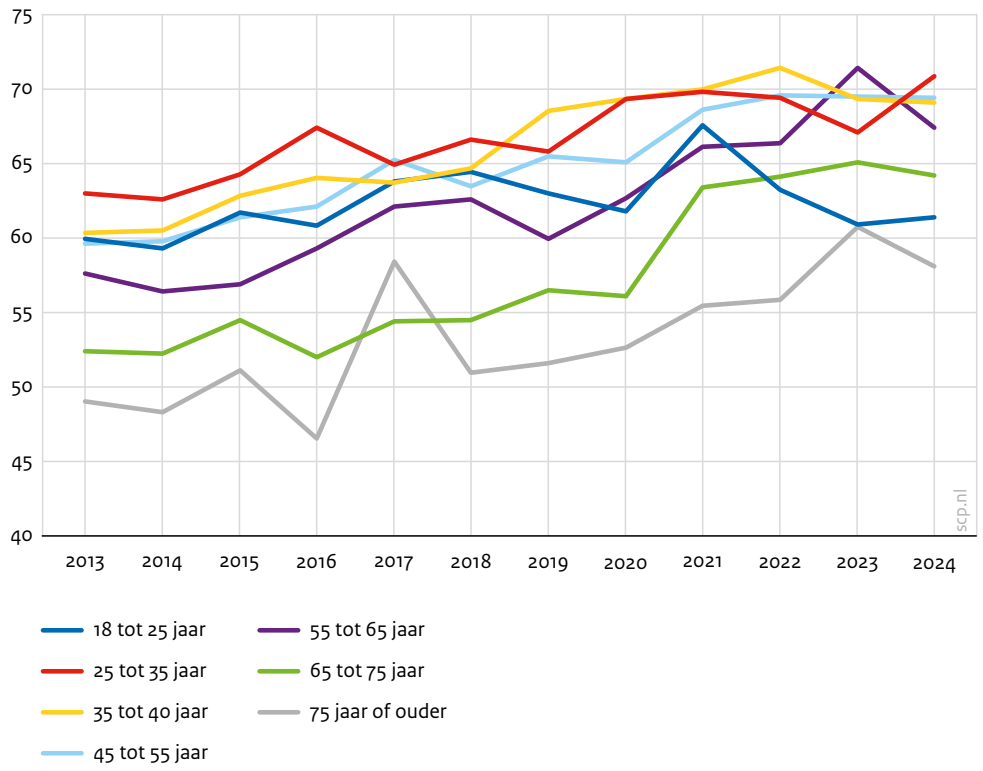
Een gevoel van toenemende polarisatie

Jongeren zien het niet ontmoeten van anderen ook als een belangrijke oorzaak voor polarisatie in de samenleving, die volgens hen toeneemt. Door de bubbels waarin mensen leven, komt men minder in aanraking met andersdenkenden, waardoor men steeds meer overtuigd raakt van het eigen gelijk. Dat gaat gepaard met minder respect voor de mening van anderen, waardoor standpunten eerder uit elkaar groeien dan dat ze dichter bij elkaar komen volgens veel jongeren. Dat standpunten soms ver uit elkaar kunnen liggen, komt ook duidelijk naar voren in de verschillende gesprekken met jongeren. Een deel van hen wijst als voorbeeld naar protesten die plaatsvinden. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de zwartepietendiscussie, de boerenprotesten, de vluchtelingendiscussie, vaccinaties en andere coronamaatregelen, Black Lives Matter-protesten en protesten rondom studentenzaken. Veel van de jongeren hebben hier uitgesproken opvattingen over, en enkelen geven aan zelf ook aan een van de protesten deel te hebben genomen. De standpunten van de jongeren lopen echter uiteen. Waar sommigen sympathie hebben voor de boerenprotesten, menen anderen dat juist de agrarische sector moet hervormen en dat boeren noodzakelijke veranderingen tegenwerken. Dat geldt ook voor de coronamaatregelen of voor de zwartepietendiscussie. Sommigen hebben begrip voor of staan achter Kick Out Zwarte Piet, terwijl anderen menen dat de protestbeweging zaken veel te groot maakt.

Een gebrek aan sociale veiligheid

Een ander aspect dat jongeren typerend vinden voor het huidige samenleven betreft veiligheid of het gebrek daaraan. De jongeren die wij spraken, stellen dat in de huidige samenleving mensen zich lang niet altijd veilig voelen en soms ook bang zijn voor elkaar. Dit onveiligheidsgevoel komt volgens hen voort uit het gebrek aan gemeenschapszin onder de mensen. Doordat men de ander niet kent, komt het sociaal vertrouwen onder druk te staan. Hoewel uit cijfers van het CBS blijkt dat het vertrouwen van jongeren in anderen in vergelijking met tien jaar geleden niet sterk gewijzigd is, laten de cijfers tegelijkertijd zien dat het vertrouwen in de ander onder druk staat (zie figuur 3.4). Waar jongeren in het verleden een groter sociaal vertrouwen hadden dan ouderen, is dit in het afgelopen decennium veranderd. Het vertrouwen in de medemens is in de afgelopen tien jaar onder ouderen gestegen, terwijl het sociaal vertrouwen onder 18-25-jarigen na een lichte stijging in de jaren tien op ongeveer hetzelfde niveau is als in 2013.

Figuur 3.4 Nederlanders die sociaal vertrouwen hebben, naar leeftijdscategorie, 2013-2024 (in procenten)

Bron: CBS, StatLine 2025

In de gesprekken met jongeren over de door hen gevoelde onveiligheid, wordt dit door enkelen ook heel concreet benoemd aan de hand van het toenemend messenbezit onder jongeren. Dat soms al op vrij jonge leeftijd kinderen en jongeren daarmee op straat lopen, vinden meerdere jongeren die we spraken zorgelijk. Sociale veiligheid hangt volgens hen ook nauw samen met acceptatie, het gevoel erbij te horen, je thuis voelen, en de negatieve pendant ervan: discriminatie. Sommige jongeren wijzen daarbij op afwijzing door anderen op grond van hun achtergrond. Daarbij gaat het dan over de groep waartoe zij zichzelf rekenen of door anderen worden gerekend op basis van kleur, opleiding of LHBTIQ+-oriëntatie.

Maar ook gewoon ja, ik weet niet, ook omdat ik dan gay ben en zo, is dat toch wel lastiger, want ja, ik vind ik kijk bijvoorbeeld rackrace en daar zegt men ook het is gewoon nooit goed. Want bijvoorbeeld in Nederland ik word niet geaccepteerd door de witte mens, maar door de zwarte mens word ik niet geaccepteerd omdat ik gay ben. En zo rolt dat steeds weer door. En ja, je voelt je eigenlijk nergens, nooit een beetje thuis. (Andrès, 22 jaar)

Hoewel de jongeren het aspect van angst en onveiligheid kenmerkend vinden voor de huidige samenleving en zij dit als een ongewenst element ervan zien, voelen de jongeren die wij spraken op een enkeling na, zich overwegend veilig. Wel blijkt uit de gesprekken dat meerdere jongeren zich zorgen maken om de veiligheid van mensen in hun omgeving. Zij vinden dat de ernst van conflicten en escalaties daarvan toeneemt. Het wegvallen van de gemeenschapszin, een toegenomen messenbezit onder jongeren, vrouwen die op straat worden lastiggevallen; het zijn uiteenlopende voorbeelden van een tendens in de samenleving die jongeren ervaren en die hen verontrusten.

3.3 Beschouwing

Onverdraagzaamheid en gebrek aan respect is een maatschappelijk probleem

In dit hoofdstuk zijn we ingegaan op hoe jongeren het samenleven ervaren, nu en in de toekomst. Hoewel jongeren positiever lijken te zijn dan volwassenen wat betreft hoe we in Nederland met elkaar omgaan, zien velen de manier waarop we met elkaar samenleven wel als een punt van zorg. Dat blijkt uit het feit dat het merendeel van de jongeren een nipte voldoende geeft aan hoe we met elkaar omgaan. En dat onverdraagzaamheid en een gebrek aan respect en acceptatie door jongeren, net als door volwassenen, als een van de grootste problemen in de samenleving wordt aangeduid.

Ontmoeting is een voorwaarde om elkaar te begrijpen

Jongeren zien het gebrek aan respect voor en acceptatie van anderen terug in segmentatie van de samenleving, waarin mensen elkaar niet meer ontmoeten. Dit is volgens veel jongeren het gevolg van bubbels waarin mensen leven, doordat mensen in verschillende buurten wonen, naar verschillende scholen gaan en in verschillende winkels hun boodschappen doen. Door sociale media worden deze bubbels nog eens versterkt, waardoor men steeds meer met gelijkgestemden optrekt, en minder andersdenkenden tegenkomt. De jongeren die we spraken in dit onderzoek verbinden deze ontwikkeling aan een in hun ogen toenemende polarisatie en gevoelens van sociale onveiligheid. Zij geven aan dat het erop nahouden van andere meningen niet erg is, maar dat mensen elkaar wel zouden moeten respecteren. De oplossing voor polarisatie ligt volgens hen erin om met elkaar in gesprek te blijven, maar zij zien ook dat dit niet eenvoudig is te realiseren.

De jongeren missen gemeenschapszin, die is volgens hen verdwenen doordat de samenleving sterk geïndividualiseerd is geraakt, hetgeen voor een deel doorgeschoten is in egoïsme, waardoor men minder voor de ander over heeft. Tegelijkertijd erkennen zij dat zijzelf ook sterk hechten aan hun individuele vrijheid, en dat iedereen moet kunnen zijn zoals die is. Samenleven betekent voor de meeste jongeren niet dat iedereen zich aanpast aan de ander of aan een sociale norm, maar dat men samenleeft in verscheidenheid. Solidariteit, acceptatie en respect zijn in dat kader waarden die voor hen van belang zijn.

Vrijwilligerswerk en meer aandacht voor samenleven op school

De jongeren die we spraken beseffen dat het niet eenvoudig is bestaande patronen te doorbreken, maar menen dat de sleutel ligt in het ontmoeten van elkaar, en in het praten met elkaar. Mensen moeten actief meer verbinding maken met elkaar en vooroordelen laten varen, bijvoorbeeld door activiteiten met elkaar te ondernemen, zoals buurtbarbecues en gezamenlijke borrels, vrijwilligerswerk te verrichten, en meer aandacht voor het thema samenleven op scholen te hebben.

‘Mijn identiteit is politiek en dat is heel weird’

Interview met Noa

Noa (20) staat op de wachtlijst van de genderpoli en richtte een dispuut voor transgender personen op. ‘Het balletje is aan het rollen, er komt steeds meer begrip.’

Studentendispuut

‘Het afgelopen jaar heb ik met een aantal vrienden een dispuut opgericht voor transgender personen, non-binaire en intersekse mensen en/of anderen die zich niet als cisgender identificeren. Het dispuut is onderdeel van de studentenvereniging hier. Daar ben ik trots op. Informatie geven over transmensen, en transmensen helpen. Dat doe ik met veel passie. Lang waren er niet genoeg transmensen om een dispuut te beginnen, maar het afgelopen jaar is het aantal enorm gegroeid.’

Positieve dingen vieren

‘Er komen steeds meer mensen naar onze activiteiten toe. Wanneer iemand zijn naam heeft laten veranderen, dan vieren we een feestje, of wanneer iemand voor het eerst hakken heeft gekocht. We vieren de positieve dingen. Dat is belangrijk. Zeker binnen transkringen hangt vaak een negatieve sfeer, de focus ligt soms heel erg op het negatieve. We zijn allemaal *victims*, dat idee. We komen samen om te vertellen hoe zwaar we het hebben. Het is natuurlijk ook een heftige ervaring, mensen maken heel veel mee. Als je in een transgroep zit, dan worden eigen angsten eigenlijk continue bevestigd.’

Paniek

‘Vorig jaar had ik een moeilijke periode, ik had veel paniekaanvallen en op een gegeven moment een algeheel gevoel van angst. Ik kon niet meer naar de supermarkt omdat ik onderweg al een aanval kreeg en dan weer terug naar huis ging. Ik ben in therapie gegaan en daar heb ik toen geleerd hoe ik hier mee om kan gaan. Ik heb geleerd om beter prioriteiten te stellen, keuzes te maken, grenzen te bewaken. Daar heb ik heel veel aan.’

Genderpoli

‘Ik zou graag het proces willen starten bij de genderpoli, maar dat kan nog niet. Ik sta nog twee jaar op de wachtlijst, dus dat heb ik nu wel een beetje losgelaten, ik heb hier toch geen invloed op. Dus ik kan de komende twee jaar doorgaan met mijn leven, gewoon genieten en dan hopelijk aan dat proces beginnen. Of ik kan er de hele tijd over lopen nadenken. Ik heb voor de eerste optie gekozen. Het dispuut helpt daar zeker bij. Ik ben in ieder geval mezelf, dat proberen we te benadrukken en dat heeft bij mij zo’n grote shift in denken veroorzaakt. Ik heb nu een grotere *sense of community* en daardoor is het makkelijker om nu die twee jaar nog uit te zitten.’

Privileges

‘Discriminatie in de samenleving is zeker iets waar ik me zorgen over maak, ik heb er namelijk zelf direct mee te maken. Dat is ook hoe ik privileges zie, de mogelijkheid om er niet over na te hóeven denken. Die mogelijkheid heb ik niet. Ik kan wel zeggen: ik doe niets met politiek, maar mijn identiteit is politiek en dat is heel *weird*. Natuurlijk ervaar ik zelf ook privileges, ik ben wel gewoon blank. Ik studeer aan een universiteit, ik mag in de universiteitsgebouwen zitten, al die boeken lezen. Veel mensen zien niet aan mij dat ik trans ben, ze gaan ervan uit dat ik een heteroseksuele vrouw ben en op basis daarvan interacteren ze met mij.’

‘Kansenongelijkheid vind ik heel heftig’

Eerlijke kansen

‘De groeiende kansenongelijkheid vind ik heel heftig. Het heeft met eerlijkheid te maken. Eerlijkheid gaat over de waarheid vertellen en geen misinformatie verspreiden. Maar het gaat ook over een samenleving, met gelijke kansen voor iedereen. De manier om kansenongelijkheid aan te pakken? Dat is volgens mij door goed te kijken wie er het minst heeft en die meer geven. Op die manier kunnen we iedereen op een hoger niveau brengen.’

Accepteren

‘Ik heb zelf het geluk dat ik veel mensen in mijn omgeving heb die me allemaal zien zoals ik mezelf zie. Ik word echt wel geaccepteerd. Door mijn ouders zeker en de rest van de familie probeert het ook op hun eigen manier. Ik ben niet uit de familie getrapt, ze accepteren me maar vinden het wel lastig. Ik ben christelijk opgevoed en ging zelf ook lang naar de kerk.’

‘Anderhalf jaar geleden ben ik vanuit het dorp van mijn ouders naar het midden van het land verhuisd. Toen ben ik gestopt met naar de kerk te gaan; voor die tijd geloofde ik al niet meer. Ik ga soms nog wel met mijn familie mee. Ik kom uit een gezin met vader en moeder en twee jongere zusjes, ik ben naar een christelijke basisschool en een christelijke middelbare school gegaan voordat ik ben gaan studeren.’

Zelfgekozen bubbel

‘Ik zit zelf natuurlijk wel in een bubbel, een zelfgekozen bubbel. Maar ik merk dat steeds meer mensen iemand kennen die non-binair is. Het balletje is aan het rollen. Mijn ouders vertellen ook gewoon dat ze een non-binair kind hebben. Vaak komen mensen dan naar hen toe met vragen: mijn kind is misschien ook wel trans, wat moet ik doen?’

Actief

‘Ik ben actief binnen mijn studentenvereniging en studievereniging. Ook daar word ik geaccepteerd. En dan heb ik nog twee bijbanen. Bij de ene baan is ruim de helft van de werknemers studenten, dus dat is fijn. Ze zijn misschien soms wat minder consistent in de juiste *pronouns*. Mijn voornaamwoorden zijn die en hen. Verder werk ik bij SeniorWeb, IT-hulp voor ouderen, de collega’s daar accepteren me ook, maar het zijn wel andere generaties.’

Beledigd

‘In het begin van mijn transitie was ik overal beledigd over, *how dare you?* Nu sta ik daar wat anders in. Ik maak de vergelijking: het is alsof iemand op je tenen gaat staan. Als iemand dat expres doet, dan zijn ze een *asshole* en ben ik *righteously angry.* Maar als iemand het per ongeluk doet en sorry zegt, dan is het oké.’

Toekomst

‘Ik zag in het begin gewoon geen toekomst voor me. Er zijn maar weinig voorbeelden van oudere transpersonen en ik ben ook aromantisch en aseksueel. Dus ik wil niet per se een relatie, partner, het hele “huisje, boompje, beestje”. Wat blijft er dan over? Carrière? Maar om nou mijn leven rondom een carrière te bouwen, dat wil ik niet. Dat was wel erg confronterend, ik dacht echt: alle houvast is weg. Daar heb ik wel mee *gestruggeld*. Nu ben ik rustiger.’

‘De toekomst is dus zeker wel een dingetje. Je moet echt op zoek gaan naar eigen rolmodellen. Ik ga nooit trouwen en kinderen krijgen, wat is dan het ergste wat er kan gebeuren? En als ik dan niet voor iemand hoef te leven, dan kan ik beter mijn eigen dingen doen, wat vind ik nou leuk om te doen? Dat ga ik doen, ik omarm die vrijheid.’

Universiteit

‘Het komende jaar ga ik eerst een bestuursjaar doen, daarna waarschijnlijk een master. Tijdens mijn master zal ik wel beginnen met mijn transitieproces. Daarna wil ik kijken of ik kan gaan doceren aan de universiteit, terwijl ik mogelijk een PhD doe. Verder hou ik van mountainbiken, bakken, breien en heel veel lezen. Ik doe nu veel dingen die ik leuk vind, met mensen die ik aardig vind. Dat maakt dat ik gelukkig ben, ja.’

4 Optimistisch gestemd een onzekere toekomst tegemoet

Noa geeft aan dat die zoekende is naar hun toekomst. Die geeft aan dat vastigheden ontbreken. Er zijn geen duidelijke rolmodellen waar die zich aan kan spiegelen. Noa heeft mede daardoor nog geen helder beeld van hoe de toekomst er voor hen uit zou kunnen zien. Andere jongeren die we spraken hebben daarentegen een heel concreet idee van hoe hun toekomst er idealiter uitziet. Voor sommigen omdat ze een vrij traditionele invulling van de toekomst voor zich zien: 'huisje, boompje, beestje'. Voor anderen omdat ze uitvoerig nagedacht hebben over wat ze hopen te bereiken. Dat geldt zeker voor de jongvolwassenen die we spraken. Jongeren die nog in het voortgezet onderwijs zitten, zijn over het algemeen minder met hun toekomst bezig. Ze leven vaak meer in het hier en nu. Als ze wel over hun toekomst nadenken, heeft dat vaak betrekking op de komende jaren, hoewel ook sommige adolescenten voor zichzelf al een duidelijk beeld hebben gevormd van hoe zij hun verdere leven voor zich zien.

In dit hoofdstuk gaan we in op hoe jongeren denken over hun eigen toekomst en wat bijkomende wensen en verwachtingen zijn. We schetsen daarbij verschillen die zich voordoen onder jongeren, maar proberen daarnaast een aantal rode lijnen te identificeren die op een groot deel van de jongeren van toepassing zijn. We maken daarvoor gebruik van de interviews die we met jongeren hielden, gegevens uit de PPJ 2022, en vullen deze aan met recent ander onderzoek naar jongeren. In paragraaf 4.1 gaan we in op hoe jongeren naar hun eigen toekomst kijken; naar de ideaalbeelden die zij daarbij hebben. In paragraaf 4.2 beschrijven we de verwachting van jongeren in hoeverre ze hun dromen waar kunnen maken en welke belemmeringen zij daarbij zien. Paragraaf 4.3 beschrijft wat de verwachtingen van jongeren zijn ten aanzien van de samenleving; de maatschappelijke ontwikkelingen die zij verwachten in de nabije en verdere toekomst. In paragraaf 4.4 besluiten we het hoofdstuk met een aantal centrale bevindingen wat betreft de toekomstverwachtingen van jongeren.

4.1 Toekomstbeelden van jongeren

Een goede baan, een eigen woning en een eigen gezin

Veel jongeren willen in de nabije toekomst een baan met een vast contract, een eigen woning bezitten en een gezin stichten. Een studie die door het SER Jongerenplatform (2019) onder 16-34-jarigen is uitgezet, laat zien dat veel jongeren blijk geven van een vrij 'traditioneel' toekomstbeeld (SER Jongerenplatform 2019). In interviews die we met jongeren hielden komt een vergelijkbaar beeld naar voren. Werk, de opleiding die jongeren willen volgen, een partner, het stichten van een gezin, familie en vrienden zijn de onderwerpen die de meeste jongeren voor ogen hebben als het om hun toekomst gaat.

Opleiding is onlosmakelijk verbonden met het toekomstbeeld van jongeren

In de interviews met jongeren hebben we hen uitgenodigd om hun eigen toekomstbeeld te schetsen. De opleiding die men wil volgen, werd door velen genoemd, zeker in gesprekken met jongeren die opgegroeid zijn in gezinnen met een middeninkomen of een midden- tot hoog inkomen. Een opleiding is voor de jongeren die we spraken doorgaans een vanzelfsprekend onderdeel van hun leven. De meesten van hen zien de opleiding die zij volgen als opstapje naar het werk dat zij later graag willen doen.

Voor veel van de jongeren die nog op de middelbare school zitten, speelt de opleiding die zij willen gaan doen een belangrijke rol in het denken over hun toekomstbeeld. Maar ook bij degenen die al een vervolgopleiding volgen, kwam de studie die ze doen vaak ter sprake. Dat geldt ook voor de paar jongeren die we interviewden en die nog geen startkwalificatie hebben. Zij spraken over het volgen van een opleiding als iets wat voorwaardelijk is voor hun toekomst.

Werk als basis of ideaalbeeld

Samen met de opleiding die ze volgen of willen volgen, vormde werk het onderwerp dat het meest in de interviews met jongeren terugkwam. Bij sommigen is dat in algemene zin. Met name de nog niet volwassen jongeren hebben vaker dan de oudere jongeren een meer globaal beeld van het werk dat ze willen gaan doen. Voor sommigen geldt dat zij ook nog niet goed weten bij welke baan of welk type banen zij graag terecht zouden willen komen. Gevraagd naar hoe zij hun toekomst zien, zeggen ze 'gewoon' te willen gaan werken. Werk is voor hen meer iets dat moet aansluiten bij de interesses die zij hebben, of dat hen in staat moet stellen zonder financiële zorgen hun leven op te bouwen. Zoals een van de jongeren het verwoordde: 'in de toekomst heb ik een goede baan'. De jongeren lijken een baan te beschouwen als een vanzelfsprekende, noodzakelijke basis, die hen in staat stelt om andere zaken te kunnen realiseren, zoals het kopen van een eigen huis en het stichten van een gezin. Een van hen, Noor, een jonge vrouw van 17 jaar die een mbo-opleiding volgt, vertelde ons bijvoorbeeld:

> *Ik wil later gewoon een leuke baan hebben en dan, tegen de tijd dat ik mijn eigen huis heb, wil ik eigenlijk wel gewoon een gezin. (...) Wanneer het financiële toestandje en het huis en zo ... wil ik wel kinderen.*

Anderen, en zeker de al wat oudere jongeren die we spraken, hebben in meerderheid een meer concreet beeld van het werk dat ze willen gaan doen. Dat is ook niet vreemd, aangezien de meesten van hen al studeerden, of bijna klaar zijn met hun studie en al aan een bepaalde werkrichting denken. In hun toekomstbeeld neemt het werk dat ze graag willen gaan doen een centrale positie in. Voor veel van de oudere jongeren die we spraken vormt het werk weliswaar, net als voor de jongere jongeren, een noodzakelijke basis om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien, maar daarnaast spreken zij over een baan als iets waar ze hun talenten in kwijt kunnen, of waar hun interesse ligt. Pratend over hun toekomst is 'het werk' vaak synoniem aan waar de ambities van jongeren liggen; dat wat zij graag in hun leven zouden willen bereiken. Voor een deel van de jongeren representeert het werk of de baan die ze voor zich zien dan ook het ideaalbeeld, of een droom die ze nastreven.

Daarnaast valt op dat sommige jongeren vertellen over een missie die meer op anderen of op de maatschappij is gericht. Zo geven een paar jongeren aan dat ze het belangrijk vinden in de toekomst een bijdrage te leveren aan de maatschappij en aan de wereld, onder meer via het werk dat ze doen. Zij zien hun toekomstig werk als een soort missie of roeping die ze waar willen maken, en willen door hun werk 'iets betekenen voor anderen', zich 'nuttig voelen door anderen te helpen', 'een steentje bijdragen', 'iets voor de samenleving doen', of 'van de wereld een betere plek maken'.

Een gezin en een eigen huis

Een derde onderwerp dat in de interviews met jongeren vaak terugkwam, als het om hun ideale toekomstbeeld ging, was het hebben van een eigen huis. Hoewel het merendeel van de jongeren aan een eigen huis denkt bij de vraag hoe ze hun toekomst voor zich zien, komt dit verhoudingsgewijs vaker naar voren in de gesprekken met oudere jongeren; dat lijkt te passen bij de levensfase waarin zij zich bevinden. De meeste jongeren wonen nog thuis bij hun ouders en zeggen behoefte te hebben aan een eigen plek. Een eigen huis wordt relatief vaker genoemd als ideaal toekomstbeeld door jongeren die zijn opgegroeid in gezinnen met een laag of middeninkomen. Mogelijk speelt mee dat het voor hen minder vanzelfsprekend is dat zij financieel in staat zullen zijn om op korte termijn een huis te kopen of voor een huurhuis in aanmerking te komen.

Het hebben van een eigen huis én een goede baan staat voor veel jongeren met wie we spraken symbool voor 'op eigen benen kunnen staan', het kunnen opbouwen van een eigen leven, met een partner en vaak ook kinderen. Het hebben van zelfstandige woonruimte hoort bij dat totaalplaatje. Enkele jongeren refereren daarbij impliciet of expliciet aan het beeld van huisje, boompje, beestje, of zoals Wes, een jongeman van 16 jaar zegt, 'gewoon een standaard droom':

> *Ik droom er wel later van om … gewoon een standaard droom, gewoon een mooi huis, niet per se heel groot maar gewoon alles erop en eraan en gewoon een mooie plek met een leuke dame en kinderen en mijn ouders die er dan nog omheen zijn als opa en oma en zo verder. Met leuke vrienden om dingen mee te doen.*

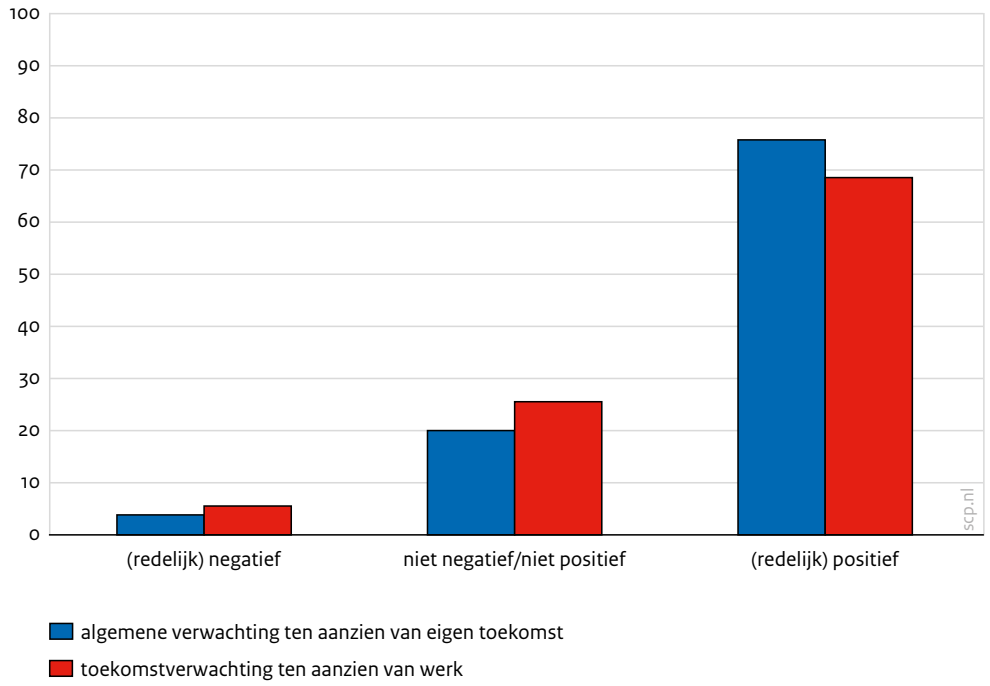
Meermaals verwoorden jongeren een beeld van wonen in de natuur, waaruit een hang naar ruimte en rust, een zekere vrijheid en onafhankelijkheid lijkt te spreken. De jongeren dromen over een huis – in veel gevallen een groot of een ruim huis – met een grote tuin, of een huis 'buiten' met een stuk land. Uit de wensverhalen van jongeren lijkt bij sommigen een behoefte te spreken om 'terug naar de natuur' te willen en een meer onafhankelijk en zelfvoorzienend leven op te bouwen. Voor andere jongeren lijkt het minder om de natuur zelf te gaan, maar biedt het ideaal van buiten wonen de ruimte en mogelijkheid om bepaalde hobby's uit te oefenen.

4.2 Vertrouwen in eigen toekomst

Veel jongeren zijn hoopvol over hun eigen toekomst

De meeste jongeren die we spraken leken plezier te hebben in het schetsen van hun gewenste toekomstbeeld, en een deel van de jongeren gaf ook expliciet aan erop te vertrouwen dat zij dat daadwerkelijk zouden realiseren. Of zoals Andres, een jongeman van 22, het uitdrukte: 'Waar een wil is, is een weg'. Dat positieve beeld van hun eigen toekomst wordt breed door jongeren gedeeld. De PPJ laat zien dat driekwart van de 16-18-jarigen verwacht dat ze later gelukkig zullen zijn, een goed leven zullen hebben en in goede gezondheid oud zullen worden (zie figuur 4.1). Minder dan 1 op de 20 geeft aan dat zij verwachten dat dat niet het geval zal zijn, terwijl rond de 20% van de jongeren noch positieve, noch negatieve verwachtingen ten aanzien van hun eigen toekomst hebben. Dat jongeren in ruime meerderheid met vertrouwen naar hun eigen toekomst kijken, komt ook overeen met bevindingen van onderzoek in verschillende westerse landen. Daaruit blijkt dat jongeren beduidend positiever zijn over hun toekomst dan ouderen (Franceschelli en Keating 2018; Keating en Melis 2022; Newall en Jackson 2018).

Figuur 4.1 Algemene toekomstverwachtingen[a] en toekomstverwachtingen van werk[b] van jongeren van 16-18 jaar, 2022 (in procenten)

Bron: SCP, Periodieke Peiling Jongeren, 2022

[a] Algemene verwachting ten aanzien van de toekomst is in kaart gebracht aan de hand van drie items ('Ik verwacht dat ik later gelukkig zal zijn', 'Ik denk dat ik later een goed leven zal hebben' en 'Ik denk dat ik in goede gezondheid oud zal worden') op een 5-punts Likertschaal. Jongeren met een gemiddelde score van 1 tot en met 2,5 zijn geclassificeerd als '(redelijk) negatief', een score hoger dan 2,5 en lager dan 3,5 als 'niet negatief/niet positief', en met een score van 3,5 tot en met 5 als '(redelijk) positief'.

[b] Toekomstverwachting ten aanzien van werk is in kaart gebracht aan de hand van drie items ('Ik verwacht dat ik later makkelijk een baan kan vinden', 'Ik denk dat ik later een baan krijg waarmee ik genoeg geld verdien om goed van te leven' en 'Ik denk dat ik na mijn opleiding een baan kan vinden die ik interessant vind') op een 5-punts Likertschaal. Jongeren met een gemiddelde score van 1 tot en met 2,5 zijn geclassificeerd als '(redelijk) negatief', een score hoger dan 2,5 en lager dan 3,5 als 'niet negatief/niet positief', en met een score van 3,5 tot en met 5 als '(redelijk) positief'.

De verwachtingen die jongeren ten aanzien van hun eigen toekomst hebben, hangt nauwelijks samen met hun achtergrond. Jonge mannen verschillen niet van vrouwen waar het hun verwachtingen betreft (zie tabel 4.1). Evenmin zijn er duidelijke verschillen in toekomstverwachtingen tussen jongeren in steden en dorpen, of tussen jongeren die in het noorden, westen, oosten of zuiden van het land wonen.

Tabel 4.1 Algemene verwachting van 16-18-jarigen van hun eigen toekomst naar achtergrondkenmerken weergegeven, 2022 (in procenten)

		verwachting van de eigen toekomst[a]		
		(redelijk) negatief	noch negatief, noch positief	(redelijk) positief
geslacht	jongens/mannen	3,6	18,8	77,6
	meisjes/vrouwen #	4,4	21,5	74,1
leeftijd	16 jaar	4,8	20,3	74,9
	17 jaar	4,7	18,8	76,5
	18 jaar #	2,5	21,4	76,1
stedelijkheid van gemeente	zeer sterk #	4,0	16,4	79,6
	sterk	3,6	22,8	73,6
	matig	3,2	22,6	74,2
	weinig	4,7	19,7	75,6
	niet	5,0	17,2	77,8
landsdeel	Noord-Nederland #	1,2	23,3	75,5
	Oost-Nederland	3,4	21,5	75,1
	West-Nederland	5,1	19,2	75,8
	Zuid-Nederland	4,0	20,2	75,8

Kenmerken met een asterisk (*) wijken significant (p < 0,05) af van het referentiekenmerk (#).

Bron: SCP, PPJ, 2022

[a] De algemene verwachting ten aanzien van de toekomst is in kaart gebracht aan de hand van drie items ('Ik verwacht dat ik later gelukkig zal zijn', 'Ik denk dat ik later een goed leven zal hebben' en 'Ik denk dat ik in goede gezondheid oud zal worden') op een 5-punts Likertschaal. Jongeren met een gemiddelde score van 1 tot en met 2,5 zijn geclassificeerd als '(redelijk) negatief', een score hoger dan 2,5 en lager dan 3,5 als 'noch negatief, noch positief', en met een score van 3,5 tot en met 5 als '(redelijk) positief'.

Meerderheid acht het vinden van een baan haalbaar

Naast positieve algemene toekomstverwachtingen hebben jongeren eveneens een groot vertrouwen dat zij een baan zullen vinden. Uit de PPJ blijkt dat zij weliswaar iets minder positief hierover zijn dan waar het hun algemene toekomstverwachtingen betreft, maar nog steeds kijkt bijna 69% van de jongeren hier met vertrouwen naar uit (zie figuur 4.1).

Jongeren vragen zich af of ze hun dromen op korte termijn kunnen realiseren

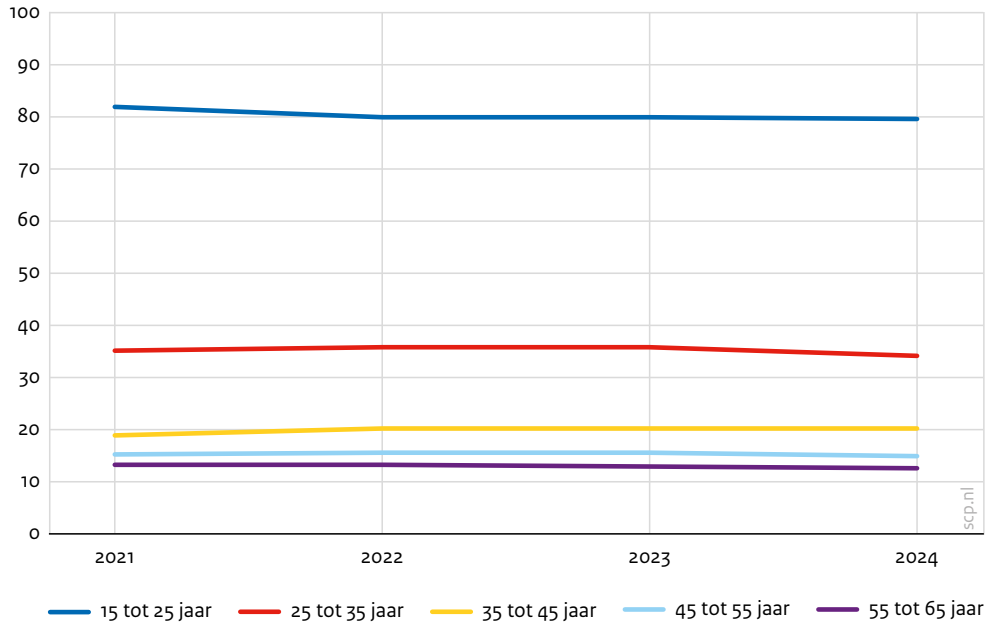
Hoewel de meeste jongeren met vertrouwen naar hun persoonlijke toekomst kijken, en van mening zijn dat ze een baan zullen vinden en een zelfstandig bestaan op kunnen bouwen, zijn er tegelijkertijd twijfels over de termijn waarop ze dit kunnen bereiken. Velen houden er rekening mee dat het nog de nodige tijd – variërend van enkele jaren tot meer dan tien jaar – zal duren voordat zij hun wens van een goede baan, zelfstandige woonruimte en een eigen gezin werkelijkheid zullen zien worden.

Wat lange tijd vrij vanzelfsprekend leek, is dat volgens hen niet meer. In de interviews gaf Noor, 17 jaar, dit gevoel treffend weer:

> *Ik hoop dat ik een goede baan krijg met een heel mooi huis en een fijn gezin. (...) Ja, eigenlijk zeggen ze allemaal 'standaard', maar eigenlijk is het helemaal niet meer standaard. (...) Tegenwoordig is het best wel moeilijk om een huis te krijgen of een goed betaalde baan en alles wordt enorm duur, er zitten enorme verschillen overal in. Daarom, het lijkt allemaal heel standaard maar eigenlijk wordt dat het ook niet meer. (...) Ik denk wel van hoe gaat het later zijn?*

Dit wordt ingegeven door hun eigen ervaringen of door wat zij bij jongeren om zich heen zien.
Veel werk dat door jongeren wordt gedaan, is van tijdelijke aard (figuur 4.2). Rond 4 op de 5 jongeren tussen de 15 en 25 jaar heeft een tijdelijke baan, terwijl dit voor ouderen tussen de 35 en 65 jaar voor minder dan 1 op de 5 werknemers geldt. Meer dan driekwart van de jongeren werkt op een flexibel contract. Voor een belangrijk deel wordt het verschil met oudere generaties veroorzaakt doordat veel jongeren naast hun opleiding werk verrichten. Maar ook na het afronden van hun opleiding werken veel jongeren in een tijdelijke baan of verrichten flexwerk. Eerdere overzichten van het CBS (2019) laten zien dat twintigers op steeds latere leeftijd een vast arbeidscontract kregen in vergelijking met tien of vijftien jaar geleden. Waar in 2008 de helft van de 24-jarigen een vaste baan had, was dit in 2018 nog slechts rond de 36%. De leeftijd waarop de helft van de jongeren een vaste arbeidsrelatie had, was in 2018 opgelopen tot 27 jaar; gemiddeld drie jaar later dan tien jaar eerder. Jongeren tussen de 20 en 30 jaar hebben te maken met een arbeidsmarkt waarin flexibel werk gangbaar is. Dat draagt bij aan een relatief langere periode waarin het voor jongeren lastiger is om een zelfstandig bestaan op te bouwen.

Figuur 4.2 Aandeel werknemers[a] met tijdelijk werk[b] per leeftijdscategorie, 2021-2024 (in procenten)

Bron: CBS (StatLine), Werkzame beroepsbevolking; positie in de werkkring, 2025

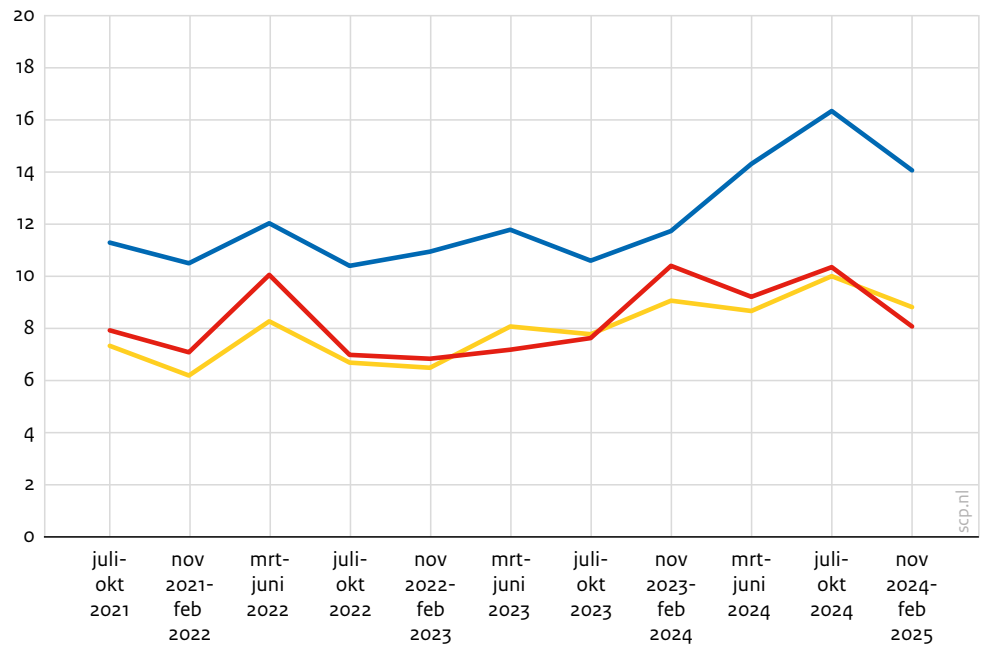
[a] Personen die als zelfstandige werkzaam zijn, zijn niet in de cijfers meegenomen. Het aandeel jongeren tussen de 15 en 25 jaar dat als zelfstandige werkzaam is, is relatief gering ten opzichte van oudere leeftijdsgroepen binnen de werkzame beroepsbevolking.

[b] Mensen met tijdelijk werk zijn alle werknemers a) met een tijdelijk contract met uitzicht op een vast contract; b) met een tijdelijk contract van een jaar of meer, zonder uitzicht op een vast contract; c) met een tijdelijk contract van minder dan een jaar, zonder uitzicht op een vast contract; d) die werkzaam zijn als oproep- of invalkracht; e) die werkzaam zijn als uitzendkracht; en f) die werkzaam zijn als flexwerker met een onbekend contract.

Jongeren gaan later op zichzelf wonen

Het SER Jongerenplatform constateerde in lijn hiermee een aantal jaren geleden al dat jongeren steeds later 'vaste grond onder de voeten krijgen' (SER Jongerenplatform 2019). Dat komt onder meer naar voren uit het feit dat zij steeds later op zichzelf gaan wonen (Gielen 2022). Waar de gemiddelde leeftijd waarop jongeren uit huis gingen in 2012 op 22,8 jaar lag, was dat in 2020 gestegen naar 23,7 jaar (CBS 2021b). Het aandeel jongeren dat graag op zichzelf wil gaan wonen, en daar binnen twee jaar ook daadwerkelijk in slaagt, is tussen 2017 en 2023 bovendien sterk gedaald (CBS 2024b). Vooral jongvolwassenen van 21-24 jaar blijven langer bij hun ouders wonen. Dat is een ontwikkeling die zich niet alleen in Nederland voordoet, maar ook in veel andere Europese landen (Van den Berg et al. 2023b). Redenen voor jongeren en jongvolwassenen om op latere leeftijd het ouderlijk huis te verlaten, zijn veelal culturele normen en hoge woonkosten; al dan niet in combinatie met weinig financiële draagkracht (Van den Berg et al. 2023b). Van de jongeren en jongvolwassenen tussen 16 en 34 jaar wilde 56% enkele jaren geleden al graag naar een koopwoning verhuizen, maar ongeveer een kwart van hen gaf aan dat dit waarschijnlijk of zeker niet haalbaar zou zijn (SER Jongerenplatform 2019). In ons land lijken met name de hoge woonkosten, een gebrek aan woonruimte en een onvoldoende of onzekere financiële positie belangrijke redenen te zijn om bij ouders thuis te blijven wonen (Van den Berg et al. 2023b). In de afgelopen vijf jaar is de situatie voor jongeren om uit huis te gaan alleen maar verder verslechterd, doordat woonkosten zijn toegenomen (CBS 2022d), schulden – vooral studieschulden door de invoering van het leenstelsel – zijn gestegen, financiële middelen van jongvolwassenen zijn gedaald (CBS 2022e), en het aanbod van woningen is afgenomen (CBS 2025). Uit onderzoek van het SCP komt wonen naar voren als een van de meest genoemde maatschappelijke problemen, waarbij met name jongvolwassenen aangaven zich zorgen te maken over de woningnood of het woningtekort, over de hoge huizenprijzen en de hoge huren (zie figuur 4.3).

Figuur 4.3 Wonen/woningmarkt genoemd als probleem naar leeftijdsgroep, bevolking van 18-plus, juli 2021-februari 2025 (in procenten)[a]

Bron: NIB juli 2021-februari 2025

[a] Weergegeven is het aandeel respondenten dat wonen of woningmarkt noemt als de grootste problemen van Nederland, rekening houdend met het totaal aantal problemen dat genoemd wordt door de respondenten. Op deze manier laten we elke respondent even zwaar meetellen (het gewicht van een onderwerp is per respondent omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen), waardoor het gegeven dat sommige groepen meer problemen noemen dan andere groepen teniet wordt gedaan.

Wonen werd ook voor 2020 al vaker als maatschappelijk probleem genoemd (Dekker en Den Ridder 2020), maar sindsdien wordt het steeds meer als een groot probleem ervaren.

Later een eigen gezin stichten

De latere leeftijd waarop jongeren zelfstandige woonruimte en een vaste arbeidsrelatie krijgen, hangt samen met de leeftijd waarop zij een relatie beginnen en een gezin gaan vormen (CBS 2019). Voor vrouwen ligt deze leeftijd gemiddeld vroeger dan bij mannen, maar in de afgelopen vijftien jaar is voor beiden het moment van relatie- en gezinsvorming opgeschoven. Dat is met name zichtbaar bij jongeren tussen de 20 en 26 jaar. Het aandeel van deze jonge twintigers dat gehuwd of ongehuwd samenwoont, lag begin 2018 rond de zeven procentpunten lager dan in 2008. Twintigers blijken ook de stap naar het huwelijk later te zetten. Jonge twintigers zijn nauwelijks genegen te trouwen, maar ook van de 29-jarigen was in 2018 slechts iets meer dan een kwart getrouwd, terwijl dit aandeel in 2008 nog iets boven de 30% lag. De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen en mannen voor het eerst trouwen is tussen 2008 en 2018 met ruim een jaar gestegen, van 30 naar 31,5 jaar voor vrouwen en van 32,8 naar 33,9 jaar voor mannen (CBS 2019).

Twintigers beginnen ook later aan kinderen. Met name bij jonge vrouwen is dat zichtbaar. Waar in 2008 nog bijna een op de vijf 25-jarige vrouwen een of meer kinderen had, was dat in 2018 nog maar bij minder dan een op de zeven het geval. Ook de leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen, is tussen 2008 en 2018 gestegen met een half procentpunt tot 29,9 jaar. Mannen zijn gemiddeld nog iets ouder dan vrouwen wanneer zij voor het eerst vader worden, maar dezelfde trend als bij vrouwen doet zich ook bij hen voor. Hoewel jongvolwassenen het stichten van een gezin wat lijken uit te stellen, zijn niettemin vrijwel alle ondervraagden van mening dat dit voor hen in de toekomst te realiseren is (SER Jongerenplatform 2025).

4.3 Factoren van invloed op de toekomstverwachtingen van jongeren

Waar het de verwachtingen van hun toekomst betreft, zijn er geen grote verschillen tussen jongeren op grond van hun (economische) welvaart of het milieu waarin zij opgroeien. Zij laten zich door andere factoren leiden als het om hun toekomstverwachtingen gaat. Met name fysieke kenmerken, zoals de eigen gezondheid, maar deels ook hun uiterlijk, hangen samen met hoe zij naar hun eigen toekomst kijken. Jongeren met een slechte gezondheid hebben minder positieve verwachtingen van wat de toekomst hen zal brengen dan jongeren met een goede gezondheid. Jongeren die tevreden zijn over hun uiterlijk zien hun toekomst met meer vertrouwen tegemoet dan jongeren die minder tevreden over hun uiterlijk zijn. Daarnaast hangen de toekomstverwachtingen ook samen met het zelfvertrouwen en het geloof in eigen kunnen van jongeren. Naarmate jongeren aangeven meer vertrouwen in zichzelf te hebben, oordelen zij ook positiever over hun eigen toekomst.

Naast persoonlijk kapitaal van jongeren speelt ook het sociaal kapitaal van jongeren een rol in hoe zij naar hun eigen toekomst kijken. Jongeren die opgroeien in een ondersteunend gezin, met vrienden van wie zij steun krijgen, en met een groter vertrouwen in de medemens, hebben over het algemeen ook meer positieve verwachtingen van hun toekomst.

Tabel 4.2 **Algemene verwachting van de eigen toekomst van 16-18-jarigen naar het economisch, cultureel, sociaal en persoonskapitaal van jongeren, 2022 (in ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)**

		algemene verwachting eigen toekomst[a]		
		coëfficiënt[b]	(standaard-afwijking)	sign.
economisch kapitaal				
besteedbaar inkomen huishouden	1-20e percentiel	ref.	ref.	
	21-40e percentiel	-0,09	(0,14)	
	41-60e percentiel	-0,03	(0,12)	
	61-80e percentiel	-0,18	(0,11)	
	81-100e percentiel	-0,06	(0,11)	
(verwacht te bereiken) opleiding	niet of niet meer in onderwijs	ref.	ref.	
	praktijkonderwijs of mbo-1	0,18	(0,20)	
	vmbo of mbo-niveau 2-4	0,19	(0,16)	
	havo of hbo	0,17	(0,16)	
	vwo of wo	0,21	(0,16)	
aantal computers, laptops of tablets thuis		-0,01	(0,04)	
aantal badkamers thuis		-0,01	(0,06)	
cultureel kapitaal				
deelname aan culturele activiteiten tijdens vakantie		0,02	(0,02)	
ontplooiing van culturele en creatieve activiteiten		-0,03	(0,02)	
aantal boeken thuis		-0,02	(0,02)	
sociaal kapitaal				
sociaal netwerk gezin		0,26	(0,05)	***
sociaal netwerk vrienden		0,08	(0,04)	*
sociaal netwerk school		0,03	(0,04)	
algemeen sociaal vertrouwen		0,18	(0,05)	***
persoonskapitaal				
gezondheid		0,14	(0,04)	***
negatief (psychisch) zelfbeeld		-0,02	(0,04)	
veerkracht		0,10	(0,05)	
zelfdiscipline		0,05	(0,03)	
doorzettingsvermogen		-0,00	(0,05)	
jezelf ertoe zetten ergens aan te beginnen		0,02	(0,04)	
zelfvertrouwen		0,24	(0,06)	***
voor eigen mening durven opkomen		-0,00	(0,05)	
geloof in eigen kunnen		0,21	(0,06)	***
tevreden met eigen uiterlijk		0,16	(0,06)	**
ontevreden met eigen uiterlijk		-0,06	(0,05)	

Kenmerken met een asterisk hebben een significant effect: * ($p < 0,05$), ** ($p < 0,01$), *** ($p < 0,001$).

Bron: SCP, Peiling Jongeren, 2022

[a] Algemene verwachting ten aanzien van de toekomst is in kaart gebracht aan de hand van drie items ('Ik verwacht dat ik later gelukkig zal zijn', 'Ik denk dat ik later een goed leven zal hebben' en 'Ik denk dat ik in goede gezondheid oud zal worden') op een 5-punts Likertschaal. Jongeren met een gemiddelde score van 1 tot en met 2,5 zijn geclassificeerd als '(redelijk) negatief', een score hoger dan 2,5 en lager dan 3,5 als 'noch negatief, noch positief', en met een score van 3,5 tot en met 5 als '(redelijk) positief'.

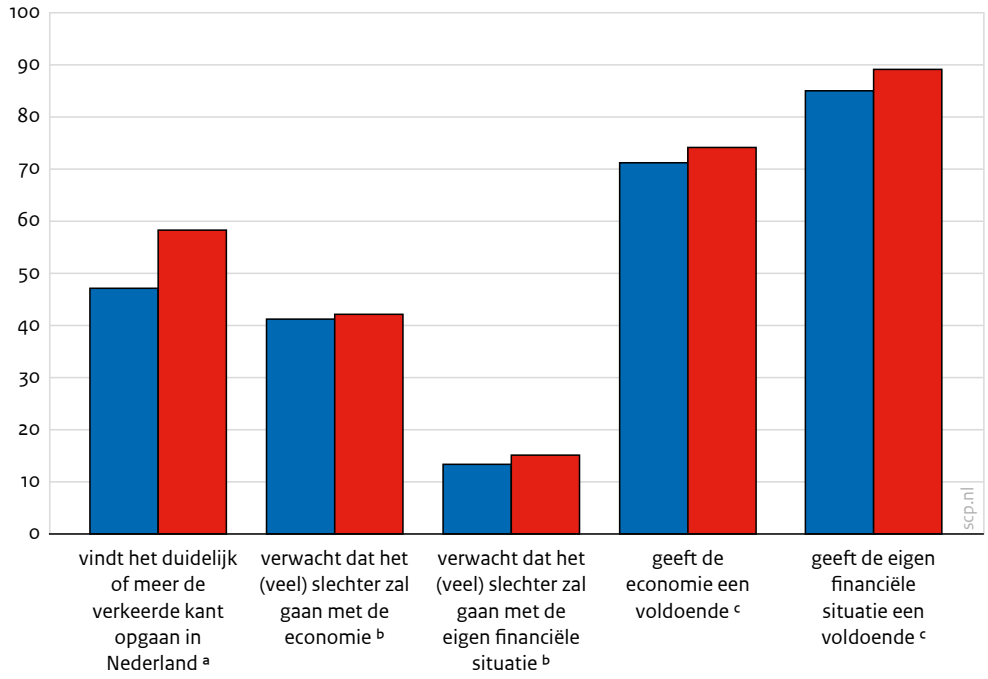
[b] De coëfficiënten zijn gecorrigeerd voor verschillen naar geslacht, leeftijd, stedelijkheid, landsdeel en migratieachtergrond.

4.4 Zorgen over de toekomstige samenleving

Negatiever over toekomstige samenleving dan over eigen toekomst

Het overwegend positieve beeld dat jongeren hebben van hun eigen toekomst wijkt duidelijk af van het vertrouwen dat zij hebben in de toekomst van ons land als geheel. Slechts een relatief klein deel van de 16-18-jarigen is van mening dat de meeste mensen in Nederland het in de toekomst beter zullen hebben dan nu, en dat de bevolking van ons land in de toekomst gelukkiger zal zijn. Ook jongvolwassenen zien hun eigen toekomst over het algemeen met vertrouwen tegemoet, maar zijn negatiever gestemd over de toekomst van Nederland. Van de 18-23-jarigen meent 38% dat het de verkeerde kant op gaat met ons land. Daarentegen zijn zij wel positiever gestemd zijn over de toekomst van ons land dan volwassenen van 24-plus (zie figuur 4.4).

Figuur 4.4 Stemming over het land, verwachtingen van de economie en de eigen financiële situatie van 18-23-jarigen, afgezet tegen personen van 24-plus, maart 2023-februari 2025 (in procenten)

Bron: NIB maart 2023-februari 2025

[a] Vermeld is het aandeel dat aangeeft dat het (duidelijk of iets meer) de verkeerde kant opgaat, als antwoord op de vraag 'Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant opgaat in Nederland?' op een schaal die loopt van 1 (duidelijk de verkeerde kant op) tot 5 (duidelijk de goede kant op). De antwoordopties 'ik weet het niet' en 'geen antwoord' zijn bij deze vraag geldige antwoordcategorieën. De percentages 'duidelijk (of meer) de verkeerde kant op', 'evenveel de goede als de verkeerde kant op' en 'duidelijk (of meer) de goede kant op' tellen met 'ik weet het niet' en 'geen antwoord' op tot 100%.

[b] Vermeld is het aandeel dat aangeeft te verwachten dat het slechter of veel slechter gaat met de Nederlandse economie/eigen financiële situatie in de komende twaalf maanden (ten opzichte van het aandeel dat verwacht dat het veel beter, beter of hetzelfde wordt). De antwoordopties 'ik weet het niet' en 'geen antwoord' zijn hier buiten beschouwing gelaten.

[c] Vermeld zijn percentages van de scores 6-10 op een schaal van 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden) als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven hoe tevreden u bent met de Nederlandse economie/de financiële situatie van uw huishouden?'. De antwoordoptie 'geen antwoord' is hier buiten beschouwing gelaten.

Dat jongeren minder optimistisch zijn over toekomstige ontwikkelingen in ons land, kwam ook in veel van de interviews terug. Tegelijkertijd is echter niet iedereen somber over de toekomstige samenleving. Sommige jongeren denken dat het allemaal wel goed zal komen. Bij enkelen is er een geloof in technologische vooruitgang: de overtuiging dat we in de (nabije) toekomst in staat zullen zijn om oplossingen te vinden voor de problemen die zich voordoen. De meeste jongeren die we spraken, gaven niettemin aan dat ze zorgen hebben als het gaat om maatschappelijke ontwikkelingen, zoals hoe we met elkaar samenleven (zie hoofdstuk 3), maar ook over het klimaat, discriminatie en gelijke kansen voor iedereen.

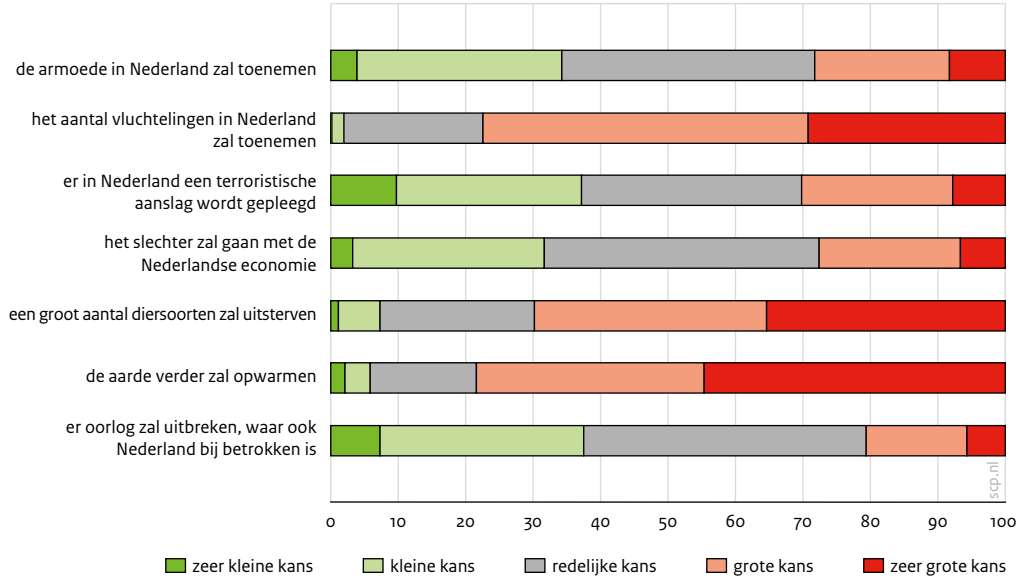
Klimaat(verandering) als maatschappelijk vraagstuk

Een van de bedreigingen in de toekomst die jongeren zien, betreft het klimaat. Velen maken zich zorgen om de invloed van klimaatverandering op de leefbaarheid van de aarde en de kwaliteit van de natuur. Een aantal jongeren die we spraken, ziet het zeer somber in. Deze jongeren vinden het belangrijk om een leefbare wereld achter te laten, en hebben het gevoel dat de generaties boven hen hun generatie met problemen opzadelen en zelf te weinig verantwoordelijkheid nemen om klimaatveranderingen en aantasting van de aarde tegen te gaan. Dat zorgt bij een deel van hen voor frustratie, woede, onrust en onzekerheid, zoals ook Eline in een van de interviews aangaf:

> *Maar ik heb ook gewoon door hoe het milieu is nu, is er een grotere kans dat heel veel dingen er niet meer zijn. Of dat misschien, dat ik niet eens meer de kans krijg om kinderen te krijgen überhaupt. En daar zit ik dan ook wel mee want andere, de generaties voor mij hebben het verpest en die zijn al dood dus die hoeven zich helemaal geen zorgen te maken. Alle mensen die ook veroorzaken nu, zijn oud. Dus als het echt gaat gebeuren zijn zij dood, hebben zij hun leven geleefd. Maar dan begint mijn leven, mine adult life net. (16 jaar)*

In de PPJ zijn jongeren eveneens gevraagd naar de waarschijnlijkheid dat zich bepaalde maatschappelijke problemen zullen voordoen in de komende tien jaar. Daarin komt naar voren dat het klimaat naar hun verwachting een van de vraagstukken is waarop zich veranderingen zullen voltrekken. Zij achten het waarschijnlijk of zeer waarschijnlijk dat de aarde verder zal opwarmen en er een groot aantal diersoorten zal uitsterven (zie figuur 4.5). Meisjes zijn meer dan jongens van mening dat dergelijke schadelijke gevolgen voor het klimaat zullen optreden (85% tegenover 79%). Naarmate jongeren ouder zijn en een meer theoretische opleiding volgen, achten zij de kans op ongunstige klimaatgevolgen ook groter. Van de 16-jarigen is 77% van mening dat hierop een grote of zeer grote kans bestaat, tegenover 81% van de 17-jarige en 87% van de 18-jarige jongeren. Jongeren die een opleiding in het praktijkonderwijs of op mbo-niveau 1 (61%) volgen, dan wel op het vmbo, de mavo of een opleiding op mbo-niveau 2-4 (73%), achten de kans op klimaatschade minder groot dan jongeren die een havo-/vwo-/hbo-/wo-opleiding volgen (88%). Jongeren in de noordelijke provincies zijn juist relatief vaker van mening dan jongeren in de rest van het land dat er een (zeer) grote kans op schadelijke gevolgen voor het klimaat bestaat.

Figuur 4.5 Kans op de ontwikkeling van maatschappelijke vraagstukken in de komende tien jaar volgens jongeren, 16-18 jaar, 2022 (in procenten)

Bron: SCP, PPJ, 2022

Dat het klimaat een zorg is voor jongeren wordt ook door het SER Jongerenplatform (2025) benoemd. Tegelijkertijd zijn er echter aanwijzingen uit recent surveyonderzoek dat het belang dat jongeren hechten aan het tegengaan van klimaatverandering aan het afnemen is.

Zorgen over economische ontwikkelingen

Uit de PPJ komt naar voren dat ongeveer een derde van de jongeren verwacht dat er in Nederland in de komende tien jaar economische problemen zullen zijn (zie figuur 4.5). In vergelijking met andere maatschappelijke vraagstukken, zoals klimaatverandering, wordt de kans daarop als beduidend kleiner ingeschat. Het aandeel jongeren dat economische verslechtering verwacht is wel wat groter naarmate jongeren ouder zijn. Van de 16-jarigen verwacht 29% dat er een grote of zeer grote kans is dat het economisch minder goed zal gaan in ons land en dat de armoede zal toenemen, terwijl dit voor 35% van de 17-jarigen geldt en voor 40% van de 18-jarige jongeren. Jongeren verschillen echter niet wat betreft hun welvaart – gemeten aan de hand van het huishoudensinkomen – of de stedelijkheid van hun woonplaats, maar wel naar regio. Jongeren uit de noordelijke provincies denken aanmerkelijk negatiever over de economische ontwikkelingen in de komende tien jaar. Van hen denkt 47% dat er een grote of zeer grote kans is op economische verslechtering, tegenover 32% van de jongeren uit de zuidelijke, 34% uit de westelijke en 33% uit de oostelijke provincies van ons land.

Een studie onder jongeren van 16-34 jaar van het SER Jongerenplatform (2025) laat een ander beeld zien. Na zorgen over het klimaat geven jongeren aan juist over financiën en armoede bezorgd te zijn. Mogelijk wordt dit verschil veroorzaakt doordat oudere jongeren zich relatief meer zorgen maken over financiën, bijvoorbeeld omdat zij de stap naar economische zelfstandigheid hebben gemaakt. Of doordat late adolescenten nog bij hun ouders wonen en daardoor relatief minder zicht hebben op de financiële lasten die huishoudens moeten dragen[10].

[10] Daarnaast is het uiteraard ook mogelijk dat het moment van dataverzameling (voorjaar 2020 voor de Periodieke Peiling Jongeren tegenover najaar 2021 voor de survey in opdracht van het SER Jongerenplatform) of de andere vraagstelling (de verwachte kans op een ontwikkeling versus in hoeverre men zich zorgen maakt) het verschil verklaart.

In de gesprekken met jongeren over maatschappelijke vraagstukken kwam bij sommigen armoede, en met name de kloof tussen arm en rijk, eveneens naar voren. Hun indruk is dat de toegang tot voorzieningen voor minder welvarende mensen in Nederland steeds lastiger wordt vanwege (mogelijke) bezuinigingen en dat de meer welvarende burgers veel meer kansen krijgen. Een van hen noemt hierbij de woningmarkt als voorbeeld:

> *Nou, dat de armen zeg maar buitengesloten worden, daar ben ik dan wel bang voor dat dat gebeurt. Dus dat het zo is van de rijken krijgen voorrang en dat ze zich af kunnen kopen zeg maar. Ja, dat bijvoorbeeld armen geen huis meer kunnen krijgen, dat gebeurt nu al. Op sociale huurwoningen ben je vijf jaar aan het wachten hier in [naam stad] op een huis. Nou, dan wil ik niet eens weten hoelang het in de steden is. (Petra, 18 jaar)*

De tanende welvaart en de niet voor iedereen even toegankelijke voorzieningen doen enkele jongeren ook expliciet vrezen voor de continuïteit van de gezondheidszorg in Nederland. Ze hebben gezien dat de kwaliteit van de zorg door de coronacrisis achteruit is gegaan. Het personeelstekort en de wachtlijsten maken dat deze jongeren er niet gerust op zijn dat er ook voor hen straks goede zorg beschikbaar is, als ze dat nodig hebben.

Racisme en discriminatie zijn nog volop aanwezig

Een andere veelvuldig genoemde zorg in de gesprekken die we met jongeren voerden, is racisme en discriminatie. Velen van hen zijn van mening dat discriminatie voorkomt in Nederland en ook veel impact heeft, en weer andere maatschappelijke problemen veroorzaakt. Discriminatie koppelen de jongeren in eerste instantie vooral aan racisme: ongelijke behandeling van mensen van kleur, van mensen met een migratieachtergrond of van LHBTIQ+-mensen. Een enkeling voegt daar discriminatie op basis van opleidingsniveau, sociaal-economische status of sekse aan toe.

Bijna alle jongeren met een migratieachtergrond met wie we spraken, zeggen zelf ervaringen met discriminatie te hebben. Ze vertellen over momenten, waarop ze voelden dat zij gediscrimineerd werden vanwege hun huidskleur of etnische achtergrond. Zo vertelt Bram, 17 jaar, over zijn ervaringen in het dorp in Limburg waar hij woont:

> *Ik ben natuurlijk getint, dat komt omdat mijn vader buitenlands is. En soms merk ik daar weleens van als ik, ik ben weleens vaak bijvoorbeeld bij een supermarkt hier en dan is er altijd één vrouw, die zegt helemaal niks. En tegen de mensen die voor me zijn en na me zijn, is het altijd oh, en goedemorgen en dan doet ze scannen en een bonnetje, ah fijne dag nog en tegen mij zegt ze nooit iets. En kijkt ze me echt zo aan van waarom, wat doe je hier.*

Naast eigen ervaringen vertelden veel jongeren, met of zonder migratieachtergrond, ons dat ze discriminatie om zich heen zien. Naast discriminatie op basis van etniciteit noemen de jongeren in dit onderzoek ook discriminatie op basis van gender of seksuele voorkeur. LHBTIQ+-jongeren komen met verhalen over momenten dat zij zich gediscrimineerd hebben gevoeld, het gevoel dat anderen vooroordelen over hen hadden en hen niet accepteerden. Wanneer er in de interviews gesproken wordt over de discriminatie van LHBTIQ+'ers, wordt regelmatig de botsing met geloof genoemd. Dat maakt het lastig, zeker voor degenen die zijn opgegroeid in een streng religieuze gemeenschap, om uit de kast te komen. Deels omdat het botst met de waarden die zij zelf vanuit hun geloof hebben meegekregen, maar voor een deel ook omdat zij daardoor ingaan tegen de religieuze waarden van hun ouders, en een afwijzing vanuit de gemeenschap niet alleen op hen, maar ook op hun ouders en andere naasten afstraalt.

Dat er rond gender en seksuele voorkeur spanning wordt ervaren, niet alleen met ouders of de buurt, maar ook met leeftijdgenoten, komt duidelijk uit de interviews naar voren. Hoewel de meeste jongeren die we spraken zich uitspreken tegen discriminatie van LHBTIQ+'ers, geven tegelijkertijd enkele andere jongeren aan weinig begrip te hebben voor of afwijzend te staan tegenover de LHBTIQ+-community. Zo zeggen een paar jongeren niet te snappen dat mensen labels als panseksueel of aseksueel hebben. Een van hen, Wes, een jongere van 16 jaar hekelt het in zijn ogen soms overdreven gedrag van LHBTIQ+'ers:

> *Ja, ik vind dat iedereen lekker zijn ding mag doen, maar ik [hou] er niet van, van dat hele overdreven gedoe met de LHBT-community, met dat geschreeuw en met dat strijden voor je vlag en zo.*

Zijn reactie laat ook zien dat, hoewel jongeren het belang van authenticiteit breed onderschrijven, dat niet betekent dat de ander in zijn eigenheid ook steeds geaccepteerd wordt. In de gesprekken die we met jongeren voerden, ging het regelmatig ook om het zich onderscheiden van anderen en het hebben van een eigen identiteit. In dat kader vinden sommige jongeren het vervelend dat er naar hun gevoel vaak in hokjes wordt gedacht en dat zij en anderen allerlei labels opgeplakt krijgen. Het maakt dat ze het gevoel hebben dat iemand soms louter wordt gezien als de diagnose die degene kreeg: bijvoorbeeld een ADHD'er of een autist. Ook storen sommigen zich aan normen over hoe je je als jongen of meisje hoort te kleden en dat daar opmerkingen over worden gemaakt door anderen. Met name de LHBTIQ+-jongeren die we spraken, beklagen zich over deze dominante manier van denken. Dit raakt volgens hen ook aan het thema sociale veiligheid, waarvoor zij acceptatie en afwezigheid van vooroordelen als belangrijke voorwaarden zien (zie ook hoofdstuk 3).

Niet iedereen krijgt dezelfde kansen

Naast discriminatie op basis van herkomst of seksualiteit en gender komt in verschillende gesprekken naar voren dat jongeren het onrechtvaardig vinden dat mensen met verschillende opleidingsniveaus ook verschillend gewaardeerd worden, financieel dan wel sociaal. Zo vertelt een 19-jarige jongeman die net klaar is met zijn mbo-opleiding, dat hij het oneerlijk vindt dat als je naar de havo gaat je eerder een goede baan krijgt dan wanneer je vmbo hebt gedaan. Een andere jongere, Kaied, bezig met mbo-niveau 3, wijst op de onrechtvaardigheid van ongelijke beloning naar opleidingsniveau. Ongelijke behandeling naar opleidingsniveau zien een paar jongeren daarnaast ook terug in de positie van mbo-studenten die vaak niet welkom zijn bij studentenverenigingen, of worden geweerd in bepaalde cafés.

Jongeren verbinden discriminatie ook met kansenongelijkheid voor specifieke groepen in de samenleving. In de meeste gevallen leggen ze een link tussen kansenongelijkheid en onderwijs, maar vaak ook met kansenongelijkheid op de arbeidsmarkt, en soms ook met de woningmarkt. Bijna alle jongeren die we spraken, zijn van mening dat niet iedereen in Nederland dezelfde kansen krijgt, maar ze verschillen onderling in hoe groot ze de kwestie vinden. Een enkeling relativeert de kansenongelijkheid door te zeggen dat het elders erger is en dat het in Nederland altijd nog erger kan.

Volgens de jongeren zijn vooral migratieachtergrond en sociaal-economische positie van invloed op kansen in het onderwijs. Migratieachtergrond en een lage sociaal-economische positie gaan daarbij volgens hen in veel gevallen hand in hand. Een aantal jongeren zegt zelf te maken hebben gehad met ongelijke kansen in het onderwijs. Hierbij wordt de overgang naar het voortgezet onderwijs genoemd of het feit dat zij bij hun vervolgopleiding niet dezelfde mogelijkheden kregen als anderen. Dat zit volgens hen voor een deel in verwachtingen of oordelen van docenten, maar ook in het feit dat doorstuderen veel geld kost. Bij sommige jongeren wordt de studie door de ouders betaald, terwijl andere jongeren hun opleiding voor een groot deel zelf moeten betalen. Dat is niet voor iedereen haalbaar, maar kan volgens jongeren ook ontmoedigend werken om aan een opleiding te beginnen wanneer je niet zeker weet of je deze ook zult afronden.

Wat betreft ongelijke kansen op de arbeidsmarkt zegt een aantal jongeren verhalen te kennen van sollicitatieprocessen waar ongelijke behandeling plaatsvond. Het zijn de verhalen van hun vrienden en van andere jongeren met een migratieachtergrond die moeite hadden met solliciteren en afgewezen werden op hun naam of huidskleur. Enkelen geven aan dat het voor jongeren met een migratieachtergrond ook vaak lastig is om een goede stageplek te vinden. Zo vertelt Hassan, een jongere van 19 jaar met zelf ook een migratieachtergrond:

> *Ik was een stage aan het zoeken, alleen mijn medestudent heeft een gewoon Turkse achternaam, of Marokkaans. Die persoon heeft een stage gebeld, gewoon om stage te gaan lopen, dat gaat heel vaak, die werd, die mevrouw zei van ja, wij kunnen jou niet aannemen, die plek is vol. Terwijl je ziet dat er echt nog twee plekken zijn.*

Andere jongeren geven aan dat vrouwen minder kansen krijgen op de arbeidsmarkt dan mannen. Er zijn nog steeds verschillende verwachtingen over mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt. Rianne, een jonge vrouw van 18 jaar, wijt dit aan het feit dat er nog vaak sprake is van een traditionele taakverdeling tussen man en vrouw in het gezin, waarbij vrouwen vaker de zorg voor de kinderen op zich nemen en niet of in deeltijd werken. Door enkele jongeren wordt daarnaast ook gesteld dat mensen met een beperking minder kansen krijgen op de arbeidsmarkt. Naar migratieachtergrond, gender, seksuele geaardheid en fysieke beperking is er in de ogen van de meeste jongeren nog niet sprake van een inclusieve arbeidsmarkt.

4.5 Beschouwing

Opleiding is van belang voor de kansen in het leven

Gevraagd naar hun toekomst, beginnen veel jongeren direct over concrete zaken als opleiding en wat voor werk ze willen gaan doen. Opvallend in de verhalen van de jongeren is het belang dat aan school en aan een opleiding wordt toegekend. Niet dat alle jongeren met wie we spraken met plezier naar school gingen of tevreden over hun opleiding zijn. Voor menigeen geldt dat wel, maar zeker niet voor iedereen. Echter, ook de jongeren die voortijdig met hun opleiding zijn gestopt of nog geen startkwalificatie hebben behaald, tonen zich doordrongen van het feit dat zij zonder een afgeronde opleiding minder kansen hebben. In gesprekken met jongeren waarin de kansenongelijkheid in de samenleving aan bod kwam, wezen verscheidene jongeren op het belang dat in de samenleving wordt gehecht aan het behalen van een – in hun woorden – 'zo hoog mogelijke opleiding'. Hoewel zij hiertegen ageren, zijn zij zich tegelijkertijd bewust van de waarde die in de huidige samenleving aan opleiding wordt gehecht. In de gesprekken met hen komt naar voren dat dat het lastig maakt de niet te voelen om zich zo goed mogelijk voor te bereiden op vervolgonderwijs of een baan.

Werk is belangrijk, maar nog niet iedereen heeft een concreet beeld daarbij

In de interviews die we met jongeren hielden, wordt werk ook standaard door jongeren genoemd als het om hun toekomstbeeld gaat. De meesten koppelen dit aan de opleiding die ze volgen of graag zouden willen volgen. Voor een deel van de jongeren sluit de opleiding heel direct aan bij het werkveld of de baan die zij ambiëren. Voor een ander deel, met name waar het gaat om jongeren in het voortgezet onderwijs, is deze koppeling eerder indirect. Velen hebben nog geen concreet beeld van het werk dat ze willen gaan doen, of alleen een globaal idee van de richting waarin zij later werkzaam zouden willen zijn. Voor hen lijkt de reden om bijvoorbeeld een havo- of vwo-opleiding te volgen vooral te zijn dat ze daarmee nog volop ruimte hebben om een keuze voor een studie te maken. Of om naar het type vervolgonderwijs te kunnen doorstromen dat hen volop kansen biedt op een goede baan.

Optimistisch beeld van de eigen toekomst

Het beeld van de eigen toekomst lijkt in de meeste gevallen gericht op de directe leefwereld van de jongeren. In de interviews spraken vrijwel alle jongeren over hun opleiding, het werk dat ze zouden willen doen, het stichten van een gezin en over hun familie en vrienden. Waar zij zichzelf in de toekomst zagen staan, had vrijwel steeds betrekking op de periode van de komende vijf tot tien jaar, en voor sommigen zelfs op de komende jaren. Jongeren geven blijk van een optimistisch beeld waar het om hun eigen toekomst gaat. Dat geldt niet alleen voor de huidige generatie jongeren, en ook niet specifiek voor jongeren in Nederland; het is een bevinding die over de afgelopen decennia ook in andere landen naar voren komt (Franceschelli en Keating 2018). Er zijn verschillende verklaringen gegeven voor de optimistische houding van jongeren. Een mogelijke verklaring vanuit de psychologie en sociale psychologie is dat jongeren opgroeien in een relatief beschermde omgeving binnen de opleiding die ze volgen, waardoor ze minder geconfronteerd worden met – en zich daardoor minder bewust zijn van – de beperkingen waarmee zij als volwassene te maken hebben als het gaat om het vinden van een baan (Rudd en Evans 1998). Beck (1992) plaatst de positie van jongeren in de bredere context van sociale verandering. Risico's worden in de huidige maatschappij, aldus Beck, niet langer gezien als bepaald door krachten van buitenaf, maar veeleer als het gevolg van menselijk handelen en nalaten. Daarmee wordt, vanuit de meritocratische gedachte, de culturele norm dat iedereen verantwoordelijk is voor zijn eigen succes en falen (Sandel 2020).

Positieve verwachtingen ongeacht achtergrond

Dat jongeren optimistisch gestemd zijn over hun eigen toekomst geldt niet alleen voor de jongeren uit de beter gesitueerde gezinnen, maar ook voor jongeren die in hun jeugd veel problemen hebben ervaren (vgl. Rudd en Evans 1998). Het meritocratisch ideaal heeft voor een deel van de jongeren die in problematische gezinnen zijn opgegroeid de belofte in zich dat zij hun eigen leven ter hand kunnen nemen, en niet langer afhankelijk zijn van de omgeving waarin zij zijn opgegroeid (Arnett 2004). Franceschelli en Keating (2018) geven aan dat dit optimisme positieve effecten heeft doordat het een impuls biedt om vooruit te komen. Het optimisme van veel jongeren uit minder geprivilegieerde gezinnen gaat gepaard met de bereidheid om hard te werken (Keating en Melis 2022). Tegelijkertijd zal zeker niet voor iedereen gelden dat zij ook daadwerkelijk weten te realiseren wat hen als toekomstbeeld voor ogen staat. Uit de interviews blijkt ook wel dat ze het besef hebben dat ze niet alles in eigen hand hebben. Hoewel de meeste jongeren hun baankansen vrij gunstig inschatten, maken veel jongeren zich wel zorgen of ze straks nog aan een woning kunnen komen. Ook in de interviews hoorden we terug dat ontwikkelingen op de woningmarkt, maar ook een naar verwachting afnemende welvaart en een onzeker wereldtoneel, de toekomst voor jongeren onzeker maakt.

Onzekerheid over maatschappelijke ontwikkelingen

Waar de meeste jongeren in Nederland positief gestemd zijn over hun eigen toekomst, zijn zij minder optimistisch over de toekomst van het land als geheel. Zij maken zich voor een deel zorgen over klimaatverandering en de gevolgen daarvan voor hun (nabije) toekomst en die van Nederland, maar ook over discriminatie en racisme, en de kansenongelijkheid die zij in de samenleving zien. Jongeren schatten in dat de in hun ogen gewenste maatschappelijke veranderingen in veel gevallen niet of slechts deels haalbaar zijn. Dat zagen we ook terug in de interviews. Hoewel sommige jongeren denken dat het allemaal wel goed zal komen, menen anderen dat de problemen niet eenvoudig op te lossen zijn. Ondanks deze zorgen over kwesties waarmee de samenleving kampt, zijn jongeren over het algemeen wel iets positiever gestemd dan de generaties boven hen. Dat jongeren optimistischer zijn over toekomstige maatschappelijke veranderingen dan ouderen is eveneens een bevinding die uit internationaal vergelijkende studies naar voren komt (Newall en Jackson 2018). Dat biedt tegelijkertijd een basis om jongeren bereid te vinden een bijdrage te leveren aan het tot stand brengen van veranderingen in de samenleving.

Literatuur

Akkermans, M., E. Derksen, M. Kennis, R. Kloosterman en E. Moons (2024). *Veiligheidsmonitor 2023.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Arnett, J. (2004). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties.* Oxford: Oxford University Press.

Arslan, I., M. Distelbrink en D. Yassine (2024). *Mentale gezondheid van jongeren en studenten in Nederland: Een overzicht van trends en verklarende factoren.* Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity.* Londen: Sage.

Beer, P. de (2016). Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving? In: Paul de Beer en Maisha van Pinxteren (red.), *Meritocratie: Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* (p. 9-23). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Beer, P. de en M. van Pinxteren (red.) (2016). *Meritocratie: Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Amsterdam: Amsterdam University Press.

Berg, G. van den, A. Donker, N. van Hummel, T. Tuenter, S. Branje, C. Finkenauer en T. Polderman (2023a). *Mentaal welbevinden van de jeugd: lessen uit de coronacrisis. Een nieuw overzicht van de onderzoeksliteratuur.* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Berg, L. van den, K. van Houdt en R. van Gaalen (2023b). *De groeiende groep jongvolwassen thuiswonenden: Kenmerken van blijvers en terugkeerders tussen 2011 en 2021.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 27 januari 2025 via www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2023/de-groeiende-groep-jongvolwassen-thuiswonenden.

Berryman, C., C.J. Ferguson en C. Negy (2018). Social media use and mental health among young adults. In: *Psychiatric Quarterly,* jg. 89, nr. 2, p. 307-314.

Boer, M., S. van Dorsselaer, M. de Looze, S. de Roos, H. Brons, R. van den Eijnden, K. Monshouwer, W. Huijink, T. ter Bogt, W. Vollebergh en G. Stevens (2022). *HBSC 2021: Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland.* Utrecht: Universiteit Utrecht.

Boin, A., R. Linck, M. van Duin, J. Hendriks, L. van der Varst en E. Berger (2020). *Versterken van veerkracht: Naar een gezamenlijke aanpak van ongekende crises.* Arnhem: Nederlands Instituut Publieke Veiligheid.

Braun, V., en V. Clarke (2006). Using thematic analysis in psychology. In: *Qualitative Research in Psychology,* jg. 3, nr. 2, p. 77-101 (doi.org/10.1191/1478088706qp063oa).

CBS (2019). *Mijlpalen twintigers schuiven op.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 20 maart 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/20/mijlpalen-twintigers-schuiven-op.

CBS (2021a). *Ervaren impact corona op mentale gezondheid en leefstijl.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 20 maart 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2021/ervaren-impact-corona-op-mentale-gezondheid-en-leefstijl/3-mentale-gezondheid-en-corona

CBS (2021b). *Leeftijd bij uit huis gaan in 2020 licht gedaald.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 20 maart 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/49/leeftijd-bij-uit-huis-gaan-in-2020-licht-gedaald/leeftijd-uit-huis-gaan.

CBS (2022a). *Landelijke jeugdmonitor 2022.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2022b). *Mentale gezondheid jongeren afgenomen.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 20 maart 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/22/mentale-gezondheid-jongeren-afgenomen.

CBS (2022c). *Vooral jongeren emotioneel eenzaam in 2021.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 2 mei 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/39/vooral-jongeren-emotioneel-eenzaam-in-2021.

CBS (2022d). *Huren gemiddeld met 3 procent gestegen.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 7 augustus 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/35/huren-gemiddeld-met-3-procent-gestegen.

CBS (2022e). *Steeds minder gereguleerde huurwoningen beschikbaar.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 7 augustus 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/42/steeds-minder-gereguleerde-huurwoningen-beschikbaar.

CBS (2022f). *Geluk en tevredenheid.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 7 augustus 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/16/geluksgevoel-bij-jongvolwassenen-afgenomen/geluk-en-tevredenheid.
CBS (2023). *Landelijke jeugdmonitor 2023.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
CBS (2024a). *Landelijke jeugdmonitor 2024.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
CBS (2024b). *Jongeren die graag het huis uit willen lukt dat minder vaak.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 27 januari 2025 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/25/jongeren-die-graag-het-huis-uit-willen-lukt-dat-minder-vaak.
CBS (2024c). *Jongvolwassene negatiever over eigen gezondheid.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 27 januari 2025 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/23/jongvolwassene-negatiever-over-eigen-gezondheid.
CBS (2025). *Ruim kwart thuiswonende jongeren wil uit huis maar kan geen woning vinden.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 3 juli 2025 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2025/16/ruim-kwart-thuiswonende-jongeren-wil-uit-huis-maar-kan-geen-woning-vinden.
Coumans, M. (2022). Welzijn van jongvolwassenen. In: *Landelijke jeugdmonitor 2022*, p. 128-136. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
Coumans, M. (2024). Welzijn van jongvolwassenen. In: *Landelijke jeugdmonitor 2024*, p. 112-122. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
Dekker, P. (2009). Civicness: From civil society to civic services? In: *Voluntas,* jg. 20, nr. 3, p. 220-238.
Dekker, P. en J. den Ridder (2020). *Burgerperspectieven 2020|1.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Diener, E., E.M. Suh, R.E. Lucas en H.L. Smith (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. In: *Psychological Bulletin,* jg. 125, nr. 2, p. 276-302 (doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276).
Dopmeijer, J.M., J. Nuijen, M.C.M. Busch, N.I. Tak en A. Verweij (2022). *Monitor Mentale gezondheid en Middelengebruik Studenten hoger onderwijs 2021: Deelrapport I Mentale gezondheid van studenten in het hoger onderwijs.* Bilthoven/Utrecht: RIVM, Trimbos-instituut en GGD GHOR Nederland.
Dopmeijer, J., L. Scheeren, J. van Baar en B. Bremer (2023). *Harder, better, faster, stronger? Een onderzoek naar risicofactoren en oplossingen voor prestatiedruk en stress van studenten*. Utrecht: Trimbos Instituut.
Du Bois-Reymond, M. (2016). Emerging adulthood theory and social class. In: Jeffrey Jensen Arnett (red.), *The Oxford Handbook of Emerging Adulthood* (p. 47-61). New York: Oxford University Press.
Du Bois-Reymond, M., Y. te Poel en J. Ravesloot (1998). *Jongeren en hun keuzes.* Bussum: Coutinho.
Elchardus, M. (2002). Onderwijs in de Symbolische Samenleving: Zijn Individualisme En Meritocratie Nog Zinvol? In: *Tijdschrift Sociologie,* jg. 49, nr. 3, p. 259-274.
Erikson, E.H. (1964). *Childhood and society.* New York: Norton.
Franceschelli, M. en A. Keating (2018). Imagining the Future in the Neoliberal Era: Young People's Optimism and Their Faith in Hard Work. In: *Young*, jg. 26, nr. 4 (supplement), p. 1S-17S (doi.org/10.1177/1103308817742287).
Gelton, P. (2024). *Verkenning naar het versterken van maatschappelijke weerbaarheid en veerkracht in tijden van crises.* Arnhem: Nederlands Instituut Publieke Veiligheid.
Gezamenlijke adviesraden (2022). *Jongeren en het zorgen voor hun morgen.* Den Haag: Gezamenlijke adviesraden.
Gezondheidsraad (2022). Mentale klachten in de corona-pandemie nemen toe. In: Gezamenlijke adviesraden (red.), *Jongeren en het zorgen voor hun morgen* (p. 46-57). Den Haag: Gezamenlijke adviesraden.
Gielen, W. (2022). *Woonsituatie en woonbeleving van jongeren,* 2012-2021. Geraadpleegd 6 juni 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2022/woonsituatie-en-woonbeleving-van-jongeren-2012-2021?onepage=true.
Herweijer, L., R. Maslowski en J. Rözer (2021). Ongelijke kansen in het onderwijs. In L. van Noije, D. Verbeek-Oudijk, en J. de Haan (editors), *Kwesties voor het kiezen 2021: Analyse van vijf urgente maatschappelijke vraagstukken voor de komende kabinetsperiode,* p. 20-81. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Herweijer, L., J. de Haan en M. Ras (2025). *Sociale mobiliteit.* Den Haag: Sociaal en cultureel Planbureau.
Hooge, E. (2020). Onderwijs weerspiegelt ook het lelijke gezicht van meritocratisering. In: *Financieel Dagblad,* 20 december 2020. Geraadpleegd 31 juli 2023 via www.fd.nl/opinie/1368049/onderwijs-weerspiegelt-ook-het-lelijke-gezicht-van-meritocratisering.
Hoogenraad, H. en L. van Kampen (2025). *Doe je mee?! Perspectieven op 'zinvolle' participatie. Deelstudie MDT: perspectieven van jongeren.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Keating, A. en G. Melis (2022). Youth Attitudes Towards Their Future: the Role of Resources, Agency and Individualism in the UK. In: *Journal of Applied Youth Studies,* jg. 5, p. 1-18 (doi.org/10.1007/s43151-021-00061-5).

Kleinjan, M., I. Pieper, G. Stevens, N. van de Klundert, M. Rombouts, M. Boer en J. Lammers (2020). *Geluk onder Druk? Onderzoek naar het mentaal welbevinden van jongeren in Nederland.* Den Haag: Unicef Nederland.

Kloosterman, R. en J. van Beuningen (2015). *Jongeren over sociale media.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Kloprogge, J. en W. de Wit (m.m.v. M. Buynsters en P. Appelhof) (2015). *Het onderwijsachterstandenbeleid na 2015: Literatuurstudie t.b.v. expertbijeenkomst OAB september 2015.* Den Haag: Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek.

Kraak, A. en M. Kleinjan (2021). *Naar gezamenlijke veerkracht en kansen voor iedereen: Een nieuw fundament voor mentaal welbevinden van de jeugd.* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut en Trimbos-instituut.

Maslowski, R. (2020). *Onderwijs.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 20 mei 2024 via digitaal.scp.nl/ssn2020/onderwijs/.

Nesi, J. en M.J. Prinstein (2015). Using Social Media for Social Comparison and Feedback Seeking: Gender and Popularity Moderate Associations with Depressive Symptoms. In: *Journal of Abnormal Child Psychology,* jg. 43, nr. 8, p. 1427–1438 (doi.org/10.1007/s10802-015-0020-0).

Newall, M. en C. Jackson (2018). *Goalkeepers Global Youth Outlook Poll.* Geraadpleegd 27 januari 2025 via www.ipsos.com/en-us/news-polls/Gates-goalkeepers-youth-optimism.

NJR (2025). *Participatie van jongeren.* Geraadpleegd 2 juli 2025 via www.nji.nl/cijfers/participatie-van-jongeren.

Norris, F.H., S.P. Stevens, B. Pfefferbaum, K.F. Wyche en R.L. Pfefferbaum (2008). Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. In: *American Journal of Community Psychology,* jg. 41, nr. 1-2, p. 127-150 (doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6).

Nuijen, J., A. Verweij, J. Dopmeijer, A. van Wamel, M. Buijs, M. van der Horst en C. van den Brink (2023). *Monitor Mentale gezondheid en Middelengebruik Studenten hoger onderwijs 2023* (RIVM-rapport 2023-0412). Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.

NWO (2024). *Op weg naar veerkrachtige samenlevingen.* Geraadpleegd 18 januari 2025 via www.nwo.nl/onderzoeksprogrammas/nationale-wetenschapsagenda/vernieuwing-en-netwerken/routes/op-weg-naar-veerkrachtige-samenlevingen.

Oudenhoven-van der Zee, K. van (2025). *Wat ons verbindt: Bouwstenen van een veerkrachtige samenleving* (oratie). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Paas, T. (2015). Algemene inleiding. In: Annemiek Veen en Paul Leseman (red.), *Pre-COOL cohortonderzoek: Resultaten over de voorschoolse periode,* p. 13-29. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Poortman, A. en P.J. Dijkman (2025). Zingeving: Van persoonlijke opdracht naar maatschappelijke verantwoordelijkheid. In: *Handelingen,* jg. 52, nr. 1, p. 23-31 (doi.org/10.54195/handelingen.23032).

Reep, C. en C. Hupkens (2021). *Ervaren impact corona op mentale gezondheid en leefstijl.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 20 maart 2023 via www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2021/ervaren-impact-corona-op-mentale-gezondheid-en-leefstijl.

Ridder, J. den, E. Miltenburg, L. Vermeij en R. Maslowski (2021). *Burgerperspectieven 2021|4.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Roos, S. de, W. Huijnk en M. Kromhout, m.m.v. L. van Kampen (2025). *Jong en veerkrachtig: De rol van goed omgaan met tegenslag en steun in de thuis- en schoolomgeving bij welbevinden.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Rose, A.J. (2002). Co-rumination in the friendships of girls and boys. In: *Child Development,* jg. 73, nr. 6, p. 1830-1843 (doi.org/10.1111/1467-8624.00509).

Rudd, P. en K. Evans (1998). Structure and Agency in Youth Transitions: Student Experiences of Vocational Further Education. In: *Journal of Youth Studies,* jg. 1, nr. 1, p. 39-62 (doi.org/10.1080/13676261.1998.10592994).

Sandel, M.J. (2020). *De tirannie van verdienste: Over de toekomst van de democratie.* Utrecht: Ten Have.

Scheepers, P.L.H. en I.J.P. Sieben (2022). Van wij naar ik, de individualisering van de samenleving. In: J. van den Berg, M. Ham en R. Bosman (Red.), *Raadselen van de maatschappij: Honderd jaar sociologie in Nederland,* p. 95-110. Amsterdam: Van Gennep.

Scully, M., L. Swords en E. Nixon (2023). Social comparisons on social media: online appearance-related activity and body dissatisfaction in adolescent girls. In: *Irish Journal of Psychological Medicine,* jg. 40, nr. 1, p. 31-42 (doi.org/10.1017/ipm.2020.93).

SER Jongerenplatform (2019). H*oge verwachtingen: Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019* (Verkenning 19/11). Den Haag: Sociaal-Economische Raad.

SER Jongerenplatform (2022). *Veelbelovend: Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2021* (advies 2022/02). Den Haag: Sociaal-Economische Raad.

SER Jongerenplatform (2025). *'t Tij keren: Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2025.* Den Haag: Sociaal-Economische Raad.

Spendelow, J.S., L.M. Simonds en R.E. Avery (2017). The relationship between co-rumination and internalizing problems: A systematic review and meta-analysis. In: *Clinical Psychology & Psychotherapy,* jg. 24, nr. 2, p. 512-527 (doi.org/10.1002/cpp.2023).

Stevens, G. (2025). *Pleidooi voor het complexe verhaal (oratie)*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Stevens, G., S. van Dorsselaer, M. Boer, S. de Roos, E. Duinhof, T. ter Bogt, R. van den Eijnden, L. Kuyper, D. Visser, W. Vollebergh en M. de Looze (2018). *HBSC 2017: Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland.* Utrecht: Universiteit Utrecht.

Swierstra, T. en E. Tonkens (2011). De schaduwzijde van de meritocratie: De respectsamenleving als ideaal. In: *Socialisme en Democratie,* jg. 68, nr. 7/8, p. 37-44.

Taylor, C. (1991). *The Ethics of Authenticity.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tubergen, F. van (2020). *Introduction to Sociology.* Londen: Routledge.

Unicef (2020). *Worlds of Influence: Understanding What Shapes Child Well-being in Rich Countries* (Innocenti Report Card 16). Florence: United Nations Children's Fund.

Velden, P.G. van der, H.J.A. van Bakel en M. Das (2022). Mental health problems among Dutch adolescents of the general population before and 9 months after the COVID-19 outbreak: A longitudinal cohort study. In: *Psychiatry Research,* nr. 311 (doi.org/10.1016/j.psychres.2022.114528).

Verhagen, J., H. Mulder, J. Boom, H. Hoofs, P. Slot en P. Leseman (2016). Woordenschat. In: Paul Leseman en Annemiek Veen (red.), *Ontwikkeling van kinderen en relatie met kwaliteit van voorschoolse instellingen: Resultaten uit het pre-COOL cohortonderzoek,* p. 55-66. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Welzel, C. (2013). *Freedom Rising Human Empowerment and the Quest for Emancipation*. New York: Cambridge University Press.

Werfhorst, H. van de en J. Dronkers (2016). Twee kanten van de meritocratie: trends in nominale en positionele ongelijkheid. In: P. de Beer en M. van Pinxteren (red.), *Meritocratie: Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?*, p. 45-63. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Zumbuehl, M. en R. Dillingh (2020). *Ongelijkheid van het jonge kind* (CPB-notitie). Den Haag: Centraal Planbureau.

Dit is een uitgave van:

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl